

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

**14.-15. YÜZYIL ERKEN DÖNEM OSMANLI
TARİHİNDE BİR SARAY ŞEHİRİ: DİMETOKA**

Yüksek Lisans Tezi

FERİDE BOZCU

İSTANBUL, 2017

T.C.

BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**14.-15. YÜZYIL ERKEN DÖNEM OSMANLI
TARİHİNDE BİR SARAY ŞEHİRİ: DİMETOKA**

Yüksek Lisans Tezi

FERİDE BOZCU

Tez Danışmanı: Heath W. LOWRY

İSTANBUL, 2017

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

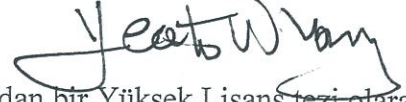
Tezin Adı: 14.-15. YÜZYIL ERKEN DÖNEM OSMANLI TARİHİNDE BİR SARAY
ŞEHİRİ: DİMETOKA
Öğrencinin Adı Soyadı: Feride BOZCU
Tez Savunma Tarihi:

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğu Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından onaylanmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Burak KUNTAY
Enstitü Müdürü
İmza

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Heath W. LOWRY
Program Koordinatörü
İmza

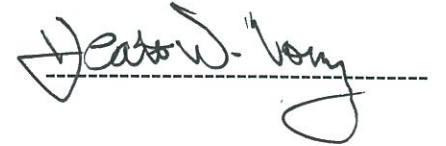

Bu Tez tarafımızca okunmuş, nitelik ve içerik açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak yeterli görülmüş ve kabul edilmiştir.

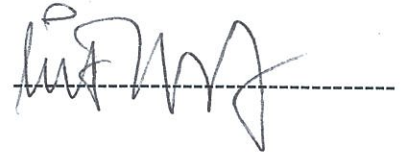
Jüri Üyeleri

İmzalar

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Heath LOWRY

Üye
Dr. Fikret YILMAZ

Üye
Yrd. Doç. Dr. Kahraman ŞAKUL

TEŐEKKÜR

Bahçeşehir Üniversitesi'nde Yüksek Lisans çalışması yapmak istememdeki neden Sayın Prof. Dr. Heath LOWRY'nin üniversiteye bağlı Osmanlı Araştırmaları Merkezi'nin başkanlığını yürütüyor olmasıdır. Osmanlı erken dönem tarihi çalışmak, bu çalışmanın merkezine Balkan coğrafyasını yerleştirmek ve lisansım Sanat Tarihi olduğu için erken dönemden kalan Osmanlı mimari yapıları üzerinden bir araştırma yapmak düşüncesiyle hocam Heath LOWRY'nin tez danışmanlığını rica ettim. Dersler sırasında önerdiği kaynakların çeşitliliği, ufkumuzu açmak yönündeki çabası, tez aşamasına geçtikten sonra sergilediği mükemmel danışmanlığı ve Dimetoka şehrine dair fotoğraf arşivini kullanmama izin verdiği için kendisine minnettarım.

Her zaman ve her konuda danıştığım, emeklerini esirgemeyen Sayın Yrd. Doç. Dr. Derya TARBUCK ve Sayın Dr. Fikret YILMAZ'a, tez jürimde bulunan, tezimi detaylı bir şekilde okuyan ve son düzeltmeler ile ilgili beni yönlendiren Sayın Yrd. Doç. Dr. Kahraman ŞAKUL'a teőekkür ederim.

Son olarak çalışmam sırasında benden desteğini esirgemeyen, yüreklendiren ve büyük sabır gösteren eőim İbrahim Murat BOZCU'ya, değerli kızlarım Zeynep BOZCU ve Hande BOZCU'ya istediğim her an yardımına koşan kuzenim Bihter GÜLCE'ye teőekkür ederim.

Feride BOZCU

İstanbul, 2017

ÖZET

14.-15. YÜZYIL ERKEN DÖNEM OSMANLI TARİHİNDE BİR SARAY ŞEHİRİ: DİMETOKA

Feride Bozcu

**Tarih Yüksek Lisans Programı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Heath W. Lowry**

Mayıs 2017, 211

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemi tarihini aydınlatmaya yönelik çalışmalar günümüzde devam etmektedir. Çalışmaların zorlayıcılığı erken döneme dair yazılı kaynakların yetersiz oluşuyla ilgilidir. Devletin 14.-15. yüzyılına dair yapılan araştırmalar henüz tatmin edici bir seviyeye ulaşmamıştır. Özellikle kuruluşu aydınlatmaya dönük araştırmalarda merkeze Anadolu'nun yerleştirilmesi ve uzun yıllar Balkanlar'ın gözardı edilmesiyle sürecin çözülmesi bir anlamda ötelenmiştir. Balkan coğrafyasında yapılan araştırmalar artıkça Osmanlı devlet sisteminin anlaşılmasına dönük yeni bilgiler elde edilmeye başlanmıştır. Bu çalışmalar söz konusu yüzyıllara tarihlenen tahrir defterleri, vakfiyeler, mimari eserler ve özellikle de imaret-zaviyeler üzerinden yürütülmektedir. Bu çalışmada günümüzde Yunanistan sınırları içinde yeralan, Edirne'nin 40 km. güneyinde kalan Dimetoka şehri üzerinden bir okuma yapılacaktır. Osmanlı'nın kuruluşuna dönük tezlere değinildikten sonra Dimetoka özelinde 14.-15. yüzyıl devlet yapılanmasına dair bilgiler bir araya getirilecektir. Şehrin topoğrafik yapısı, Meriç nehrine bağlı Kızıldeliçay'ın varlığı, iskana elverişli tarım arazilerine sahip olması Dimetoka'yı önemli kılmış, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde bir süre başkent olarak kullanılmasına neden olmuştur. Saray şehri olan Dimetoka'nın Seyyid Ali Sultan'ın tekkesini kurduğu şehir olması ve beş önemli Bektaşî merkezinden birisine dönüşmesi tez olarak Dimetoka'yı tercih etmemde etkili olmuştur. Osmanlı devletinin saray şehirlerinden biri ve padişahın hassa toprağı olan Dimetoka'nın önemli bir Bektaşî merkezi olması nedeniyle I. Bayezid'in inşa ettirdiğı Çelebi Sultan Mehmed Camisi ve Seyyid Ali Sultan tekkesi özelinde devletin kuruluş dinamiklerine dair bir çıkarım yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dimetoka, Çelebi Mehmed Camisi, Kızıldeli Sultan Tekkesi, Bektaşîlik.

ABSTRACT

DIMETOKA: A ROYAL CITY in the 14TH & 15TH CENTURY PROTO-OTTOMAN ERA

Feride Bozcu

**History Master's Program
Thesis Supervisor: Prof. Dr. Heath W. Lowry**

May 2017, 319

Studies focusing on the history of the foundation era of the Ottoman Empire are ongoing. The challenge of the studies lays in the insufficiency of the documentation pertaining to this period. Researches on the 14th and 15th century of the State have still not reached to a satisfactory level. Due to the fact that the researches targeting to shed a light specifically on the foundation have focused primarily on Anatolia and ignored the Balkans for a long while, in a sense, a thorough analysis of the period was delayed. As the number of researches across the Balkans increased, new information on the Ottoman State system emerged. These studies cluster around the cadastral record books, foundation certificates and charters, architectural works and especially on imarets-zawiyas. This study offers an analysis concentrating on Didymoteicho (Dimetoka), a city laying km. south of Edirne, in Greece. Following a general outlook of the theses on the foundation of the Ottoman State, the study offers a collection of the data on the state structuring of the 14th and 15th centuries, with reference to official documents. The topographical structure of the city, situated at the delta connection of River Meric (Evros) to Kızıldeliçay (Erythropotamos), and its fertile lands enabling settlement outside the citadel turned Didymoteicho into an important center, which was used as a capital city for a while both by Byzantine and Ottoman thrones. The fact that Didymoteicho is the town where Seyyid Ali Sultan founded his dervish lodge and that the town eventually evolved into one of the top five Bektashi centers prompted me to focus on Didymoteicho in this dissertation. I have tried to infer on the establishment and formation dynamics of the State, with regard to and Seyyid Ali Sultan's lodge and Celebi Sultan Mehmet (Mehmet I) Mosque, ordered by Sultan Bayezid I in Didymoteicho, a palatial town, which stood as a significant Bektashi center and a part of the imperial lands.

Key words: Dimetoka, Çelebi Mehmed Mosque, The Kızıldeli Sultan Lodge, Bektashi.

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ.....	1
2. OSMANLI DEVLETİ'NİN 14.-15. YÜZYIL TARİHİ ÜZERİNE.....	3
2.1. OSMANLI'NIN KURULUŞ ÖYKÜSÜNÜ ÇÖZÜMLEME ÇABASI: İLK TARİHSEL KAYNAKLAR.....	3
2.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİ TEZLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	5
2.3. KURULUŞU ŞEHİRLER VE ARŞİV BELGELERİ ÜZERİNDEN DÜŞÜNMEK.....	9
3. OSMANLI FETHİNDEN ÖNCE BİZANS DÖNEMİNDE DİMETOKA.....	14
3.1. LATİN İŞGALİ SONRASINDA BALKANLAR'DA BİZANS.....	15
3.2. BİZANS İDARESİNDE DİMETOKA	16
4. OSMANLILARIN BALKAN FETİHLERİ.....	18
4.1. OSMANLILARIN BALKAN AKINLARI ÜZERİNE	18
4.2. OSMANLILARIN YUNANİSTAN ÜZERİNE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ AKINLAR: HACI İLBeyİ VE EVRENOS GAZİ.....	21
4.3. DİMETOKA'NIN FETHİ.....	32
5. OSMANLI TOPRAĞI DİMETOKA.....	38
5.1. DİMETOKA'NIN TOPOĞRAFİK YAPISI.....	39
5.2. DİMETOKA'NIN DEMOGRAFİK YAPISI.....	41
5.3. OSMANLI ŞEHİR PLANLAMACILIĞI VE KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DİMETOKA ÖRNEKLEMESİ.....	44
5.4. DİMETOKA'DA TIMAR SİSTEMİ.....	49

5.5.	DİMETOKA'DA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT.....	55
5.6.	DİMETOKA'NIN İSKANI VE İMAR.....	56
6.	DİMETOKA'DA İNŞA EDİLEN ÇELEBİ SULTAN MEHMET CAMİİ'Nİ ANLAMAK.....	70
6.1.	BALKANLAR'DA ZAVİYELER ARASINDA BİR SULTAN CAMİ.....	70
6.2.	YILDIRIM BAYEZİD DÖNEMİ POLİTİKALARI ÜZERİNDEN ÇELEBİ SULTAN MEHMED CAMİİ'NE BAKIŞ.....	73
6.3.	YILDIRIM BAYEZİD'IN İNŞA ETTİRDİĞİ BURSA CAMİLERİ İLE ÇELEBİ SULTAN MEHMED CAMİİ'NİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	73
6.4.	ÇELEBİ SULTAN MEHMED CAMİİ VE İVAZ EFENDİ..	79
6.5.	ÇELEBİ SULTAN MEHMED CAMİİ'NİN KİTABELERİ VE HAT YAZILARI.....	89
6.6.	ÇELEBİ SULTAN MEHMED CAMİİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE CAMİNİN OSMANLI MİMARLIK TARİHİNDEKİ YERİ.....	92
7.	DİMETOKA'DA BİR BEKTAŞİ DERGAHI: SEYYİD ALİ SULTAN.....	101
7.1.	SEYYİD ALİ SULTAN KİMDİR?.....	101
7.2.	OSMANLI'NIN KURULUŞ DÖNEMİNDE DERVİŞLER.....	103
7.3.	KALENDERİLİK VE BEKTAŞİLİK.....	105
7.4.	SEYYİD ALİ SULTAN TEKKESİ'NİN BALKAN TARİHİNDEKİ YERİ.....	111
7.5.	DİMETOKA VE SEYYİD ALİ SULTAN TEKKESİ.....	114
8.	SONUÇ.....	118

9. KAYNAKÇA.....	123
10. ÖZGEÇMİŞ.....	149

ŞEKİLLER

Şekil 5.1	: Didymitychon (Dimetoka): Doğudan şehir duvarları...38
Şekil 5.2	: Didymitychon (Dimetoka): Güneybatıdan şehir surları.....39
Şekil 5.3	: Didymitychon (Dimetoka): Osmanlı Sarayı'nın savunma kuleleri.....40
Şekil 5.4	: Didymitychon (Dimetoka): Osmanlı Sarayı'nın savunma kuleleri.....40
Şekil 5.5	: Bursa şehir planı.....45
Şekil 5.6	: Didymitychon (Dimetoka): Doğudan şehir surları.....60
Şekil 5.7	: Didymitychon (Dimetoka): Doğudan şehir surları.....61
Şekil 5.8	: Didymitychon (Dimetoka): Güneyden şehir surları.....62
Şekil 5.9	: Didymitychon (Dimetoka): Doğu yönünden şehrin ana kapısı (Saray Kapısı = Palace Gate).....62
Şekil 5.10	: Yıldırım Bayezid Camii [Tamamlanması: 1419, Mehmed Çelebi].....63
Şekil 5.11	: Didymitychon (Dimetoka): Oruç Paşa türbesi (yak.1398).....65
Şekil 5.12	: Didymitychon (Dimetoka): Oruç Paşa'nın Fısıltı Hamamı (1938).....66
Şekil 5.13	: Didymitychon (Dimetoka):Feridun Hamamı iç mekanı.....68
Şekil 5.14	: Didymitychon (Dimetoka):Feridun Hamamı iç mekanı.....68
Şekil 5.15	: Didymitychon (Dimetoka): Oruç Paşa'nın Fısıltı Hamamı (yak. 1398).....69
Şekil 5.16	: Yıldırım Bayezid Hamamı'nın temelleri (yak.1400)....69
Şekil 6.1	: Bursa Yıldırım Külliyesi.....74
Şekil 6.2	: Bursa Ulu Camii.....75
Şekil 6.3	: Bursa Yıldırım Ulu Camii planı.....76
Şekil 6.4	: Bursa Ulu Camii planı.....77
Şekil 6.5	: Çelebi Sultan Mehmed Camii ahşap kubbe konstrüksiyonu.....77
Şekil 6.6	: Bursa Ulu Camii hat yazılarından örnek.....78
Şekil 6.7	: Edirne Eski Camisi hat yazıları.....79
Şekil 6.8	: Yıldırım Bayezid Camii (Tamamlanması: 1419, Mehmed Çelebi).....79
Şekil 6.9	: Bursa Yeşil Camii.....83

Şekil 6.10	: Yıldırım bayezid Camii iç mekan duvarlardaki hat yazıları, (Mehmed Çelebi Camii).....	85
Şekil 6.11	: Yıldırım Bayezid Camii iç mekan duvarlardaki hat yazıları.....	85
Şekil 6.12	: Yıldırım Bayezid Camii iç mekan duvarlardaki hat yazıları (Mehmed Çelebi Camii).....	86
Şekil 6.13	: Yıldırım Bayezid Camii iç mekan duvarlardaki hat yazıları (Mehmed Çelebi Camii).....	86
Şekil 6.14	: Yıldırım Bayezid Camii'nin ahşap tavanı (Mehmed Çelebi Camii).....	88
Şekil 6.15	: Yıldırım Bayezid Camii'nin ana giriş kapısının kitabesi / Mehmed Çelebi Camii.....	89
Şekil 6.16	: Yıldırım Bayezid Camii'nin yan kapısının kitabesi / Mehmed Çelebi Camii.....	91
Şekil 6.17	: Yıldırım Bayezid Camii mihrabı/ Mehmed Çelebi Camii.....	92
Şekil 6.18	: A. Kuran'ın Dimetoka camii planı.....	96
Şekil 6.19	: Areseven'in Dimetoka Camii planı.....	97
Şekil 6.20	: Caminin muhteşem ahşap kubbesinin yangında yok olmasından sonraki görünümü.....	97
Şekil 6.21	: Filibe, Plovdiv Ulu Camii.....	98
Şekil 6.22	: Dimotoka Ulu Camii.....	103

(Dimetoka'ya ait tüm görseller Prof. Dr. Heath W. LOWRY arşivinden alınmıştır.)

TABLULAR

1. Tablo 4.1: Murat Hüdavendigâr Tarafından Vakfedilen Yapılar,
1360 – 1389.....28
2. Tablo 4.2: Hacı-Gazi Evrenos Tarafından Vakfedilen Yapılar, 1360 –
1417.....29
3. Tablo 4.3: Murad Hüdavedigarın Vakıflarıyla Gazi Evrenos'un
Vakıflarının Mukayese Edilmesi.....31

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti Anadolu'dan önce Balkanlar'ı yurt edinmiş bir devlettir. Balkan topraklarına yerleşme iki yoldan gerçekleşir. Kolonizatör Türk dervişleri eliyle şehirlerin dışında kalan ve güvenlik problemi olan yerler iskan edilirken, Osmanlıların bölgeye gelmesinden çok önce kurulmuş olan Bizans şehirleri de değerlendirilir. Burada izlenen yöntem surlar ile korunan Bizans şehirlerinde genellikle sur dışına yeni bir şehir inşa ederek yerleşme ve sur içinde bulunan gayrimüslimlerin güvenliğinin sağlandığı bir istimalet politikası ile olmuştur. Günümüzde Yunanistan topraklarında bulunan, devletin Balkanlar'a yerleşme politikasının izini süreceğimiz Dimetoka şehri Osmanlıların eline geçtikten sonra Bizans dönemindeki önemini korumuştur. Dimetoka bir saray şehri olmuş, Osmanlı Devleti'ne bir süre başkentlik yapmıştır. Yıldırım Bayezid tarafından başlatılan ve oğlu Çelebi Mehmet tarafından tamamlanan Ulu Camii Rumeli'nin en büyük üç camisinden biri olarak kabul edilir. Dimetoka'ya 40 km. uzaklıkta bulunan çok önemli bir Bektâşi merkezi olan Seyyid Ali Sultan Tekkesi de şehrin önemini arttırmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine dair bilgileri içeren en erken kaynak Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakı'nın oğlu Yahşi Fakı'nın Menakıbnamesi'dir. Günümüze ulaşmayan menakıbname ile ilgili bilgiye Osmanlı tarihi için önemli bir kaynak olarak kabul edilen Aşıkpaşazade Tarihi'nde rastlarız. II. Bayezid döneminde Aşıkpaşazade'nin hayatının sonuna doğru yazmaya başladığı Menakıb-ı Ali Osman daha çok Aşıkpaşazade Tarihi olarak anılır. Osmanlı tarihini kuruluştan II. Bayezid dönemine kadar anlatan ilk derli toplu eserdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi ile ilgili tarih yazıcılığının oldukça geç başladığı kabul edilir. Bu nedenle kuruluşla dair sorulara cevap bulabilmek için Balkan topraklarının, bu topraklardaki iskan faaliyetlerinin araştırılması önemli olmuştur. Kuruluş döneminin mimari faaliyetleri, imar programları ve tahrir defterleri üzerinden yapılabilecek çalışmaların bu döneme dair eksik bilgileri gidermeye dönük fayda sağlayacağı üzerinde durulmaktadır. Dimetoka

üzerinden yapılacak bir okumanın sadece bir şehir tarihi olması değil, devletinin kuruluş sürecinde izlediği politikaları bir şehir üzerinden düşünmeye katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Dimetoka ile ilgili iki akademik çalışma mevcuttur. Birmingham Üniversitesi, Sanat ve Hukuk Fakültesi, Bizans, Osmanlı ve Modern Yunan Çalışmaları Merkezi'nde Ourania Bessi'nin *14. -16. Yüzyıllar Arasında Güney Balkanlardaki Osmanlı Şehri: Morfolojik Bir Yaklaşım* başlıklı çalışması 2014 yılında Felsefe Doktorası tezi olarak hazırlanmıştır. Bir diğeri Utah Üniversitesi'nde, Robert Lee Staab'ın "Geç 15 ve 16. yüzyıllarda Rumeli Eyaleti'nin Tımar Sistemi ve Dimetoka Nahiyesi başlıklı çalışması 1980 yılında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

14.-15. Yüzyıl Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Saray Şehri: Dimetoka başlığını taşıyan çalışmamda Dimetoka'daki mimari yapılar ve iskan politikası üzerinden bir okuma yapılacak, Çelebi Mehmed Ulu Camii ve Kızıldeli Sultan Tekkesi çalışmamızın iki ana başlığı olacaktır. Erken Dönem Osmanlı tarihine dönük çıkarımlar yapılmaya çalışılacak ve tümevarım yöntemi kullanılacaktır.

Dimetoka'nın coğrafi ve topoğrafik özellikleri ile başlayarak, öncelikle Bizans döneminde Dimetoka şehri ve Osmanlıların şehri alması anlatılacaktır. Şehirde Osmanlılar eliyle kurulan tımar sistemi, nüfus bilgisi, sosyal ve ekonomik hayat kaynakların el verdiği ölçüde paylaşılacaktır. Şehirdeki imar faaliyetleri ise çalışmamızın ana aksını oluşturacaktır. Camiler, tekkeler, medrese ve çarşı üzerinde durulacaktır. Çelebi Sultan Mehmed Camisi ve Kızıldeli Sultan Tekkesi anlatımlarının ardından devlet-cami ve devlet-tekke ilişkisi üzerinde durularak çalışma tamamlanacaktır.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN 14.-15. YÜZYIL TARİHİ ÜZERİNE

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair ileri sürülen tezler ve bu tezlerin günümüzdeki veriler ışığında yeniden değerlendirilmesi önemlidir. Tezlerin ortaya atılmasında yüzyılın başında tercih edilen genellikle Anadolu'dan kaynağını alan çalışmalar olmuştur. Balkan coğrafyasında yapılan araştırmaların artması ile Osmanlı Devleti'nin 14.-15. yüzyıl tarihini aydınlatmaya dönük çabaların arttığı günümüzde erken tarihsel kaynaklardan bugüne ortaya atılmış tezleri gözden geçirerek başlamak yerinde olabilir.

2.1. OSMANLI'NIN KURULUŞ ÖYKÜSÜNÜ ÇÖZÜMLEME ÇABASI: İLK TARİHSEL KAYNAKLAR

Osmanlı tarihine dair araştırmalar için arşiv kaynakları ve kütüphaneler önemli çalışma alanlarıdır. Bu alanlarda okumalar yapmaya başladığımızda tanık oluruz ki en erken kayıtlar devletin kurulduğu tarihten neredeyse yüz yıl sonrasına tarihlenir. Osmanlı tarihçiliği devletin kuruluşu, hızla gelişmesi ve yayılmasıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkmamıştır. Tarih yazımının ortaya çıkışıyla ilgili olarak kuruluşu II Murad (1421-1451), gelişmesi II. Mehmed (1451-1481), yükselişi II. Bayezid (1481-1512) devrinden itibaren yeni bir ivme kazanarak gerek nitelik, gerek nicelik gerekse tür olarak yükselişini artarak sürdürmüştür.¹

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine dair bilgileri içeren en erken kaynak Orhan Gazi'nin imamı İshak Fakı'nın oğlu Yahşi Fakı'nın Menakıbnamesi'dir. Günümüze ulaşmayan bu kaynak ile ilgili bilgiye Osmanlı tarihi için önemli bir kaynak olarak kabul edilen Aşıkpaşazade Tarihi'nde rastlarız. Aşıkpaşazade (ö. 1502?) Geyve'de hastalandığında Yahşi Fakı'nın evinde kalır, eserinin Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanına kadar gelen kısmını Yahşi Fakı'nın Menakıbname'sinden yararlanarak yazdığını bildirmektedir.

Günümüze ulaşmayan menakıbnamenin çağdaşı olan Ahmedi'nin İskendername'si Osmanlı tarihi ve kuruluş dönemi ile ilgili yine erken kaynaklardan biridir. Söz konusu eser özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında Paul Wittek tarafından ortaya atılan kuruluş dönemi akınlarına "gaza ideolojisi" üzerinden yaklaşan, Osmanlı Devleti'ni bu ideoloji

¹ Necdet ÖZTÜRK, Murat YILDIZ, 2013. *Osmanlı Tarihçileri*, Bilge Kültür Sanat, Önsöz.

üzerine temellendiren görüşüne kaynaklık eder. Kariyerinin ilk yıllarında aynı akımın takipçisi olan Halil İncalcık'a da kaynaklık ettiği söylenebilir. İskendernameler gelenek olarak İran'dan çıkan, edebi açıdan güçlü, tarihsel kaynak olarak zayıf eserlerdir. Osmanlı tarihinin kuruluş aşamasını aydınlatmaya dönük çabalar içinde edebi bir tür olarak değerlendirilebilecek bir eserin, ana kaynak olarak kabul edilmesi ve Paul Wittek'in "gaza ideolojisi" son dönemde Balkan coğrafyasında yapılan araştırmalar ışığında eleştirel yaklaşımın tezlerden biri olmuştur.

Osmanlı tarih yazıcılığında II. Murad devri (1431-1451) özel bir yer ve anlam ifade eder. Bu padişah devri, gerçekten Osmanlı ülkesinde ilim, kültür ve sanat çalışmalarının şuurlu bir şekilde başladığı bir dönem olma özelliğini taşır.² Osmanlı tarih yazıcılığında önemli kaynak değerleri olan Tarihi Takvimler ve Gazavatnameler'in yazıldığı, Anadolu'da Arapça ve Farsça eserlerin Türkçe'ye çevrildiği önemli bir aralıktır.

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) askeri ve siyasi dehasının yanı sıra Osmanlı tarihi içinde bilimsel gelişmelerin ortaya çıkışına da katkı sağlayan bir padişahdır. Bu doğrultuda ilim ve kültür faaliyetleri hız kazanmış, tarih alanında Şehdi, Kaşifi, Mevlana Şükrullah, Enveri, Karamanlı Nişancı Mehmed Paşa, Tursun Bey, Kıvami, Mir Seyyid Ali Bin Muzaffer-i Ma'ali gibi isimler çıkmıştır. Farsça'nın ağırlığı ve İran tarih yazıcılığı geleneğinin etkileri eserlerde takip edilebilir. Bu eserler içinde Tursun Bey'in (ö. 1490'dan sonra) Tarih-i Ebü'l-Feth adlı eseri ilk saltanat tarihi çalışması olması anlamında önemlidir. Konstantinopolis'in fethine ve ilk imar çalışmalarına tanıklık etmiştir. Fethiye tanık olmayan ardıllarının yazdığı fetih tarihi ile Tursun Bey'in fetih anlatımını karşılaştırmak hayli ilginç sonuçlar verir.

II. Bayezid (1481-1512) döneminde Aşıkpaşazade'nin hayatının sonuna doğru yazmaya başladığı Menakıb-ı Ali Osman daha çok Aşıkpaşazade Tarihi olarak anılır. Osmanlı tarihini kuruluştan II. Bayezid dönemine kadar anlatan ilk derli toplu eserdir. Yıldırım Bayezid'a (1389-1402) kadar olan dönemini Yahşi Fakı'dan, Yıldırım Bayezid dönemini Timurtaş oğlu Umur Bey'den ve Ankara Savaşı'na solak olarak katılmış bir askerden edinmiştir. Çelebi Mehmed (1413-1421), II. Murad (1421-1451), II. Mehmed (1451-

² Necdet ÖZTÜRK, 'Osmanlı İlim ve Kültür Hayatındaki Önemli Gelişmeler (1421-1512)', Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi II, 2000, 49-70.

1481) devirlerinin tamamına şahit olmuştur. Eseri yazdığı dönem II. Bayezid devridir ki ilk 20 yıllık sürece tanıklık ettiği sanılmaktadır.

Osmanlılarda ilim geleneği Orhan Bey (1326-1362) döneminde İznik'te inşa edilen Süleymaniye Medresesi ve onun başına getirilen değerli bilim adamı Davudu'l-Kayseri ile başlar. Kurulan bu ilk medrese ve Davudu'l Kayseri'nin sahip olduğu özellikler, yeni kurulan devlette teşekkül etmesi istenilen ilim hayatının mahiyetini ve buradan hareketle kuruluşa dair çok önemli ipuçlarını bünyesinde barındırır. Orhan Bey'in Davudu'l Kayseri'yi seçerken gösterdiği dirayet son derece dikkate değerdir. Bu bağlamda Orhan Bey'den II. Bayezid'a kadar geçen ilk iki yüz yıllık süreçte tarih ilmi konusunda arşiv malzemesinin son derece kıt olması, ancak Aşıkpaşazade ile II. Bayezid döneminde derli toplu bir tarih yazımcılığının ortaya çıkması düşündürücüdür. Orhan Bey'in sergilediği tavırla arada geçen 200 yıllık zaman arasındaki uyumsuzluk dikkat çekicidir. Bu bağlamda söz konusu dönemin çözümlenmesinde mimari eserlerin işlevi, üslubu ve onlarla verilmek istenen mesajın doğru anlaşılması önemlidir.

Devletin kurulduğu yıllara dair kayıtların yetersiz olması tarihçileri farklı arayışlara itmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair çok sayıda tez öne sürülerek, her birinde farklı metodolojiler takip edilmiştir.

2.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİ TEZLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türk Tetkikleri Merkezi Paris Üniversitesi'ne bağlı olarak 1934 yılında açıldı. Bu merkezde Fuat Köprülü'nün verdiği üç konferans bir yıl sonra Paris'te yayımlandı. "Les Origines de l'Empire Ottoman" orijinal başlığını taşıyan "Osmanlı Devletinin Kuruluşu" eserinde Köprülü'nün kuruluşa dair tezi Osmanoğulları'nın Kayı boyundan geldiği ve Selçuklu Devleti'nin devamcısı olduğudur. Türk tarihine bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşan bu çalışma yanı sıra Gibbons'ın "The Foundation of the Ottoman Empire" adlı eserine bir tenkidi de içermiştir.

Gibbons Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ilişkin tezinde Osmanoğulları'nın Moğolların önünden kaçıp geldiğini, Anadolu'ya geldiklerinde henüz pagan olduklarını, dört yüz çadırılık bir aşiret iken Rumlarla karışarak çoğaldıklarını, kendileri gibi Rumların da ihtida

ettiğini savunmuştur. Ortaya koyduğu argumanın merkezine ise Osman Bey'in devletin kuruluşunu anlatan rüyasını yerleştirir.

Aşıkpaşazade'de (2013, s. 11) anlatıldığı gibi:

Osman Gazi, niyâz etdi ve bir lahza ağladı. Uyku galib oldı. Yatdı, uyudu. Gördi kim kendülerün aralarında bir aziz şeyh [Edebali] var idi. Haylı kerâmeti zâhir olmuş idi. Ve cemi' halkun mu'tekadıydı. Adı derviş idi. Ve illâ dervişlük bâtınundaydı. Dünyesi ve ni'meti, davarı çoğ idi. Ve sâhib-i çerağ ve 'alem idi. Dâyum müsafirhânesi hâlî olmaz idi. Ve Osman Gazi dahı gâh gâh gelür idi. Bu azize konuk olur idi. Osman Gazi kim uyudu, düşinde gördi kim bu azizün koynundan bir ay doğar, gelür Osman Gazi'nün koynuna girer. Bu ay kim Osman Gazi'nün koynuna girdüğü demde göbeginden bir ağac biter. Dahı gölgesi âlemi dutar. Gölgesinün altında dağlar var. Ve her dağun dibinden sular çıkar. Ve bu çıkan sulardan kimi içer ve kimi bağçalar suvarur ve kimi çeşmeler akıdur. Andan uyhudan uyandı. Sürdi, geldi. Şeyhe habar verdi. Şeyh eyidür: 'Oğul, Osman! Sana muştuluk olsun kim Hakk Ta'âla sana ve nesline padişahlık verdi. Mubârek olsun' der. Ve 'benüm kızum Malhun senün helâlün oldı.' der. Hemandem nikâh edüp kızını Osman Gazi'ye verdi.³

Fuat Köprülü Osman Bey'in rüyası olarak anlatılmakta olan rüyanın ilk kez 13. yüzyılda yazılmış Cuzcani'nin Tabakat-ı Nasiri'sinde Hindistan fatihi Mahmut Gaznevi'nin babası Sebük Tigin'in oğlu doğmazdan önce gördüğü rüya olarak anlatıldığını ortaya koymuştur. Ancak Balkanlarda Osmanlıların yayılmasıyla ilgili olarak Gibbons'ın yağma maksatlı değil, planlı bir yayılma olduğu görüşüne katılır.

Balkanlarda 14. yüzyıl boyunca akınlarda liderlik yapan ya da bu savaşlara katılanların Türk oldukları savı Fuat Köprülü tarafından dillendirilmiş, özellikle de Evrenosoğlu'nun Rum dönmesi olduğu tezi tenkit edilerek, Türklüğün altı çizilmiştir. Köprülü döneme dair soruların cevaplanması ve tezlerin ispatlanmasının 14. ve 15. yüzyıl Anadolu'sunun siyasi ve içtimai tarihi iyi araştırıldığı takdirde çözülebileceğine inanır.

Avrupa'nın ilk kuşak Osmanlı tarihçileri arasında yer alan Paul Wittek'in "Gazi" tezi üzerinden yapılandığı "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu" kitabı 1937 yılında Londra Üniversitesi'nde üç ders olarak yapılmasından bu yana yaygın kabul görmüştür. Wittek'e göre Osmanoğulları'nın kurduğu gazi devlet, askeri fetih ve ganimet elde etme üzerine örgütlenmiş, bu yapılanma biçimi de pek çok "gazi" beyinin onlara katılmasında etkili olmuştur. Fuat Köprülü'nün Osmanoğulları Selçuklular'ın Bizans sınırına yerleştirilmiş bir uç beyliğidir, devlet yönetme ve siyaset kültürüne sahiptir tezine gönderme yapan Wittek bu çalışmayı eksik bulduğunu söyleyerek bu bakış açısına katkı sağlayacak kendi tezini öne sürer. Ancak Fuat Köprülü'nün tezinde kullandığı Oğuzların

³ *Aşıkpaşazade Tarihi*, Haz. Necdet ÖZTÜRK, Bilge Kültür Sanat, 2013, 11.

Kayı aşireti kabulüne katılmadığını belirterek, Kayı boyu yakıştırmasına II. Murad'dan (1431-1451) önce rastlanılmamasını manidar bulduğunu belirtir. Aşiret bağı ile birbirine bağlı olan bir yapı yerine "gazilik" etrafında örgütlenen bir kuruluş öyküsü önerir. Ardından 1095'te İznik'i alan Kutalmuşşoğlu Süleyman ile Ertuğrul'un babası Süleyman arasında ilişki kurar ve Osmanlı Devleti'nin Selçuklu geleneğine bağlama çabasına katkıda bulunur. Paul Wittek'e göre Batı Küçük Asya'da akınla kurulan tüm beylikler gazi beylikleridir ve kabile kökenine ilişkin bir belirti göstermezler. Her biri bulunduğu bölgeyi fetheden gazi beylerce idare edilen gazi örgütlenmeleridir ve fütüvvet ilkesine bağlıdır.

Halil İncalcık Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili olarak öncelikle 1200'lerin ilk yarısında gerçekleşen Moğol istilasından ve Türkmenlerin bu istila nedeniyle göç etmek zorunda kalmalarından, göçlerden ve Moğolların baskısından bunalan Anadolu Selçuklu Devleti'nin Türkmenleri uçlara yerleşmeye teşvik ettiğinden söz eder. Çağdaş tarihçi Pakhimeres de Bizans sınırlarındaki bu hareketlilik ve değişimleri Moğollar'ın Anadolu istilasına bağlar. Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Gazi, Bizans kaynaklarında ilk kez, 14. yüzyıl dönemecinde ucun en ileri kısmında Türkmenlerin Bizans topraklarına karşı yaptığı bu etkili akınların lideri olarak anılmıştır.⁴ Halil İncalcık sınırlarda biriken Türkmen göçerlerin Bizans Devleti'ne yapacağı baskının kaçınılmaz olduğunu söylemiştir. Yanı sıra Paul Wittek'in sözünü ettiği gaza ideolojisi (kutsal savaş) üzerinde de durur. Bir gazi etrafında bir araya gelmenin topluluk içindeki bağları kuvvetlendirmiş olabileceğini düşünüyordu.

İncalcık kuruluşa dair Bitinya bölgesi üzerinde yaptığı çalışmaları sırasında Bafeus Savaşı üzerine yoğunlaşarak, bu savaşın yapıldığı yer, taraflar, tarihi ve mahiyeti üzerinde çalıştı. Bu savaşın Osmanoğulları'nın Bizans karşısındaki ilk kayda değer başarısı olması nedeniyle 1299 olarak kabul edilen kuruluş tarihini savaşın tarihi olan 1302 olarak değiştirme önerisini getirdi.

Halil İncalcık Osmanlı fetih yöntemleri üzerinde çalışarak Balkanlar'da devletin yerleşme politikasını araştırdı. Osman Bey'in uçlarda bulunan tekfurlar ile Bizans Devleti'ne karşı müttefik oluşuna, tekfurların kısa süre sonra vasallere dönüşmüşmesine dikkat çekti. Üçüncü aşamada ise devletin tımar sistemi ile topraklar üzerindeki fethini tamamladığını

⁴ Oktay ÖZEL & Mehmet ÖZ, 'Söğüt'ten İstanbul'a', İmge Yayınları, Ankara, 2000, 231.

dile gitirdi. Osman Bey ve Orhan Bey'in yarı-feodal devlet düzeninden, I. Bayezid ile İlhanlı Devlet modelinin hedeflendiği merkezîyetçi politikanın devleti nasıl fetretre götürdüğü üzerinde ayrıntılı çalışmalar yaptı. Bitinya bölgesi, Bafeus Savaşı, fetih yöntemleri ve tımar üzerinden Osmanlı Devleti'ne dair belgenin az olduğu erken döneme ve kuruluşa dair çok önemli çıkarımlar yaptı.

Bir başka Osmanlı tarihçisi Colin İmber 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin gerek Hıristiyan gerekse Müslüman komşu devletler ile yaptığı savaşları haklı çıkartacak ve hakimiyetini meşrulaştıracak ayrıntılı bir efsanenin oluşturulduğundan söz eder ve bu yarı-resmi efsanenin hanedanın talihini ve bu talihin ilahi kaynağının altını çizdiğini belirtir.

Kuruluştan yüzyıllar sonra ortaya çıkan bu efsane Osmanlı Devleti'nin kuruluş anlatımına öylesine nüfuz etti ki 20. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığında dahi özenle muhafaza edildi. Gazi ve dervişlerin kahramanlık destanları, gazanın gerekliliği ve haklılığı yazılan bu efsane ile pekiştirilerek nesilden nesile aktarıldı. Bu efsane Selçuklu sultanının Osmanlılara bir yurt bağışladığı ve dolayısıyla Alaaddin'in ölümüyle Selçuklu mirasının Osmanlılara geçtiği ve Osmanlı hanedanlığına soylu bir şecere kazandırdığı yönündedir. Colin İmber ilk dönem Osmanlı tarihi içinde yer eden destan ve düzmeceleer üzerinde durmakla birlikte bu dönemi çözümlenmeye dair bir öneri ya da çalışma tarzı önermemiştir.

Osmanlı tarihçisi Heath W. Lowry Osmanlı Devleti'nin erken dönemini anlayabilmek için Anadolu üzerinden yapılan okumalar yerine Balkan coğrafyası üzerinde durmayı önerir. Heath W. Lowry'nin özellikle "Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi" başlığını taşıyan eseri, 14.-15. yüzyıl Osmanlı tarihine revizyonist bir tutumla yaklaşılmasını öneren, geleneksel paradigmaları tartışmaya açan tavrıyla, son yıllarda yazılmış en önemli kaynak kitaplardan biridir.

Heath W. Lowry elli yedi tahrir defteri okuyarak 12.500'den fazla Osmanlı idarecisinin kısa biyografik kayıtları üzerinde çalıştı. Bunların hizmetleri tımar diye adlandırılan tahsisatlarla ödüllendirilen yeniçeriler olduğunu tespit etti. Böylece klasik kaynaklarda anlatılagelen yeniçerilere tımar verilmeyip ücret ödendiği bilgisini kayıtlardan hareketle geçersiz kıldı. Hatta verilen tımarlar babadan oğula aktarılabilirdi. Sanıldığı aksine yeniçerilerin evlenmeleri de yasak değildi. Aile kurarak uzun yıllar boyunca devletin

tahsil ettiği tımarlarında oturuyorlardı. Bu durumun ortaya konması dini bağılıklarını kırmak amacıyla geldikleri bölgeden çok daha farklı ve uzak coğrafyalarda görev yaptıkları şeklindeki ezberleri de bozmuş oldu. 14. ve 15. yüzyıllarda devletin Balkanlar'daki örgütlenmesi Konstantinopolis'in alınmasından sonra düzenlenecek olan klasik dönem devlet yapılanmasından farklıydı.

Heath Lowry'ye göre Balkan coğrafyasındaki vergi kayıtlarının gösterdiğine göre defterlerde listelenen tımarların yaklaşık üçte biri ve ya dörtte biri, doğdukları bölgelerdeki kalelerin garnizonlarında hizmet eden yeniçeriler tarafından işletilmekte ve 1430'lardan itibaren ölen babaların pozisyonlarına erkek evlatları geçmektedir. Genellikle Hıristiyan kızlarla evlenmektedirler. İlerde görevi devralacak çocuklar ise hizmet edecekleri bölgenin dilini, kültürünü iyi öğrenerek yetiştiği için yönetecekleri halkları iyi tanıma fırsatına sahip yetişkinler olarak karşımıza çıkacaktır. Bu şekilde kurulan yeniçeri aileleri 15. yüzyılda ve sonrasında Balkanlar'daki Osmanlı varlığının yüksek bir yüzdesini oluşturuyordu.

Hıristiyan gençler arasından savaş esiri ve ya devşirme usulüyle alınan, Türkçe eğitim gören, savaşçı olarak yetiştirilen, sultanın menfaatini koruyan ve ona sadakatle bağlı bir unsurun ortaya çıkışının aydınlatılması, Paul Wittek'in İslam'ı yaymanın altını çizerek, Fuat Köprülü'nün Türk olduklarının altını çizerek ortaya koydukları tezlerinin geçerli olabileceği görüşünü ortadan kaldırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar üzerinde gerçekleşecek kuruluşunda İslamiyet'i yaymayı hedefleyen, derdi gaza olan ve hepsi Türkmen olan bir yapıdan söz etmek mümkün görünmemektedir.

2.3. KURULUŞU ŞEHİRLER VE ARŞİV BELGELERİ ÜZERİNDEN DÜŞÜNMEK

Orhan Bey Osmanlılar'da zaviye-imaret kurumunun fikir babası olarak değerlendirilebilir. Aşıkpaşazade'ye göre Bizans kaynaklarında Orhan Bey'in ilk ismine rastlanılan tarih 1302'dir. Osmanlı Devleti'ne ait en eski belge olarak kabul edilen 1324 Mekece Vakfiyesi günümüze ulaşmıştır. Farsça kaleme alınan vakfiyeden hadım Tavaşi Şerafeddin Mugbil üzerine Mekece'de büyük araziler vakfedildiğini öğreniyoruz. Vakfiyede Orhan Bey'in çocukları ve eşlerinin adları ve yanı sıra şahitler zikredilmiş. Hadım Tavaşi Şerafeddin Mugbil, Heath Lowry'ye göre Osman Bey'in emaneti olabilir. Ancak yarı göçebe bir adamın hizmetinde bir hadımın ne işi olduğu sorusu ya da kitabenin

Farsça oluşu ve tamamen yerleşik geleneğin özelliği olan vakıf kültürüne sahip olunması Osmanlı akınları ile ilgili “yağma” kelimesine daha yakın durmamıza rağmen yeni soruların ortaya çıkmasına neden oluyor.

Aşıkpaşazade’de Osman Bey ile Gündüz Alp arasında geçen konuşmada Gündüz Alp’in yağma akınlarına devam etme önerisine karşılık Osman Bey “Bu nevahilerümüzü yakıp yıkacak, bu şehrimiz kim Karacahisardur, ma’mur olmaz” demektedir. Osman Bey Germiyanoğulları’nın yağma akınlarına karşı da bölge Hıristiyanlarını koruma görevi üstlenir. Türkmenlerin yerleşime açtıkları her yeni bölgede köylü ve kentli Hıristiyanları kendi bölgelerinde tutarak onları koruma görevini üstlenir ki “istimalet politikası” olarak adlandırılan bu tavır var olmaya çalıştıkları bölge için devletin kuruluş aşamasında adeta hayati bir rol oynar. İstimalet politikasının bilinçli bir biçimde kullanılması bu yarı göçebe halklar ve onların liderleri ile ilgili düşünmemize yol açmaktadır.

İznik ve Bursa kentlerinin alınmasından hemen sonraki imar faaliyetleri arasında medreselerin inşa edilmesi ve ilim ehlinin medreselere atanması önemlidir. O halde Osmanlı şehircilik anlayışı 1326’da 12 yıllık kuşatmanın ardından düşen Bursa’da ya da 1331’de 10 yıl kuşatıldıktan sonra düşen İznik’te henüz 14. yüzyılda başlamıştır diyebilir miyiz? İbn Batuta Osman’ın ölümünden on yıl sonra Bursa’ya gelir. Bursa’yı “güzel çarşıları ve geniş yollarıyla büyük ve önemli bir şehir olup her yandan bahçe ve akarsularla çevrilidir... (kaplıcaya yakın) bir zaviye vardır, orada gelen hastalara kaldıkları üç gün sürece barınak ve yiyecek verilir. Bu zaviyeyi Türkmen beylerinden biri inşa etmiştir” şeklinde anlatır.

Balkanlar üzerinde bulunan mimari yapılara bakıldığında da zaviye-imaret kurumlarının yaygınlığı dikkat çekicidir. Bu kurumlarda din ve millet ayrımı yapılmaksızın bölge halkının doyurulması esas tutulmuştur. Yanı sıra su yolları son derece bilinçli bir biçimde değerlendirilerek köprüler inşa edilmiş ve nehirler üzerinde ticaret teşvik edilmiştir. Su, köprü ve ticaret Balkanlar’da Roma medeniyetiyle birlikte teşekkül eder. Romalılar tarihte işlevsel yapıların inşa edicileridir ve mühendislikleri ile ünlüdür. Dolayısıyla yaptıkları eserler ya da en çok inşa ettikleri Roma köprüleri bizleri şaşırtmaz. Ancak bir geleneğe dönüşen Balkanlar’daki köprü inşasının yarı göçebe bir halk tarafından devam ettirilmesi, köprülerin bölge refahına kattıklarının bilinçli bir şekilde hesaplanması son derece ilgi çekicidir.

Osmanlılar insanlarla kafir oldukları için ya da onların dinlerini değiştirmek için savaşmadılar. Eğer “gaza” ya da “cihad” buna deniliyorsa bu kelimeler onları tanımlayamaz. Onlar kendilerine yurt bulmak derdinde olan akıncılardı. Son derece insani bir ihtiyacı gidermeye dönük hareket ediyorlardı. Bunun yanı sıra gittikleri bölgeleri sadece yağmaladıklarından da söz edemeyiz. Çünkü Balkan coğrafyası son yüz yılda ne kadar tahrip edilmiş olsa da orada durmaya devam ediyor ve Osmanlı kuruluş tarihine dair araştırılmayı bekleyen pek çok konuyu bünyesinde barındırıyor. Bu akınlar sadece yağma amaçlıydı dersek bırakalım diğer yapıları sadece Serez’de inşa ettikleri köprüleri bile açıklayamayız. Yaptıkları ilk akınlar “yağma” akınları olmalıdır. Ancak hemen sonra istimalet politikasını devreye sokarak gayr-i Müslimlerin gönlünü almayı ve 14. yüzyıldan beri kullanıldığını tespit ettiğimiz “gaza” kelimesini devreye sokarak da kendileri ile birlikte savaşan alperenleri motive etmeyi çok iyi başararak kendi dönemleri için son derece akıl dolu bir idari örgütlenme biçimini ortaya koydular. Eğer “gaza” ise bu Wittek’in bize sözünü ettiği bir klasik gaza biçimi yani “holy war” değildir. Bu tamamen Osmanlı’ya has bir “gaza” anlayışıdır. Klasik gazalar ya da farklı dönemler ile karşılaştırılmaz. Eğer “yağma” ise de tamamen Osmanlılar’a has bir “yağma”dır ki dolayısıyla kelime salt anlamıyla düşünülemez.

Osmanlılar ilk anda sahip oldukları gücü bölgenin idarecilerini bir tür vasallığe dönüştürmek için kullandılar, onları haraca bağladılar ve sadakatlerinin sağlamak amacıyla oğullarını başkentte tuttular. Toprakların güvenliği ve korunması bu yöresel idareciler tarafından sağlanarak bir tür dolaylı yönetim biçimi oluşturuldu. Kale ve şatolarda ikamet eden bu idarecilerin tımar sistemine doğrudan dahil edilmeleri ise fetih aracılığıyla Balkanlar’da doğrudan Osmanlı yönetimin kurulması ile gerçekleşmiştir. Kalelerin teçhiz edilmesi gerçeği ile yüzleşen Osmanlılar için aristokratların tımar sistemine katılmasından sonra Hıristiyan nüfustan asker sağlama gerekliliği ortaya çıktı. Asker sağlama ihtiyacı da 14. yüzyılın ikinci yarısında yeniçeri birliklerinin oluşturulmasını hızlandırdı.

Balkanlarda inşa edilen kaleler sınır bölgelerinin belirlenmesini sağlayan son derece stratejik noktalara kurulmuştur. Hanlar, kervansaraylar inşa edilerek ekonominin devamlılığı ve güvence altına alınması sağlanmış, yeniden hayata geçirilen su yolları sayesinde açılan kaplıcalar Osmanlı dönemi en erken hamam örnekleri olarak karşımıza çıkmıştır. Sur dışına kurulan yeni Osmanlı şehirlerinde zaviye-imaretlerin merkeze

yerleşen camilerle kıyaslanamayacak kadar çok sayıda inşa edildiğinin fark edilmesi, Osmanlı'nın kuruluşu ve Balkanlar'da tesis edilen yapılanmasıyla ilgili farklı açılımlar sağlamıştır.

Balkanlar'da Hacı Evrenos'un fetih haritası takip edilerek Osmanlı'nın erken dönem şekillenmesinde bu uç beylerinin sürece katkısı kesin bir biçimde ortaya konmuştur ki *non-stop* fetih sürecinde bile Evrenos ve Balkanların diğer bölgelerinde hareket halinde olan diğer uçbeylerinin kalıcı bir altyapı oluşturmak için hem zaman hem para harcamış oldukları görülür. Başkentte Osmanlı sultanı devleti daim kılmak için hizmet anlayışı doğrultusunda nasıl bir iskan politikası oluşturduysa aynısı her bir uçbeyi tarafından Balkanlar'da uygulanmıştır. Bu yayılım sırasında dervişler 14. yüzyıl savaş mekanizmasının ayrılmaz bir parçası olmuşlar, onları yöneten uçbeyleri tarafından takdir edilerek ödüllendirilmişlerdir. Osman Bey'in diğer uç beyleri arasında "*primus inter pares*" olduğu düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin dilini, dinini, tarihini ve kültürünü paylaşmadığı Balkanlar'da olgunlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bitinya'daki (Kuzeybatı Anadolu) küçük beyliğin nasıl muazzam bir imparatorluk haline geldiğini anlamak istiyorsak başlangıç noktamız Balkanlar olmalıdır. Devletin müesseseleri burada oluşturulduğu için Osmanlı'nın gerçek "kökeni" buradadır, yani Osmanlı'yı Müslümanların azınlık olduğu coğrafi ve kültürel bir bölgede aramamız gerekmektedir.⁵

Osmanlı'nın Balkanlar'da ortaya çıkışını, devletin kuruluşundaki dinamikleri Evrenosoğlu'nun türbesinde 2006 yılında başlatılan restorasyon çalışmalarını, mezarda bulunan Kербela'nın pişmiş toprağından yapılmış tesbih tanelerini, Balkanlar'da Osmanlı akınlarına öncülük eden beylerin evlerinde kullandıkları Yuen dönemi Çin porselenlerini, Dimetoka'da Yıldırım Bayezid'in inşa ettirmeye başladığı Çelebi Sultan Mehmet Camisi'ni, Balkan coğrafyasına yayılan Bektaşî tekkeleri ve özellikle de Balkan coğrafyasında en önemli merkez olarak kabul edilen Seyyid Ali Sultan tekkesini Dimetoka şehri özelinde yapacağımız okumalar ile anlamaya çalışacağız.

Heath W Lowry *Seyyahların Gözüyle Bursa* çalışmasının önsözünde ilk önce Bizans Bitinya'sındaki ve sonra da Balkanlardaki ezici Hıristiyan ortamına karşı ilk Osmanlıların

⁵ Heath W. LOWRY, "*Osmanlı Devletinin Yükselişi*", Düünden Bugüne Türkiye, Der. Metin HEPER & Sabri SAYARI, Çev. Kıvanç TANRIYAR, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, 4.

nasıl bir idare şekli geliştirdiklerini anlayabilmek için Bursa tarihini incelemek gerektiğinden söz eder.⁶ 14.-15. Yüzyıl Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Saray Şehri: Dimetoka başlıklı çalışmamızda bu duruş Yunanistan'da bulunan Dimetoka şehri üzerinden sergilenmeye çalışılacaktır.

⁶ Heath W. LOWRY, *Seyyahların Gözüyle Bursa*, Çev. Serdar Alper, Eren Yayınları, 2004, İstanbul, Önsöz.

3. OSMANLI FETHİNDEN ÖNCE BİZANS DÖNEMİNDE DİMETOKA

Doğu Roma İmparatorluğu'nun 7.yüzyılda İmparator Heraclius zamanında aldığı bir kararla resmi dilini Latince'den Yunanca'ya çevirmesi ile başlayan Konstantinopolis merkezli Doğulu bir imparatorluk olması hali, Konstantinopolis ile Vatikan arasında ortaya çıkan ekümeniklik tartışmasının 1054 yılında Skizma ile sonuçlanması ve nihayetinde 1204'te yaşanan Latin İstilasını imparatorluğun Batı ile olan ilişkisinde büyük bir kırılma oluşturdu. Öte yandan Norman saldırıları ve 1071 sonrasında Anadolu'da Türkmenlerin yayılmaya başlaması imparatorluğu Vatikan'dan yardım istemeye mecbur etti.

1096'ta başlayan Haçlı Seferleri içinde IV. Haçlı Seferi tarihçiler için ayrı bir çalışma alanı oluşturur. Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından yağmalanması ve Latin İstilasını öncesinde Bizans Devleti'nin Balkanlar'da elinde kalan toprakları Makedonya ve Bizans'tan ibaretti. Bu topraklarda büyük oranda kendi mülklerinde egemenlik süren ve Konstantinopolis'teki merkezi idare karşısında neredeyse bağımsız hareket eden aristokrasinin elindeydi. Büyük topraklara sahip aristokratlar merkezi hükümetin denetiminden uzaktı.⁷

Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis 1204 itibariyle Latin Krallığı'nın merkezi olurken, Bizans devletinin ileri gelenlerinden Komnenoslar Trabzon'a, Paleologoslar İznik'e ve Doukas ailesi Mora'ya yerleşmişti. Yunanistan'ın kaderi istila sonrası Venedik ve sefere katılan şövalyeler arasında paylaşılmak oldu. Bölgenin ileri gelen aileleri istila sonrasında ortaya çıkan duruma uyum sağlayarak evlilikler yoluyla İtalyan ve Fransız aileler ile akrabalık bağı kurarken, fakir halk Kuzeybatı Yunanistan'a, Pindus dağlarının oluşturduğu doğal engelin arkasına sığınmayı tercih ederek bu bölgede Michael Doukas'ın kurduğu Epir Despotluğu'na sığınarak, direnişe destek verdiler. Yunanistan'ın geri kalan bölgeleri Latin işgaline boyun eğmek zorunda kalmıştır. Thebai ile Atina, Monferratolu Bonifacio tarafından, Burgonyalı bir şövalyeye, Otto de la Roche'a verildi. Bunun yanı sıra Peloponnesos (Mora Yarımadası) Geoffroi de Villehardouin'e verildi. Yunanistan'a IV. Haçlı seferinin şövalyeleri tarafından

⁷ Murat KEÇİŞ, "Latin İşgali ve Sonrasında Balkanlar'da Bizans", Balkanlar El Kitabı, Cilt 1, Akçağ, 2013, 270.

yerleştirilen feodal düzen bazı yörelerde, 15. yüzyılda Osmanlılar tarafından fethedilinceye kadar devam etti. Bizans hakimiyeti sadece Mora Yarımadası'nda tesis edilebilmiş, Atina Balkanların büyük kısmı gibi, 1204'ten sonra bir daha Bizans hakimiyetine girememiştir.⁸

3.1. LATİN İŞGALİ SONRASINDA BALKANLAR'DA BİZANS

İznik'teki Bizans imparatoru 1261 yılında Konstantinopolis'i Latinlerin elinden alıp, devleti yeniden kurduğunda Balkanlar'da üstünlük kuran iki devlet aslında henüz organize devletler haline gelememiş olan Bulgarlar ve sahip oldukları gümüş yatakları sayesinde zenginleşen Sırlar'dı. Sırlar özellikle Stephan Duşan (1331-1355) yönetiminde Balkanlar'da önemli bir güç unsuruna dönüşünce niyetlerini de açıkça ortaya koydular. Bizans İmparatorluğu'nun yanı sıra bir Sırbistan imparatorluğu değil "Sırbistan ile Romanya İmparatoru ve Hükümdarı" şeklinde gösterişli bir unvanla Yunan-Sırp imparatorluğunu Bizans'ın yerine geçirmeyi istediler.

Ruhani ve siyasi üstünlük uğruna verilen bu mücadelenin en çarpıcı, belki aynı zamanda en önemli yönü, hem saldırıya geçen genç güçlerin hem de savunmadaki yaşlı imparatorluğun aynı ideolojiyi benimsemiş olmasıydı. Zira devletler hiyerarşisi ilkesine Cermen milletinden gelme imparatorlar da Güney Slav kökenli çarlar da herhangi bir şekilde karşı çıkmamıştı. rakip hükümdarlar, aynı hiyerarşi içinde daha yüksek bir konuma gelmek için, her şeyden önce de imparatorluk konumu için savaşıyorlardı.⁹ 14. yüzyıl boyunca Balkan coğrafyasında fetihten fethetme koşan ve bu topraklarda kalıcı bir idare kuran Osmanlı Devleti'nin kendisinden önce bölgeye hakim olan ve alışlagelen idari tavırdan farklı bir tavrı olmalıydı.

Bizanslı entelektüellerin hatırı sayılır bir bölümü Balkanlar'da ortaya çıkan tabloyu Türklerin zaferleri ya da İslam'ın faziletlerine değil, Bizanslıların günahlarına bağlıyordu. Bu entelektüellerden biri olan Aleksios Makrembolites Türklerin bu kadar güçlenmesini, Bizanslılar karşısında yaradılıştan getirdikleri ahlaki üstünlükle açıklıyordu: İmanlarının tiksinti veren özelliklerine rağmen birçok Türk, diyordu, hayat

⁸ Murat KEÇİŞ, "Latin İşgali ve Sonrasında Balkanlar'da Bizans", Balkanlar El Kitabı, Cilt 1, Akçağ, 2013, 271.

⁹ Georg OSTROGORSKY, "Bizans İmparatorluğu ve Hiyerarşik Dünya Düzeni", Bizans, Cogito, Sayı 17, YKY, 2015, 59.

tarzları itibariyle aynı gerçek Hıristiyanlar gibi olup bir tek isimleri Hıristiyan değildir. Öte yandan Makrembolites'in yurttaşları kötülük yapıyordu hep; yoksullara kötü davranarak Tanrısız günahkarlara yoldaş oluyordardı – mesela Müslüman Tatarların asla yapamayacağı şeylerdi bunlar. Bizanslıların toplumsal adaletsizliğinin yanında, Türklerin küfür kabilinden günahları önemsiz kalıyordu. Cahil birer barbar olan Türkler, olsa olsa boyalı ikonaları kırıp dökmüştü, yani tahta parçalarını; oysa yoksulları sömürmekle Bizanslılar, Tanrı'nın canlı ikonalarına zarar vermiş oluyordardı.¹⁰

Bizans ve Osmanlı devletleri bir buçuk asırdan daha uzun bir süre bir arada yaşayacaklardı. Bu nedenle Bizans entelektüelleri, Dukas, Khalkokondyles, Kritovulos gibi geç dönem Bizans tarihçiler ve Osmanlı tarihçilerinin anlatımlarında bu iki devletin siyasal, toplumsal ve iskana dair yaklaşımları özellikle Balkan topraklarında karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Bu kaynaklar özellikle Osmanlı tarihi yazıcılığının kuruluşu göre bir buçuk yüzyıl daha geç başladığı düşünülecek olursa erken dönemi anlama çabası içinde olan tarihçiler açısından son derece önemlidir.

3.2. BİZANS İDARESİNDE DİMETOKA

Roma İmparatorluk tarihinin Sasani başkenti Ktesifon'a kadar gitmeyi başaran imparatoru olarak anılan, Pax Romana döneminin parlak devlet adamı Trajan (98-117) Dimetoka'nın olduğu yerde Plotinopolis şehrini kurmuştu. Barbar istilaları tarafından tahrip olan şehir İustinianos tarafından yeniden inşa edilince Didymóteichon olarak anılmaya başlanmış, Türklerin idaresinde Dimetoka şeklini almıştı. İustinianos'un (527-565) inşa ettirdiği yeni şehrin çift surla korumaya alınmasından hareketle Yunanca'da "çift surlu" anlamına gelen Didymóteichon şehre isim olmuştur. Kızıl Deliçay nehriyle çevrili platoda kurulan şehir, 813 yılında Bulgar Hanı Krum tarafından ele geçirilince şehrin adı eski bir kitâbede Kastron Didymóteichon olarak zikredilmiştir.¹¹ Şehrin adının Osmanlı arşivlerinde değiştirilmeksizin kullanımı Osmanlıların müstakil bir beylik olarak gündün güne Bizans toprakları üzerinde geliştikçe elde ettikleri köy, kasaba ve şehirlerin isimlerini değiştirmeyi tercih etmemelerinden kaynaklanmıştır. Genellikle kendi şivelerine uygun bir şekilde Türkleştirmek suretiyle eski ismini muhafaza etmişlerdir.

¹⁰ Ihor SEVCENKO, "Entelektüellerinin Gözüyle Bizans'ın Çöküşü", Cogito, Bizans, Sayı 17, YKY, 2015, 278.

¹¹ Machiel KIEL, "Dimetoka", İslam Ansiklopedisi, İSAM, 1994, c. 9, 305.

Örneğin Gelibolu (Kallipolis), Bulayır (Plagiari), Mürefte (Myriophyton) gibi. Dimetoka ismi hemen hemen hiç değişmeden kalan yer isimlerindedir.

III. Haçlı seferi sırasında 1189 yılında Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa tarafından alınan Dimetoka'da kadınlar ve çocuklar hariç bütün halk katledildi. Şehrin yaşadığı bu felaketten sonra 1206 yılında Bulgar ordusu Çar Kaloyan Dimetoka'ya iki defa saldırdı; ikinci hücumda kuşatma altına alınan şehrin surları yıkıldı. Şehrin inşası Haçlı idareciler tarafından yapıldı. 1230-1246 yılları arasında Bulgarların elinde olan Dimetoka Türk hakimiyetinden önce son olarak 1246 sonrası Bizans idaresine girdi. Ancak Türklerin şehre yerleşmesi Osmanlıların fetihlerinden önce gerçekleşti. Bizans ordusunda ücretli asker olarak çalışan Türkler, özellikle de Aydınolu Gazi Umur Bey idaresindeki kuvvetler Bizans yönetimi tarafından Dimetoka'ya yerleştirilince Dimetoka bir askeri üsse dönüştü.

Balkanlar'daki tüm bu tarihsel süreç gözden geçirildiğinde Osmanlı fetihlerinin hızı ve idaresinin uzun vadede kalıcı olmasının nedenleri daha iyi anlaşılmaktadır. Osmanlı'nın Balkanlar'a yayılması Bizans imparatorluğunun zayıfladığı, bir yığın bağımsız kral, despot ve ufak beyin kendi yerel çekişmelerinin çözümü için dış yardım aramakta tereddüt göstermediği, politik bir parçalanma dönemine denk düşüyordu. Balkanlar'da hüküm süren bu çözülüş içinde yalnız Osmanlılar tutarlı bir politika izliyordu.¹²

¹² Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen SEZER, YKY, 2014, 17.

4. OSMANLILARIN BALKANLAR'DAKİ FETİHLERİ

Osmanoğulları'nın Balkanlara gelişi Orhan Bey zamanında olur. Oğlu Süleyman Şah'ın Gelibolu'ya geçişi klasik kaynaklar da yer bulur. Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un eserinde Tzympe diye geçen Batılı tarihçilerinde bu isimlendirmeyi tercih ettiği, bizim tarihçilerimizin eserlerinde Çimbe ya da Cinbe olarak anılan adı ve yeri konusunda ihtilafların olduğu kalenin alınmasıyla Balkan fetihlerinin başladığı kabul edilir. Orhan Bey ilk defa 1352'de, Bizans tahtı uğruna savaşan İoannis Kantakuzenos'un (1347-1353) müttefiki olarak Gelibolu yarımadasına yerleşti. İki yıl sonra iyi korunan bir şehir olan Gelibolu şehrini ele geçirip üs edinerek Trakya'da fütuhata girişti. Kısa zamanda Anadolu'dan göçen Türkleri, topraksız köylüleri, göçebeleri ve Boğazların öte yakasında kendilerine yeni bir hayat kurmayı isteyen başka her tür yurtsuz insanı etrafında toplamaya başladı. Giderek bütün Balkan yarımadasını içine alacak olan Paşa sancağı böylece kuruldu.¹³

4.1. OSMANLILARIN BALKAN AKINLARI ÜZERİNE

Osmanoğulları'nın Balkanlar'daki yayılımı ve iskan faaliyetlerinin doğru anlaşılması kuruluşa dair çözümler adına önem taşır. Osman Bey'in lider tayin edilmesi sırasında akıncı alpler arasından seçilmesi daha önce de değinildiği gibi "*primus inter pares*" denilen eşitler arasında birinci olma halidir. Seçilmesi doğrultusunda alperenlerin görüş birliği vardır.

İslam dininde devlet yönetimi konusunda İslam peygamberinin uygulamalarına ve Hulefa-i Raşidin Dönemi'ne bakıldığı zaman herhangi bir idare biçiminin yazılı olarak belirlenmediği görülür. Kur'an'da devletin idaresinde altı çizilen sözcük adaletle yönetmektir. Bunun ne şekilde uygulanacağı ise insanlara bırakılmıştır. Osmanlı devletinin kuruluşu sırasında izlenen yol Orta Asya İslam Öncesi devlet geleneğinden beslenir. Boy başlarından kurulu bir konseyin içlerinden Tanrı'nın kutunu taşıdığına inandıkları bir boy beyini başlarına getirmeleri suretiyle oluşturdukları il yönetimleri İslam ile çatışmayan bir biçime sahiptir.

¹³ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayınları, 1997, 47.

Saltanat İslam hukukçularının bir kısmına göre İslam hukukuna uygun değildir. Raşit halifelerden hiç birisi oğlunu ya da yakınına veliaht yapmamıştır. Hz. Ömer oğlunu veliaht yapmasını önerenlere “bir evden bir kurban yeter” cevabını vermiş, Hz. Ali ise ölüm döşeğinde veliaht sorulduğunda “Sizi peygamberin bıraktığı gibi bırakıyorum” demiştir.¹⁴ Ancak Türklerin boylar halinde İslam’ı benimseye başladıkları yüzyıllarda peygamber ve dört halife zamanındaki devlet geleneği terk edilerek saltanat usulüne geçilmiş, Roma İmparatorluğu etkili bir Emevi Devleti örneği ve Sasani İmparatorluğu etkili bir Abbasi İmparatorluğu örneği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Karahanlı, Gazneli, Selçuklu gibi ilk Türk devletleri bir yandan İslamlaşırken, diğer yandan devlet düzenlerini saltanat usulüne göre şekillendirmiş, Orta Asya İslam Öncesi devlet geleneklerinden bir anlamda uzaklaşmıştır. Moğol baskınlarından kaçarak Orta Asya ‘dan Anadolu’ya inen göçebe Türkmenler ise İslamlaşsalar bile Orta Asya geleneklerini, Şamanizmden gelen bazı alışkanlıklarını devam ettirecektir.

Osmanoğulları Orta Asya Türk devleti geleneğine uygun olarak Osman Bey’i akıncı beyler içinden seçmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti’ne göre oldukça farklı bir ruha sahip olan Osmanoğulları’nın samimi duruşu Balkanlar’ın fethinde, insanların onları kabulünde, uyguladıkları istimalet sisteminde ve iskan politikalarında etkili olmuş, bu durum ifadesini Oruç Bey’in tarihinde “garibleri sevenler” olarak bulmuştur. Selçuklular döneminde Anadolu’da ortaya çıkan halk ile seçkinler arasındaki ayrım, konuşulan dil ve inanılan dinde de bir ikilik ortaya koymuştur. Selçuklu seçkinleri ve devletin kendisi için Farsça ve Arapça öncelikli dil ve sünni duruş hakim iken, Türkmenler Türkçe olarak anlamaya devam ediyordu. İslami anlayışları da oldukça farklıydı. Bu zümrede eski inanç ve ananeler yeni dinin şemsiyesi altında yaşamaya devam etmekte olup babalar ve dedelerin önderliğinde yayılan bu anlayışın en önemli temsilcileri Kalenderiler ve Haydariler olmuştur.¹⁵ Yanı sıra Anadolu’da Türkmenler gelmezden önce var olan dinsel inançlardan da etkilendikleri düşünülmektedir. Osmanoğulları ile Balkanlara taşınacak olan İslam dini Selçuklular döneminde ortaya çıkan halk İslam’ı olacak, özellikle de Bektaşî tekkeleri ile tüm Balkanları etkisi altına alacaktı.

¹⁴ Osman KAŞIKÇI, *Osmanlı’da Devlet Başkanlığı*, Yitik Hazine Yayınları, 2011, 6.

¹⁵ Rıza YILDIRIM, ‘‘Anadolu’da İslâmiyet: Gaziler Çağında (XII.-XIV. Asırlar) Türkmen İslâm Yorumunun Sünnî-Alevî Niteliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler’’, Osmanlı Araştırmaları, Sayı: 43, 93-124. http://www.isam.org.tr/documents/_dosyalar/_pdfler/osmanli_arastirmalari_dergisi/osmanl%C4%B1_sy43/2014_43_riza_yildirim.pdf

Balkanlar'daki yayılma döneminde Osmanlı Devleti'nin idari kuruluşu, büyük ölçüde askeri örgütlenmeyi izliyor ve açıkça merkezi bir sistemi amaçlıyordu. Eyalet ya da beylerbeyliğinin bir altındaki kademe olan sancaklar, sancakbeyi adı verilen askeri valilerce yönetiliyordu. Bütün bu sancaklar Rumeli eyaletinin birer parçasıydı. Rumeli eyaletinin başında da, beylerbeyi sıfatıyla özel sınır birlikleri dahil bütün eyalet güçlerine hükmeden bir askeri komutan-vali bulunuyordu. Osmanlı ordusunun en aktif unsuru olan sınır birliklerini kumanda eden uc beyleri 1360-1453 döneminde imparatorluğun iç ve dış siyasetinde çok önemli bir rol oynadılar.¹⁶ Osmanlı Devleti uç beyleri aracılığıyla Balkanlar'ın yamalı bohçaya benzeyen görünümü içinde feodal beylerin arasındaki rekabetten istifade etti. Önce feodal beyler ile müttefik olan uç beyler, ardından onları denetim altına almaya başlayarak kendi denetimlerini kurdular. 14. yüzyıl boyunca bu uc beylerinin baskısı altında kalan yerel prenslerin çoğu, sürekli akınlara hedef olmamak adına Osmanlı üstbeyliğini kabullenerek ehl-i zimmet reaya statüsüne kavuşmuştur.

Erken dönem Osmanlı uçlarının etkisi, Osmanlı yönetimindeki Balkanların kendine has etnik bileşimine de yansımıştır. 14. yüzyılda sırasıyla Trakya, D. Bulgaristan, Makedonya ve Teselya'da peşpeşe oluşan uç bölgeleri, Filibe (Plovdiv), Sofya, Babadağ, Silistre, Vidin, Üsküp, Serez, Tırhala (Trikkala) ve Ergiri (Argyrokastron) gibi merkezler etrafında Türk göçmenlerin ve kültürünün ağır bastığı kesimler haline geldiler. Bu yörelerde Türk köylülerinin yoğun biçimde yerleşmesi, kolonizasyona öncülük eden derviş zaviyeleri ve yarı-göçer Yörük gruplarının iskanı gibi unsurlarıyla, daha önce B. Anadolu'daki Türk yayılmasına benzer çizgiler taşıyordu.¹⁷

Anadolu'da Selçuklu Devleti yönetiminde ötelenen heterodoks Türkmenler Osmanlı akınları ile Balkanlar'a yerleşirken, bölgede bulunan Ortodoks papazlarda onlar ile işbirliğine gidiyordu. Macaristan ve Venedik'in Balkanlar'daki etkinliği Katolik olmaları sebebiyle Ortodoks ahaliyi endişelendiriyordu. Balkan devletlerinde saray ve yerel aristokrasi genellikle Batı yanlısı bir politika izliyordu. Bu ayrıcalıklı zümreler, Batı'dan gelecek askeri yardım karşılığında Roma Katolik ayininin üstünlüğünü bile kabul ediyorlardı. Bu tutum, halkı feodal efendilerinden önemli ölçüde soğuttuğu gibi, seçkinler arasında da daima Osmanlı yanlısı bir hizbin varlığına yol açıyordu. Osmanlılar

¹⁶ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayınları, 1997, 49.

¹⁷ İNALCIK, 50.

koruyuculuğunu benimsedikleri Ortodoks Kilisesi'nin din adamlarına kendi devlet örgütlenmeleri içinde yer ayırdıkları için Macarların ve Venediklilerin bütün çabalarına karşın daha ilk fetihlerden itibaren bir Balkan gücü olarak sahneye çıktılar.

4.2. OSMANLILARIN YUNANİSTAN ÜZERİNE GERÇEKLEŞTİRDİĞİ AKINLAR VE EVRENOS GAZİ

Roma İmparatorluğu'nun merkezinin 330'da doğuya taşınması ve Constantinopolis'in başkent olarak işlerlik kazanmasıyla birlikte Balkanlar ve Anadolu toprağı siyasi bir bütün olarak birleşmiştir. Haçlı seferleri sırasında yaşanan 1204 Latin istilası bu jeopolitik bölgesel bütünlüğü kesintiye uğrattırırken eş zamanlı olarak Anadolu'da Türk beylikleri yerleşmeye başlamıştır. Osmanoğulları'nın 1240 Babai İsyanı sonrasında uca göçen Türkmenlerden olup olmadığı konusu hala tartışılmaktadır. Osmanoğulları önce Anadolu'da ortaya çıkmış, Gelibolu üzerinden geçtiğı Balkanlar'da yayılmış, son olarak da Constantinopolis'in alınması ile yine Balkanlar ile Anadolu'nun siyasi bütünlüğü bu defa Osmanlılar eliyle sağlanmıştır. İstanbul gerek Roma gerek Osmanlı dönemlerinde daima bu iki kıtanın siyasî ve kültürel merkezi olmuştur.

Bin altı yüz yıl içinde âdeta doğal bir karakter kazanmış bu siyasî birliği tehdit eden gelişmeler üç farklı yönde ortaya çıkmıştır. Batı yönünden Tuna ötesinden gelen Avrasya kavimleri ile Orta Avrupa'da yükselen güçlü devletler Macaristan ve Habsburgların tehditlerine karşı koymak zorunda kalmış; doğuda, İran ve Irak'ta kurulan devletler ile çetin mücadeleler gerekmiş, nihayet üçüncü bir tehdit, Akdeniz üzerinden özellikle Haçlılar döneminde kendini göstermiştir. Bu tehditleri bertaraf etmek için Bizans ve Osmanlı devletleri, Balkanlar ve Anadolu ötesinde güven bölgeleri kurmak zorunda kalmışlar; bir taraftan Orta Asya'ya, öbür yandan Doğu Anadolu ve Kafkaslar ile Irak ve Suriye'ye hakimiyetlerini yaymışlar, Akdeniz'de güçlü donanmalar meydana getirerek deniz egemenliğini ellerinde tutmaya önem vermişlerdir.¹⁸

Türklerin Anadolu ve Balkanlar'da Hıristiyan çoğunluk içinde nasıl olup da egemen bir gruba dönüştüğü meselesi uzun yıllar boyunca araştırma konusu olmuştur. Bu konuda özellikle 15. yüzyıl tahrir defterleri üzerinde çalışılmaya başlanması Osmanlı kuruluş dönemine dair argümanları çeşitlendirmiştir. Halil İncalcık Hıristiyan sipahi tımarlarını,

¹⁸ Halil İNALCIK, *Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar*, 1-10, GAMER I, 1, 2012. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/66/1680/17908.pdf>

Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren öbür yerli grupları tespit ettiğimiz zaman, istilanın bir yok etme ve yerine geçme değil, bir uzlaşma ve özdeşleşme olduğunu sonucuna vardık demiştir. Ruhi Tarihi'nde karşılaşılan ‘gün olur binlerce Hıristiyan İslam'a geçiyordu’ ifadesine karşılık, Pachymeres'in Türk akınları yüzünden Bitinya Rumlarının kitleler halinde yurtlarını bırakıp kaçtıkları ifadesi mevcuttur. Bu durum vergi kaynaklarını kaybetmek istemeyen beylerin, Rum köylüleri yerlerinde tutmak için neden ‘istimalet’ hoşgörü ve koruma siyasetine önem verdiklerini açıklar. İslamlaşan yerli Rum ve Ermeniler, doğal olarak bazı Hıristiyan inanç ve adetlerini yeni dine aşılarmaktaydı.¹⁹

Osmanlıların Balkanlardaki yayılışında kılıç kadar önemli olan politikaları istimalettir. Kendine çekme, gönülleri kazanma anlamına gelen istimalet Kuran'da ‘te'li'fu'l-kulub’, yani gönülleri uzlaştırma kelamıyla aynı anlamdadır. Osmanoğulları önce akınlar ile yıldırma ardından istimalet politikası ile bölgeyi kendilerinin kılma politikasını güderdi. Ahidname ile can, mal, din güvenliğini sağlayacaklarına dair bir nevi söz verirler, karşılığında söz konusu bölgenin bağlılığını sağlardı. Bu ahidnameler ile bölgede bulunan yönetimin vasallığı başlar, askerler, bölgenin ileri gelenleri eğer Osmanoğulları ile işbirliğine giderlerse eski imtiyazlı durumları da sürdürülürdü. Bulgaristan, Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan ve Yunanistan'da yerli askeri sınıftan Osmanlı'ya sadık kalmış unsurlar Osmanlı askeri kadrolarına alınır, onların fetih öncesi dönemde tasarruf ettikleri ‘pronoia ve baştinaları’ Osmanlı idaresinde kendilerine tımar olarak verilirdi. Başka deyimle, yerli askeri sınıf bu yolla Osmanlı askeri kadrolarına alınmış olurdu. Bu da istimalet politikasının, idarece askeri sınıflara teşmili anlamına gelirdi. Böylece fethedilmemiş bölgelerin askeri sınıfları bu gibi garantilerle Osmanlı egemenliği altına girmeye teşvik olunurdu. Bu biçimde Osmanlı askeri kadrolarına girmiş olan yerli elemanlara birçok sancaklarda Hıristiyan dininde tımar erleri olarak XV. yüzyıl tahrir defterlerinde sık sık rastlanmaktadır.²⁰ Bölgenin insanı için Osmanlıların yayılışı yaşamlarında herhangi bir değişiklik yapmadığı için sadece bir haneden değişikliği gibi algılanmıştır. Bu durum Osmanoğulları'nın Balkanlar'daki hızlı yayılımını sağlamıştır. Balkan halkları yaşam tarzları, gelenekleri ve dinlerini değiştirmeksizin, İslamlaştırma ve

¹⁹ Halil İNALCIK, ‘Osmanlı Medeniyeti ve Saray Patronajı’, *Osmanlı Medeniyeti* 1, Halil İNALCIK & Günsel RENDA, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009, 17.

²⁰ Halil İNALCIK, *Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar*, 1-10, GAMER I, 1, 2012. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/66/1680/17908.pdf>

Türkleştirme politikası güdülmeden aynı Osmanlı şemsiyesi altında sadece yönetsel olarak birleşiyordu.

Balkanlara Türklerin ilk yerleşmesi Anadolu'ya inen Moğol akınları ile ilişkilidir. 1261'de Moğol istilasından kaçan Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus zamanında beraberindekiler ile birlikte birkaç obanın başında olan Sarı Saltuk ile birleşince Bizans İmparatoru tarafından 1263'te Kuzey Dobruca'ya yerleştirilirler. Bu Türklerin bir kısmı Kumanlara karışarak Hıristiyanlaşırken, bir bölümü Anadolu'ya dönmüş, Sarı Saltuk adına ise menkıbeler oluşturularak, Anadolu'dan Balkanlara geçen ilk Türk boy başı olarak kabul edilmiş ve Balkan coğrafyasında adına türbeler inşa edilmiştir. Hıristiyanlaşan Türkler İzzettin Keykavus'un adından hareketle Gagavuzlar olarak anılmaktadır. Kuzeyden Karadeniz üzerinden Balkanlara geçen Türk boyları genellikle Hıristiyanlaşırken, Anadolu'dan gidenler İslam olma hallerini korumuştur.

Bizans tarihçisi Dukas İslamlaşma, nüfus ve kültür kaynaşması içinde Osmanlı toplumunda bir kısım Müslüman ve Hıristiyan arasında evlenmelerden yeni bir tip halk ortaya çıktığından söz etmektedir. Bu yeni tip halk *Mixobarbaroi* ve ya Ahriyan olarak adlandırılmıştır. Osmanlı makamları Müslüman adı taşıyıp da İslamiyet'in kurallarını yerine getirmeyen mühtedileri gerçek Müslüman saymıyor; resmi sayımlarda onları Ahriyan adıyla kaydediyordu. Dukas Ahriyan denilen bu grubun yanı sıra gizlice Hıristiyanlığını saklayan sözde Müslümanların (cryptochristians), oldukça büyük bir kitle oluşturduğunu düşünmektedir. Ancak İslamiyet, Müslüman yaşamının tüm davranışlarını sıkı kurallara bağlayan bir din olduğu için mühtediyi tam bir kültürleşmeye tabi tutar. Müslüman olan gayrimüslim, zamanla Osmanlı-İslam cemaatının her bakımdan tam bir üyesi olur. Öyle ki Balkanlar'da Müslüman olma Türk olma anlamına gelir. Ancak 1488-1491 yılları cizye defterlerine göre İslamlaşmaların tüm Rumeli'de yılda 300'ü geçmediği anlaşılmaktadır. Osmanlıların ilk akınlarından ve Balkanları yurt edinmelerinden yüz yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen 1489'da Bosna'da 25 bin Hıristiyan aileye karşı 4500 Müslüman hane vardı.²¹

Dukas, *proniari*, *voynuk* ve *martolos* gibi adlarla bilinen Osmanlı öncesi askeri grupların erken dönemde sistem içine dahil edilmelerinin Osmanlı fetihlerinin etkisini

²¹ Halil İNALCIK, "Osmanlı Medeniyeti ve Saray Patronajı", Osmanlı Medeniyeti 1, Halil İNALCIK & Günsel RENDA, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009, 17.

yumuşatmaya yaradığını söyler. Yereldeki askeri yapı sisteme dahil edilirken Müslüman reaya da devlet tarafından uçlarda görev almak cazip hale getirilmiştir. Gönüllü olarak uçlarda görev yaparken olağanüstü bir yiğitlik örneği verdikleri takdirde, sultanın özel bir beratıyla, askeri sınıfa alınmaları daima mümkün olmuştur.²²

Karesibeyliği'nden Ece Halil ve İshak ya da Ege kıyılarında yerleşmiş Aydınolu Umur Bey'in Balkanlar üzerine akınlar yaptığı bilinir. Ancak bunlar Osmanoğulları'nın Cimbi Kalesi'ni aldıktan sonra gerçekleştirecekleri fütihat gücüne ulaşamamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da ortaya koyduğu bu başarı da özellikle yereldeki beyler olan Evrenos Gazi, Hacı İlbeyi, Mihaloğlu gibi akıncı beylerinin rolü büyük olmuştur.

Halil İnalçık fetih döneminde Osmanlı yönetiminin Rumeli eyaletlerinin kuruluşunun iki aşamalı bir süreçten geçtiğini belirtir. Doğrudan doğruya Osmanlı yönetiminde sancak olarak örgütlenmiş alan arasında, ya bir uç sınır bölgesi ya da vasal bir devlet olarak tampon bir bölge bulunduğunu söyler. İnalçık, uçlardaki beyleri tanımlarken merkezi hükümetten, başkente görece yakın olanlara oranla daha bağımsızdı ve beylikleri babadan oğula geçen Evrenesoğulları, Mihaloğulları, Paşayığitoğulları, Malkoçoğulları gibi ailelerdendi demektir. Bu beylerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumları, tıpkı Selçuklu hükümlerindeki Osman Gazi'nin konumu gibiydi demektir.

Dukas'ın Paris Kütüphanesi'nde tek nüshası bulunan içinde ilk yedi Osmanlı padişahının da yer aldığı Bizans Tarihi adlı eserinde Osmanlı ordusundan şu şekilde bahsedilmektedir (1956, s. 84) :

Bu yeniçerilerin alamet-i farikaları başlarında giydikleri serpuşlardır ki, buna Bizanslıların halk dilinde zarkola²³ derler. Esasen bütün Türkler başlarına böyle bir sarık sararlardı. Hususi ve asil kimseler kırmızı renkli, diğer ırklara mensup olup da, esir olarak ele geçmiş ve padişahın kulları olmuş bulunanlar beyaz renkli serpuş üzerine beyaz sarık sararlardı. Bu serpuş yarım küre şeklinde olup, başa oturtuluyordu ve başın tepesinden bir karış kadar yükseliyor, yükseldikçe de sivriliyordu. Alınan yeniçeri alayının mevcudu her sene daha fazla artıyordu, yani bire yüz nispetinde çoğalıyordu. Bundan dolayı kullar, kullara ve kulların kulları da ayrıca kullara nail oluyorlardı ve bunların hepsi de padişahın kulları idi. Bunlar arasında ne bir Türk, ne bir Arap vardı, hepsi Hristiyan çocuklarıydı, yani Bizanslılar, Sırlar, Arnavutlar, Bulgarlar, Ulahlar ve Hunlar (Macarlar) idi. ... Osmanoğlu sülalesinden olanların hepsi kendileri için efendi addolunuyordu. Efendiler de, karşılık olarak bunlara kendi azatlı hüür çocukları

²² Halil İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Eren Yayınları, 1997, 52.

²³ Zarkola, zerin-külah (altın külah) kelimelerinin Bizans dilinde aldığı şekildir.

*gibi muamelede bulunurlar. Şayet başbuğluk birinden diğerine geçerse, yani babadan çocuğa ve ya kardeşten kardeşe intikal ederse, velhasıl talih kime yardım eylerse, kullarda bu yeni başbuğa sadık bir şekilde bağlanırlar.*²⁴

Dukas'ın anlatımına göre Hıristiyan askerlerin de bir süre sonra kendi kullarının olduğunu, başbuğluğunda babadan oğula ya da kardeşten bir diğer kardeşe aktarılabildiğini anlıyoruz. Osmanlı ordusunda çocukken alınarak devşirilenlerin yanı sıra Balkan toprakları üzerinde gerçekleşen kuruluş aşamasında yetişmiş Hıristiyan beylerinde orduya dahil olduklarını biliyoruz. Dukas'ın bu anlatımı Osmanlı tarih yazımında tekrarlanagelen yeniçeri üyelerine ücret ödendiği, tımar ve zemet verilmediği, evlenmelerinin yasak olduğu dolayısıyla pozisyonlarının miras yoluyla geçebileceği evlatlarının olmadığı, devlete olan sadakatlerinin ailevi ve dini bağlarla zayıflamaması için kendi bölgelerinden başka yerlerde hizmet gördükleri şeklindeki bilgilerin sorgulanmasına neden olurken, Heath Lowry'nin vardığı sonuçları da doğrulamaktadır. Halil İnalçık'ın "sınır beyleri" olarak isimlendirdiği Köse Mihal, Evrenos, Turahan, Malkoç, İshak Bey vb. sınır akıncıları Osmanlı mirasından pay almış, kendi bölgelerinde yararlılık göstermiş ve pozisyonlarını da kendilerinden sonra gelenlere aktarmışlardır. 15. yüzyıl tahrir defterleri ve aynı yüzyıla ait mimari ve arkeolojik kalıntılardan yola çıkarak araştırmalarını yürüten Heath Lowry, klasik tarih yazımında ortaya konulan profilin tahrir defterleri ile de örtüşmediğinin altını çizmiştir. Heath Lowry'ye göre defterlerde listelenen tımarların yaklaşık üçte biri veya dört biri, doğrudan bölgedeki kalelerin garnizonlarında hizmet eden yeniçeriler tarafından işletilmekteydi ve 1430'lardan beri de yeniçerilerin erkek evlatları ölen babalarının pozisyonuna geçmekteydi. Bu yeniçeriler pozisyonlarını çalıştıkları müddetçe korumakta, bu arada yörelerinden evlenmekte, aile sahibi olmakta ve rollerini çocuklarına devretmekteydiler.²⁵ Özellikle de Yunanistan'ın fethinde büyük yararlılıklar gösteren Evliya Çelebi'nin "760 şehri, hisarı ve kasabayı fetheden" diye anlattığı Gazi Evrenos Bey ve onun Dimetoka'yı birlikte fethettiği Hacı İlbey'i araştırma konumuz açısından ayrıca önemlidir.

²⁴ Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği, İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956, 84.

²⁵ Heath LOWRY, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi*, Çev. Ahmet CEMAL, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2008, 3.

Osmanlılar Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısına yerleştikten sonra, Edirne'den Enez'e kadar Meriç ırmağı ilk fetih ve yayılış sınırı oldu. Doğu Trakya ve Edirne alındıktan sonra Evrenos Gazi Ipsala merkez olarak uç merkezini Batı Trakya'ya karşı kurarken Hacı İlbeyi ve öteki Karesi gazi beyleri Dimetoka ucunda Uzuncaovu-Filiba doğrultusunda gazileri örgütlediler. Kırklareli'nde kuzeye Bulgaristan'a karşı Balkan dağları doğrultusunda doğu uç gazileri Mihaloğulları kumandası altında idi. Evrenos Gazi Serez-Selanik doğrultusunda, Balkanları Yunanistan ve Adriatik'e bağlayan antik Via Egnati doğrultusunda ilerledi. Fakat Rodoplardan kıyıya inen dağ kitlesi önünde Gümölcine'de yeni bir uç da bir zaman beklemek zorunda kaldı. Serez ve Selanik ovalarına indikten sonra bu iki kuvvetli kale onun daha ileri gitmesini engelledi. Osmanlılar zaptı güç kaleler önünde havale kuleleri yaparak şehri sürekli abluka ile teslim zorlama taktiği uygulardılar. Selanik, ilk kez 1387'de teslim oldu. Evrenos'un ucu, ondan sonra biri Tesalya, öbürü Vodena-Ohrida doğrultusunda iki uç halinde örgütlendi. I. Bayezid (1389-1402) döneminde verimli Tesalya Ovası'nı ele geçiren Evrenos'un gazileri Sperchios vadisi ve ötesinde, Orta-Yunanistan masif dağ kitlesi önünde yarım yüzyıl durakladılar.

Thermopye ve Doris-Fokis koridoruna egemen olmadan zengin Thebe ovasına ve Atina'ya inmek olanaksızdı. Bu dönemde Evrenosoğulları sonra Turahan Bey ve oğulları, Tesalya ucundan Korent berzahına kadar uzanan bölgeye akınlarla yetiniyorlardı. Berzaha yapılan duvar gazilerin Mora'ya girmelerini bir kerede engelliyordu. Osmanlılar, Atina ve Mora'yı ancak II. Mehmed (1451-1481) zamanında 1458-1460'da kesin olarak fethedip yerleşebildiler.²⁶

Osmanlıların Balkanlar'da yaptığı fetihlerde büyük rol oynayan akıncı beyleri daha önce de değinildiği gibi aldıkları ganimetler ile geçinir, kendilerine verilen tımarlar sayesinde yeni topraklarda yurtlar edinir ve miras yoluyla da çocuklarına bırakabilirlerdi. Dolayısıyla akıncılık teşkilatı tımar toprağı için padişah tarafından temlikname verilerek miri arazi olma halinden mülk toprağına çevrilerek şahsa verilirse eğer babadan oğula geçen bir mahiyete sahip olurdu. Bu bağlamda Evrenos Bey ile ilgili detaylar oldukça ilgi çekicidir.

²⁶Halil İNALCIK, "Türkler ve Balkanlar", Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Bal-Tam, Türklük Bilgisi 3, 2005, 20-44.http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/halil_inalcik_turkler_ve_balkanlar.pdf

Aşıkpaşazade Tarihi'nde Evrenos'un katıldığı bir düğün töreninden söz edilir. Sultan Murad'ın oğlu Şehzade Bayezid ile Germiyanlı Beyi Şah Süleyman'ın kızı Sultan Hatun'un 1376'daki düğün törenlerine katılan Evrenos hakkında yapılmış en önemli anlatımlardan biridir. Anekdote Evrenos'un sahip olduğu zenginliği, saygınlığı ve statüyü gözler önüne serer.

Daha sonra beylere davetiyeler gönderildi. Bu davetiyeler Karamanoğulları'na, Menteşeoğulları'na, Saruhanoğulları'na, Kastamonulu İsfandıyarlar'a ve Mısır'ın (Memlük) sultanına gitti, bunların hepsi düğüne davetliydi. Ayrıca kendi eyaletinin sancak beyleri ile Evrenez Gazi de davet edilmişti. Daha sonra düğün şenlikleri başladı. Çevredeki bölgelerde bulunan Bey'lerin hediyeler getiren elçileri geldiler. Bunlar çok güzel atlar, katırlar, dizi dizi develer, hiç görülmemiş tarifsiz güzellikte hediyelerdi, hepsi birbirinden etkileyiciydi. Gelenekler doğrultusunda gelen her konuk hediyelerini takdim ediyor, ondan sonra da mevkiine uygun olarak oturtuluyordu. Mısır (Memlük) sultanının elçisi geldi ve getirdiği hediyeleri sundu. Mısır sultanının elçisine öteki bütün konuklarından daha yüksekte bir şeref yeri gösterilmişti. Bütün konuklar kusursuz bir şekilde oturtulduktan sonra izin verildi ve sultanın sancak beyleri girdiler. Hediyelerini mevkilerine göre sundular. Sonra Evrenez Gazi'nin hediyeleri takdim edildi. Önce yüz erkek ve yüz kadın köle vardı. Erkek kölelerden onu filori²⁷ dolu gümüş tepsiler, onu istevret (mücevher?) dolu altın tepsiler ve sekseni de şerbet dolu maşrapalar ve ibrikler taşımaktaydılar. Açıkça belirtmek gerekir ki, bu kölelerden hiç birinin eli boş değildi. Toplanmış olan elçiler, devletin bu ihtişamını görünce Evrenez Gazi'nin hediyelerinin zenginliği karşısında büyük hayrete düştüler ve: 'Hünkarın adamlarından sadece biri böyle olursa' diye düşünüp turnaklarını ısırıldılar.

Şimdi bir de Murad Han Gazi'nin ne yaptığına bakalım. Kendisi, Evrenoz tarafından verilmiş olan bütün erkek ve kadın köleleri elçiler arasında taksim etti. Elçiler tarafından hediye olarak getirilmiş bütün atları da Evrenez'e verdi. Ve filori'lerin bir kısmını da yine Evrenez'e verdi. Kalanları Ulema ve yoksullar arasında taksim etti. Kendisi için hiçbir şey alıkoymadı. Düğüne yoksul gelmiş olanların pek çoğu, oradan zengin ayrıldılar.²⁸

Evrenos'un fethettiği Dimetoka, Keşan, İpsala, Ferecik, Kara Ilıca (Traianoupolis), Makri (Mekri/Miri), Gümülcine, Narlı Köy (Polianthos), Boru/Bori/Kütüklü Köyü/Kereviz Köyü (Peritheorion/Selino), Serez, Siroz, Selanik, Vodina ile Yunanistan topraklarında yaptığı başarılı akınlar ile Osmanlı topraklarına katılmıştır. Devlete kattığı topraklarda sultanların politikaları ile paralel idari sistemler oluşturmuş, bir imar ve iskan faaliyeti yürütmüştür. Hacı İlbeyi ile ilk fethettikleri Pythion'un genişletilmesi, Dimetoka'nın

²⁷ Filori: Floransa'nın altın parası Filorin.

²⁸ Heath W. Lowry, *Osmanlı döneminde Balkanların şekillenmesi*, Çev. Ahmet CEMAL, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2008, 57.

mescitler, medreseler, hamamlar, imaretler ile bir Osmanlı şehrine dönüşmesi, Kara İlica’da inşa ettirdiği Gazi Evrenos Han ve kaplıca, Gümölcine’de Evrenos zaviyesi ve imareti, İpsala, Siroz, Selanik ve Vodina’da inşa ettirdiği imaret/zaviyeler, Yenice-i Vardar’daki kompleks, saygı duyulan Bektaşî büyüklerine inşa ettirdiği türbeler ile fetih sonrası imar faaliyetleri ile bölgeyi ihya etmiştir. Dimetoka ve Ferecik başta olmak üzere aldığı şehirlere temiz suyun ulaştırılmasında gösterdiği hassasiyet ve inşa ettirdiği köprülerin kalıcılığı ile akıncı beylerin Balkanlar’da Osmanlı’nın tesisi için gösterdikleri çaba kayda değerdir.

Heath Lowry Gazi Evrenos’un 1360’dan 1389’a kadar hizmet ettiği Murad Hüdavendigâr ile ilişkisini vakfiyeler ve mimari eserler üzerinden incelemiştir. Evrenos tarafından yaptırılan hayır işlerinin boyutuna baktığımızda, vakfettiklerinin sayısının bağlı olduğu padişah ile gösterdiği benzerlik dikkat çekicidir:

Tablo 4.1: Murat Hüdavendigâr Tarafından Vakfedilen Yapılar, 1360 – 1389

No	Tarih	Yer	Vakfeden Hükümdar	Vakıf	Kullanım Amacı	Referanslar
1	761-791 / 1360-1389	Yenişehir	Sultan Murad Hüdavendigâr	İmaret	İmaret	Atsız, 1949. s.129
2	761-791 / 1360 -1389	Yenişehir	Sultan Murad Hüdavendigâr	Postinpuş Zaviyesi	Tekke	Atsız, 1949. s. 129
3	761-791 / 1360 -1389	Bilecik	Sultan Murad Hüdavendigâr	Murad Hüdavendigâr Cuma Mescidi	Cuma Mescidi	Atsız, 1949. s.129 Yavuz/Saraç, 2003. S.385
4	761-791 / 1360 -1389	Bursa (Saray Kapısı Sementi)	Sultan Murad Hüdavendigâr	Murad Hüdavendigâr Cuma Mescidi	Cuma Mescidi	Atsız, 1949. s.129 Yavuz/Saraç, 2003. S.385
5	761-791 / 1360 -1389	Bursa (Kaplıca Sementi)	Sultan Murad Hüdavendigâr	Murad Hüdavendigâr İmareti	İmaret	Atsız, 1949. s.129 Yavuz/Saraç, 2003. S.385
6	761-791 / 1360 -1389	Bursa (Kaplıca Sementi)	Sultan Murad Hüdavendigâr	Murad Hüdavendigâr Medresesi	Medrese	Atsız, 1949. s.129 Yavuz/Saraç, 2003. S.385
7	771 (tak. 1370)	Bursa (Kaplıca Sementi)	Sultan Murad Hüdavendigâr	Eski Kaplıca	Kaplıca	Ayverdi, 1966.

8	771 (tak. 1370)	İlca Köyü (Yunanca Thermes)	Sultan Murad Hüdavedigar	Budalı Hoca Tekkesi	Tekke	Zengin, 1998, s.221; Lowry, 2009, s.30-31, 122
9	771 (tak. 1370)	İlca Köyü (Yunanca Thermes)	Sultan Murad Hüdavedigar	Budalı Hoca Kaplıcası	Kaplıca	Bkz. üsteki kayıt
10	761-791 (1360-1389)	Karaferya (Yunanca Veroia)	Sultan Murad Hüdavedigar	Hüdavendigâr Camii	Cami (Kiliseden Camiye Çevrilmiş)	Lowry, 2009, s.117
11	767 (1366)	Behramkale Köyü Çanakkale	Sultan Murad Hüdavedigar	Hüdavendigâr Mescidi	Mescit	
12	767 (1366)	Tuzla Köyü Çanakkale	Sultan Murad Hüdavedigar	Hüdavendigâr Mescidi	Mescit	Tüfekçioğlu, 2001. s.34-36
13	790 (1388)	İznik	Sultan Murad Hüdavedigar	Nilüfer Hatun İmaret	İmaret	Tüfekçioğlu, 2001. s.68-70

Kaynak: İPŞİRLİ, M., 2013. Mehmet İpşirli Armağanı, Osmanlı'nın İzinde, Haz. Feridun M. EMECEN, İshak KESKİN, Ali AHMETBEYOĞLU, İstanbul: Timaş Yayınları, 273

Tablo 4.2: Hacı-Gazi Evrenos Tarafından Vakfedilen Yapılar, 1360 – 1417

No	Tarih	Yer	Vakfeden	Vakıf	Kullanım Amacı	Referanslar
1	tak. 765 / 1364	İpsala	Evrenos	Gazi Evrenos İmaret	İmaret	Evliya, 2003. s.168
2	tak. 766 / 1365	Gümilcine (Komotini)	Evrenos	Gazi Evrenos Zaviyesi	Tekke	Evliya, 2003. s. 36 Lowry, 2008. s.42 Lowry, 2009 s.136 Lowry/Erünsal, 2010 86-88 TT Def.167.s.13
3	tak. 766 / 1365	Gümilcine (Komotini)	Evrenos	Gazi Evrenos İmaret	İmaret	Bkz. üsteki kayıt
4	tak. 786 / 1385	Siros -Serez (Serres)	Evrenos	Gazi Evrenos Zaviyesi	Tekke	Ayverdi,1982 s.293 Balta, 1995 s.139 Esat Serez, Tarihsiz
5	tak. 786 / 1385	Siros -Serez (Serres)	Evrenos	Gazi Evrenos İmaret	İmaret	Bkz. üsteki kayıt
6	794 / 1392	Selanik (Thessaloniki)	Evrenos	Gazi Evrenos İmaret	İmaret	Ayverdi, 1982 s.274

7	tak. 802 / 1400	Yenice-i Vardar (Giannitsa)	Evrenos	Gazi Evrenos Beğ Kervansarayı	Kervensar ay	Evliya, 2003 s.77 Lowry / Erünsal, 2010 s.104
8	tak. 802 / 1400	Yenice-i Vardar (Giannitsa)	Evrenos	Gazi Evrenos Beğ İmaret	İmaret	Bkz. üsteki kayıt
9	tak. 802 / 1400	Vodina (Edassa)	Evrenos	Gazi Evrenos Beğ Camii	Cami	Ayverdi, 1982 s.306 Ayverdi, 2002 s.306
10	tak. 802 / 1400	Vodina (Edassa)	Evrenos	Gazi Evrenos Beğ İmaret	İmaret	Bkz. üsteki kayıt
11	tak. 820 / 1417	Yenice-i Vardar (Giannitsa)	Evrenos	Gazi Evrenos Beğ Camii	Cami	Evliya, 2005 s.75 Lowry, 2006 s.12-13
12	tak. 820 / 1417	Yenice-i Vardar (Giannitsa)	Evrenos	Gazi Evrenos Beğ İmaret	İmaret	Bkz. üsteki kayıt
13	tak. 766 / 1365	Gümlcine (Komotini)	Evrenos	Hammam	Hamam	Lowry, 2008 s.45
14	tak. 766 / 1365	Gümlcine (Komotini)	Evrenos	Kervansaray	Kervensar ay	Lowry, 2008 s.45
15	tak. 766 / 1365	Gümlcine (Komotini)	Evrenos	Gazi Evrenos Mescidi	Mescit	Lowry / Erünsal 2010 s.86-88
16	tak. 786 / 1385	Siros -Serez (Serres)	Evrenos	Gazi Evrenos Medresesi	Medrese	Esat Serez, Tarihsiz
17	tak. 786 / 1385	Siros -Serez (Serres)	Evrenos	Gazi Evrenos Mescidi	Mescit	Esat Serez, Tarihsiz
18	tak. 800 / 1398	Kara İlica (Loutros)	Evrenos	Kervansaray	Kervansar ay	Lowry, 2008 s. 29-35
19	tak. 800 / 1398	Kara İlica (Loutros)	Evrenos	Kaplıca	Kaplıca	Lowry, 2008 s. 29-32
20	tak. 802 / 1400	Yenice-i Vardar (Giannitsa)	Evrenos	Gazi Evrenos Beğ Çifte Hammamı	Çifte Hamam	Lowry, 2008 s. 63-64
21	tak.776 / 1375	Bori – Boru (Kereviz Köyü)	Evrenos	Kütüklü Baba Tekkesi	Tekke	Lowry, 2008 s. 48-55
22	tak.776 / 1375	Bori – Boru (Kereviz Köyü)	Evrenos	Kütüklü Baba Türbesi	Türbe	Lowry, 2008 s. 48-55
23	tak.776 / 1375	Radovişte (Makedonya)	Evrenos	Gazi İsa Beğ Zaviyesi	Tekke	Lowry / Erünsal 2010 s.123-124
24	tak.776 / 1375	Radovişte (Makedonya)	Evrenos	Gazi İsa Beğ Türbesi	Türbe	Lowry / Erünsal 2010 s.123-124

Kaynak: İPŞİRLİ, M., 2013. Mehmet İpşirli Armağanı, Osmanlı'nın İzinde, Haz. Feridun M. EMECEN, İshak KESKİN, Ali AHMETBEYOĞLU, İstanbul: Timaş Yayınları, 274

Tablo 4.3: Murad Hüdavedigarın Vakıflarıyla Gazi Evrenos'un Vakıflarının Mukayese Edilmesi

Vakıf Tipi	Sultan Murad Hüdavedigar Tarafından Yapılanlar	Hacı Gazi Evrenos Tarafından Yapılanlar	Eserlerin Toplam Sayısı
İmaret	3	7	10
Cami	3	2	5
Mescit	2	2	4
Zaviye	2	4	6
Medrese	1	1	2
Kaplıca	2	1	3
Hammam	0	2	2
Kervansaray	0	3	3
Türbe	0	2	2
Belirlenen Toplam Vakıf Yapıları	13	24	37

Kaynak: İPŞİRLİ, M., 2013. *Mehmet İpşirli Armağanı, Osmanlı'nın İzinde*, Haz. Feridun M. EMECEN, İshak KESKİN, Ali AHMETBEYOĞLU, İstanbul: Timaş Yayınları, 274.

Bu tablolara bağlı olarak Heath Lowry'nin yaptığı çıkarımlar önemlidir: (2013, s. 275)

1. Her ikisinin de en az on imaret vakfettiği, bunların çoğunun yerli Hıristiyan halkın ihtiyacını görmeye dönük yapıldığı, dolayısıyla Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetinin tesis edilmesinde imaretlerin anahtar rol oynadığı,
2. Akınlara katılan dervişler için açılan zaviyeler, onların şeyhlerinin padişahlar ve komutanlardan gördükleri ihtimam, zamanla halkın rağbet eder hale gelmesi,
3. İnşa edilen kervansaraylar ile Balkan fatihlerinin ticareti kolaylaştırmak için gereken altyapının sağlanmasına verdikleri önem,
4. Bizans İmparatorluğu'nun yüzlerce yıldır devam ettirdiği Roma hamam kültürünün inşa edilen hamam ve kaplıcalar ile en erken dönemlerden itibaren devam ettirilmesi şeklinde sıralayabileceğimiz imar faaliyetleri gösteriyor ki padişahların ve akıncı beylerinin onlara paralel ve neredeyse onlara yakın yaptırdığı fonksiyonel mimari Balkanları'nın Osmanlı yurduna dönüşmesini sağlamıştır.²⁹

Aşıkpaşazade Tarihi'nde Evrenos Bey'e devşirme usulünün ortaya çıkışında da rastlarız. Murad Han'ın saltanatı sırasında Karaman'dan Kara Rüstem adlı kişi ve Çandarlı Halil, şeriata göre alınan esirlerin 1/5 inin hükümdara ait olması gerektiğini söyler. Murad Han'a bildirilir ve Sultan tarafından düşünce olumlu karşılanır. Daha sonra bu iki kişi Murad'ın konuyla ilgili emrini Edirne yakınlarında İpsala'yı ele geçirmiş olan kumandan

²⁹ Heath LOWRY, "Murad Hüdavedigar ve Hacı Gazi Evrenos: Aralarındaki İlişkinin Vakfiyeler ve Mimari Eserler Üzerinden İncelenmesi", Mehmet İpşirli Armağanı, Cilt 2, Haz. Feridun EMECEN, İshak KESKİN, Ali AHMETOĞLU, Timaş, 2013, 271-277.

Evrenos'a bildirirler. Evrenos, Murad Han'a götürölmek üzere bu yolla büyük miktarda esir seçmesi için kadıyı görevlendirir. Halil'in önerisi ile bunlar ailelere gönderilir ve Türkçe öğrenirler. Müslüman olan çocuklar birkaç yıl sonra saraya getirilir ve yeniçeri olurlar. Bu bölüm Oruç Bey tarihinde de aynı biçimde aktarılmıştır.

Gazi Hacı Evrenos Bey'in 1358 ile öldüğü 1417 yılları arasındaki etkinlikleri; Orhan Gazi (1324-1362), I. Murad (1362-1389), Yıldırım Bayezid (1389-1402), Fetret Devri (1402-1413), ve Çelebi Mehmed (1413-1420) saltanat sürelerine yayılmaktadır. Heath Lowry'ye göre Balkanlar'daki faaliyetleri Evrenos'u bir '*primus inter partes*' yapmakla kalmıyor, bir dizi fetihlerin sonucu olan büyük serveti ve prestiji ona, Sultan'ın bir vasali olmaktan çok, Osmanlı sancağını Balkanlara taşıma bağlamında bir ortaklık mevkiini sağlıyordu. I. Murad'ın kendisine bahsi geçen düğünde gösterdiği ihtimam, Sultanın 1380'de gitmek istediği hac yolculuğu için ona verdiği izin, Evrenos, Evrenuz, ya da Vranes olarak anılan bu sınır beyinin öyküsü üzerinden Osmanlı devletinin ilk yüzyıllarına bizleri yaklaştırırken, diğer taraftan altı yüz yıla ve üç kıtaya yayılacak bu sürecin temellerinin ne kadar sağlam atıldığını ve devletin tam anlamıyla Balkan toprakları üzerinde şekillendiğini de anlatıyor.

Evrenos Bey önderliği Rumeli'nde bilinen ilk akıncı beyi, Dimetoka'nın fethinde de büyük yararlık gösteren Hacı İlbeyi I. Murad'ın sultanlığı zamanında vefat edince almıştır. Gümölcine, Serez ve Yenice-i Vardar'da ikamet eden Evrenos Bey yüz yaşını aşmış olarak vefat ettiğinde Yenice-i Vardar'a gömülmüş, Rumeli fethinde yer alan Mihal Bey, Lala Şahin Paşa gibi bu bölgenin ilk vakıf kurucularından olmuştur. Akıncı beyler kendilerine bağışlanan mülk arazileri kendi talepleri ile vakfa dönüştürmüşlerdir.

4.3. DİMETOKA'NIN FETHİ

Edirne Defterdarı Bad'i Efendi'nin ''Riyaz-ı Belde-i Edirne'' adlı eserinde Süleyman Paşa'nın fetihler sırasında babası Orhan Bey'e gönderdiği mektup ile Orhan Bey'in oğluna fetihlerin seyri ile ilgili görüşlerini içeren cevabi mektubu yer alır.

(2014, s.788)

Mezkûr Olan Süleymân Paşa'nın Bârgâh-ı Orhanîye Arîzası

Dergâh-ı âlî ve bârgâh-ı müteâlî cenâbına ma'rûz olan budur ki devletlü

babam Hüdvendigâr e'azza'llâhu ensârehûnun hayır duâları berekâtıyla

Konurhisârıyla Gelibolu Hisârî 'nin tedârîki her nesneden görölüp Hakk teâlânın avniyle dizdârlarına miktarlı miktarınca ulûfe ve tîmâr tayin kılınıp defter ve yoklama olunduktan sonra Silivri Beyi erenler koçağı İlbeyi dâme-izzühû ile İstanbul etrâfına varılıp Çekmece kalesi muhâsara olundukda Keşan kalesi etrâfına varan kıdvetü 'l-ümerâ 'i 'l-kirâm Evrenos Bey zîde-kadrühûdan ulağla haber gelip Dimetokalı a 'dâ hazelehümü 'lâhu teâlâ Anderye denilen ile söz birleştirep dîn-ı baskını için fikr-i fâsîd ettiklerin i 'lâm eylemekle zümre-i sipâhdan Ayvad yiğitbaşı bin nefer süvâr-ı nâmdâr ile Bergos semtine gönderilip Evrenos Bey'e dahi gelip orada bin baş ile cemiyet edesin diye biti yazılıp tenbîh olunmuş idi. Varıp tevfiğ-i Hakkla mülâkât ettikde Bergos hisârî etrafında hayli doyumluk edip yât ü yarağla hâzır ü müheyyâlar iken işbu yedi yüz elli dokuz senesi Şevvâlinin on yedisinde Anderye 'nin beylerinden (Dimitri Aştuvan) Dimetoka beyiyle bile gelip üzerlerine dîn-ı baskını ederken Evrenos Beyle yiğitbaşı kulları haberdâr oldukları için herbiri bir taraftan pusuya girip ve yerlerinde Kara Cafer kulların bir miktar gâzîler ile koyup fırsat gözler iken nâgâh seherde onlar Kara Cafer üzerine dökülüp meydanda duruşma üzerine iken pusuda olan gâzîler onların iki tarafın alıp Allah Allah diye gülbânk-i Muhammedî ile arslan safına ve kurt koyuna dokunur gibi etrafların kuşatıp kılıç sunduklarında fi 'l-hâl her birin bir tarafa dağıtıp sabah oldukda beş yüz başdan ziyade baş kesildiği malûm olup ve iki yüz neferden ziyâde dil tutulup ve beyleri dahi mecrûhan kaçıp gider iken fevt olduğu istimâ olunup guzât-ı islâm sâlim ü gânim eş-şükrü alâ-niami 'llah diye ben kuluna gelip buluşup mâh-ı mezbûrun evâhirinde zikr olunan başları ve tutulan dilleri Kara Cafer kulları ile yüce dergâhlarına gönderilip hayır dualar berekâtıyla biz dahi yüz aklığî ümmîdinde idik. Ne çâre ki Tekfur⁵⁴ cânibinden devletlü Hüdâvendigâra elçi varıp vergi kabul etmekle tazarruu makbul olup muhâsaradan ferâgat oluna diye mübârek bitileri Sevindik Çavuş ile gelip vâsıl oldu. Ve Tekfur'dan dahi ol hinde bizim için başka vergi gelip devletlü Hüdâvendigâr'a mutî' olduğu için Çekmece'den kalkılıp Dimetoka 'ya azîmet olundu. Hakk teâlâ hazretleri

hayırlar nasip edivere. Ammâ Rodoscuk'a varılıp şiddet-i şitâ ber-taraf olunca ol nevâhîde tevakkuf eyleyip şöyle fırsat el vere te'hîr ü terâhî revâ görülmediği pâye-i serîrlerine arz olundu. Bâkî fermân re'y-i âlişânlarına müfevzadır. (Bende-i kemter Süleymân)³⁰

Orhan Gâzî tarafından Süleymân Paşa'ya gönderilen cevabi mektupta Dimetoka'nın fethedilmesi gerektiğinden söz edilmektedir:

Orhan Gâzî Tarafından Süleymân Paşa'ya Gönderilen Cevâb Sûreti
Ferzend-i celîlü'l-kadr-i kâmkâr ve müşîr-i sipehdâr-ı âlî-mikdâr elmüeyyed min-indi'lâh oğlum Süleymân Şâh tâle-bekâhu biti vâsıl olıcak malum ola ki arzın ile Kara Cafer gelip Anderyeliden gönderilen başları ve dilleri getirip dîvânımız kapısında yüzü koyu düğe koyup diller habs olunup mezbûr Cafere yiğitbaşılık verilip Ayvad Bey'e sancak gönderdim ki onda yer verip tayin edesin ve Evrenos Bey'e dahi kılıç ve kaftan gönderip vakf için istediği yerleri temlik eyledim ve sana dahi bir murassa kılıç ve iki baş yarar at rahtıyla iki kaftan ve iki cübbe ferâce gönderip onlardan gayrı kırk adet kaftan dahi hil'at için irsâl eyledim ki yoldaşlıkta bulunan beylere gâzîlere in'âm edesin. Fırsat elverir ise bi-inâyeti'llah Dimetoka teshîrinde te'hîr etmeyip Anderye denilen a'dâ cânibinden dahi gaflet eylemeyip âgâh olasin ve Kırkkilise cânibine hâlâ sancak verilen Ayvad Bey'i kifâyet kadarı leşker ile gönderesin ki bi-tevfiki'llâhi teâlâ feth eder ise onun olsun ve Gelibolu maberinden ubûr eyleyen Ceneviz gemilerini bî-vech rencîde ettirmeyip ellerinde olan ahidnâmeler mazmûnuyla amel eylesin ve kıdvetü'l-ümerâ Hacı İl Bey'e dahi bir ferâce ve cübbe ve bir baş yarar at rahtıyla gönderilmiştir îsâl ettiresin ve Dimetoka halkı tazarru yönünden vergiye kesilir ise Hacı İl Bey'i dahi Ayvad Bey ile Kırkkilise'ye

³⁰ Bad'i Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, Cilt: 1-2, Trakya Üniversitesi, 1982, 788.

https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiQruO_t8DTAhULhywKHe6BDOIQFggjMAA&url=http%3A%2F%2Fspace.trakya.edu.tr%3A8080%2Fjspui%2Fbitstream%2F1%2F1338%2F1%2FRiy%25C3%25A2z-%25C4%25B1%2520Belde-i%2520Edirne%2520%25201-2%2520Cilt.pdf&usq=AFQjCNEgzkjoR4b-aFwU-HVLqXgissuaUA, 789.

*varıp teshîrine sa'y edeler ve Dimetokalılar ceng ederler ise onu ber-taraf etmeyince âhar yer ile mukayyed olmayasın ve bu bitinin mazmûnuyla ameledesin. Tahrîren fî-evâili Muharremi 'l-harâm sene sittîn ve seb 'u-mi'etin.*³¹

Orhan Bey'in Süleyman Çelebi'ye cevabi mektubunda Dimetoka'nın alınması salık veriliyor. Dimetoka'nın vergiye bağlanması ya da Dimetokalılar'ın karşılık verirler ve savaşlarsa yapılması gerekenler Orhan Bey tarafından bildiriliyor. Dimetoka'nın peşinin asla bırakılmaması gerektiğine vurgu yapılıyor.

Aynı eserde Badi Bey Dimetoka şehrine girilmesini şu şekilde anlatıyor:

(2014, s.790)

*' Bir gece Dimetoka Tekfuru asâkir-i İslâmiyeyi basmak için kaleden çıkmış Hacı İlbeyi de âdet-i me'lûfesi üzre o gece akın tertîb etmiş olduğundan gece yarısı tekfura mülâkî olmakla vukû bulan musâdemede tekfuru ele geçirmiş ve ertesi günü sâir esirler ile der-zincîr ederek Dimetoka kalesi önüne getirip oğlu, babasını düşman elinde der-zincîr görünce taleb-i emânla kaleyi teslim ederek pederini kurtarmıştır. İşbu Dimetoka kalesi İstanbul İmparatorluğu için bunca zamanlar Jan Paleolog ile uğraştığı halde nihayet me'yûsen ihtiyâr-ı uzlet eden Kantakuzen'in evlâd ü iyâliyle çekilmiş olduğu bir yerdir ki sivri bir tepe üzerinde metânet ve rasânetle meşhûr olan kalesi Osmanlılarca fütûhât-ı azîmeden addolunmaktadır.*³²

Hacı İlbeyi ve Evrenos Bey öncelikle Dimetoka'nın 10 kilometre kuzeydoğusunda, Edirne'nin 35 kilometre güneybatısında ve Meriç nehrinin de yaklaşık 2 kilometre batısında bulunan Hacı İlbeyi Kulesi olarak anılacak olan Python kalesini aldılar. Kule Bizans İmparatoru John VI. Cantacuzenos tarafından 1331'de hazine dairesi olarak yaptırıldıktan sadece yirmi yedi yıl sonra, yaklaşık 1358'de iki akıncı beyi tarafından alındığında Boğaziçi'nde Anadolu Hisarı'nın yapılmasına neredeyse yarım yüzyıl vardı. Bu kale bilinen en eski müstahkem mevki niteliğini kazanacaktır.³³ Lowry'ye göre; bu

³¹ Bad'i Efendi, 790.

³² Bâdî Efendi, 58.

³³ Heath W. LOWRY, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi*, çev. Ahmet CEMAL, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2008, 18-19.

kalenin alınması akınların ganimet ve köle için yapılan savaşlar olmayıp, planlı bir fetih kampanyasının başlangıcı niteliği taşıdığına işarettir. Stratejik bir mevkiye bulunan, tahkim edilmiş durumdaki Hacı İlbey Kalesi'nin alınması ve tutarlı bir şekilde genişletilmesi, Hacı İlbey ve Evrenos'a, Orhan Bey'in oğlu Süleyman Çelebi'ye salık verdiği gibi Dimetoka'ya ve Edirne'ye doğru hareket için bir üs kazandırmıştır. Bunun yanı sıra kalenin Meriç nehri kenarında bulunması, Dimetoka ve Edirne ile Ege'deki liman şehri Enez arasındaki bağlantıyı sağlaması işlevinin de önü kesilmiş oldu. İki komutan bu kaleyi alarak Meriç nehri vadisini fethedecek konuma gelmiş oldular.

Aşıkpaşazade Tarihi'nde ise Dimetoka'nın fethi şu şekilde anlatılmıştır:

(2003, s.113)

Konur'ı Hacı İlbeyi'ye verdiler. Gazi Evrenoz'u da ona yarar arkadaştır diye yanına verdiler. Dimetoka'yla öteki illere akın için gönderdiler... Hacı İlbeyi Meriç kenarında bulunan bir küçükük hisarı fethetti. Gündüz o hisarcıkta kalır, gece olunca da gazilerle ata biner sabah oluncaya kadar kâfirlere rahat vermeyip incitirlerdi. Meğer bir gece Dimotoka tekfurı Hacı İlbeyi'yi tutmak için çıkmış. Hacı İlbeyi bu durumu gazilerle öğrenmiş imiş. Tekfurı gafil avlayıp kolayca ele geçirdi. Hemen hisara gelip dibine vardılar. Tekfurunu esir gösterdiler. Sonunda öldürmemek için anlaşular ve oğlu, kızı ve hanımıyla istediği tarafa gitmesi için serbest bıraktılar. Hisar halkı bu haberi işitince, sağlam anlaşma yaparak hisarı teslim ettiler. İşte bu yöntemle Hacı İlbeyi Dimetoka hisarını ele geçirdi. Beri yanda Gazi Evrenos da Keşan hisarını almış, İpsala'yı da zorluyordu.³⁴

Aşıkpaşazade iyice tahkim edilmiş olan şehri Hacı İlbey'in silah zoruyla değil, anlaşıldığı üzere hileyle ele geçirdiğini anlatmaktadır. Bizans şehirleri çok iyi tahkim edildikleri için Osmanlılar ya İznik ve Bursa örneklerinde olduğu gibi kalenin dışına kaleler inşa edip yıllarca kuşatmayı devam ettirerek, içerdekileri açlıktan ve susuzluktan teslim olmaya zorluyor ya da Dimetoka'nın fethinde Hacı İlbey'in yaptığı gibi bazı hilelere başvurabiliyorlardı.

(2007, s. 23)

Bu taraftan Hacı İl-begi ve Gazi Evrenos Beg geldiler. Hacı İl-begi, Ada'da Meriç kenarında bir burgoz vardı. Anı aldılar. Şimdiki halde ana İl-begi-oglu burgozı dirler. Hacı il-begi-oglu burgozı dirler. Hacı İl-begi gündüz hisara girürdi. Gice olunca etrafın kafirlerini rahat komazdı. Sonra Dimetoka teküri

³⁴ Aşıkpaşazade Tarihi, Haz. Necdet ÖZTÜRK, Bilge Kültür, Sanat, 2013, 70-73.

*geldi kim, Hacı İl-begi giceyle ele getüre. Hacı İl-begi dahi bunu casusladı.
Giceyle teküri ele getürdi. Dimetoka üzerine iletti. Dimetoka halkıyla barışup,
ahd ü Peyman idüp şehri virdiler.³⁵*

Bizans kroniklerine göre Dimetoka'nın Osmanlılar tarafından zaptı 1361'de, Hacı İlbey liderliğinde yarı bağımsız hareket eden akıncılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Floransalı tarihçi Matteo Villani, Osmanlı gazilerinin Dimetoka'yı alış tarihini 1359 ve 1361 olarak vermektedir. Dolayısıyla Villani'den alıntı yapan tarihçiler 1359 tarihini kabul etmişlerdir. Babinger, Schreiner ve Vogiatzis ise Kasım 1361 tarihinin daha doğru olacağını savunmaktadır. Osmanlı kroniklerine göre kale, dışarı çıkan tekfurun yakalanması ve şehri Hacı İlbey'e teslim etmek zorunda kalması ile ele geçirilir. Buna karşılık halkın can güvenliği ve malı teminat altına alınmıştır. Burayı ele geçiren Osmanlılar, Orta Meriç bölgesinin tamamını kontrol altına alarak Kuleli Burgaz (Pythion), Efremköy (Feruggion) ve Şeyh Bedreddin Simâvî'nin doğum yeri olan Simavna (Ammovounon) gibi küçük kaleleri zaptettiler.³⁶

Dimetoka ve Edirne yönündeki hareketlilik öncelikle Hacı İlbeyi kalesinin alınması, genişletilmesiyle başlamış, ardından civar kaleler bir bir alınmış, Hacı İlbey kulesinin ve kalelerin sağladığı koruma sayesinde kuzeyde Edirne'ye, güneybatıda çift sıra surla korunan Dimetoka'ya akınlar yapılmış ve 1360'da Dimetoka, 1361'de Edirne alınmıştır.

Dimetoka inşa edilen saray, ulu camii, mescitler, medreseler, hamamlar, imaret ve zaviyeler ile hızla bir Osmanlı şehrine dönüştürülerek, hanedanlığın İstanbul'un fethinden sonra da gelip gittiği bir şehri olma özelliğini korudu.

³⁵ *Oruç Bey Tarihi*, Haz. Necdet ÖZTÜRK, Çamlıca Yayınları, 2007, 23.

³⁶ Michael Kiel, "Dimetoka", TDV İslam Ansiklopedisi, İSAM, 305.

5. OSMANLI TOPRAĞI DİMETOKA

Didymóteikhon veya Demotika adıyla anılmakta olup Türkiye sınırına 12 km.mesafede, Edirne'nin 40 km. güneyinde ve Uzunköprü'nün 20 km. batısında Evros şehrine (Nomos) bağlı 8336 nüfuslu (1991) bir ilçedir. Kasabanın bir kısmı kayalık plato, bir kısmı ise Kızıl Deliçay'ın (Erythropotamos) Meriç nehrine bağlandığı yerdeki düzlük arazi üzerinde kurulmuştur. Plato kısmında büyük bir Bizans ve Osmanlı kalesinin kalıntıları bulunmaktadır. Güneybatı yönünde kalenin ana girişlerinden biri olan Köprübaşı bulunur. Yamacın dikliği, tepenin güneybatısından kuzeydoğu tarafına doğru neredeyse yok olur. Bu kısım tahkimat duvarının en zayıf olduğu kısım olduğundan çifte duvar ile güçlendirilmişti. Zaten şehirde adını bu çifte duvardan almıştı. Kuzeydoğu tarafın arazinin en ulaşılabilir tarafı oluşu ileride gözenekli/hücreli formdaki Osmanlı yerleşiminin sınırını da belirledi.³⁷ (Şekil 5.1 ve Şekil 5.2)

Şekil 5.1: Didymitychon (Dimetoka): Doğu'dan şehir surları

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

³⁷ BESSİ, 4

Şekil 5.2: Didymitychon (Dimetoka): Güneybatıdan şehir surları

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

5.1. DİMETOKA'NIN TOPOĞRAFİK YAPISI

Dimetoka Bizans döneminde Trakya'nın en önemli müstahkem kasabası olup Osmanlı döneminde (1361-1912) bir ilim merkezi ve Osmanlı sultanlarının zaman zaman gelip kaldıkları bir yerdi. Bu sebeple kalenin bulunduğu tepede sultanlar için büyük bir saray yapılmıştı. Sarayın etrafı da koruma amaçlı çevriliydi ve surlar "kız kulesi" ve "cephane kulesi" adı verilmiş olan iki kuleyle desteklenmişti. Evliya Çelebi'yi kaleyi "Yukarı kalenin iç kalesi iki kattır ve iki bölüktür. Birine Kız Kulesi, birine Cebhane Kulesi derler. Bu iki bölük hisarın birbirine geçmek için iki kapısı olup kuzey tarafa bakar bir bölme hisar daha var, gayet sağlam duvarlıdır" diye anlatır. Hıristiyan ahali sur içinde, Müslüman ahali daha ziyade sur dışında oluşan mahallelerde yerleşmişti. Ourania Bessi de 15. yüzyıla ait arşiv belgeleri üzerinden yaptığı çalışmasında 16 Müslüman mahallesinin tepenin doğu yamacından vadiye kadar inen alanda surla çevrili alanın dışında yer aldığını tespit etmiştir. Mahalleler şunlardır: Debbağlar (deri tabakçıları), Karagöz Bey, Burak, Medrese, Haraççı (vergi memurları), Oruç Bey, Cercer, Cami,

Kuyumcular, Habibi Fakih (bazen Macarlar olarak da anılıyordu), Bazarlu Bey, Hocaca, Doğan Bey, Köprübaşı ve Tatarlar.³⁸ (Şekil 5.3 ve Şekil 5.4)

Şekil 5.3 Didymitychon (Dimetoka): Osmanlı Saray Şehri sur kalıntıları

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Şekil 5.4 Didymitychon (Dimetoka): Saray kapısı

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

³⁸ BESSİ, 5

Dimetoka'nın yerleşim için elverişli olması halini Evliya Çelebi şu şekilde anlatmıştır:
(2012, s.31)

Ve âb [u] hevâsı gâyet latîf olduğundan mahbûb u mahbûbesi nâzûk-endâm ve sîm-bedendir. Ve cümlesinin reng-i rûyları humret üzredir, zîrâ Delikzıl nehri nûş ederler. Gâyet latîf ve serî'u'l-hazm âb-ı hoş-güvârdır. Bu nehrin ibtidâ menba'ı Tanrıverdi dağından gelüp bu kal'anın altındaki cenûb tarafında on iki göz taş yapıda temelli direkler üzre meşe direkleri dōşeli cisr-i azîmin altından geçüp dahi aşığı kal'adan bir top menzili alarka cânib-i kibleye cereyân ederek gidüp nehr-i Arda ve nehr-i Tunça ve nehr-i Meriç bir yerden cereyân ederken bu Kızıldeli nehri anlara mahlût olup cümlesi bir yerden Enez kal'ası kurbunda bahr-i Rûm'a munsab olur.³⁹

Edirne'nin fethine kadar I. Murad'ın, daha sonra da Şehzade Mûsâ Çelebi ve II. Mehmed'in burada ikamet ettiği söylenmektedir. II. Mehmed'in oğlu Bayezid burada doğmuştur. Yıldırım Bayezid'in inşasına başladığı ve oğlu I. Mehmed'in 824'te (1421) tamamladığı Rumeli'nin en büyük camilerinden biri Dimetoka'dadır. Küçük şehrin silüetine hâkim olan bu cami hâlâ ayaktadır.⁴⁰

5.2. DİMETOKA'NIN DEMOGRAFİK YAPISI

Osmanlı Devleti düzeninde demografiye dair çalışmalarda temel başvuru kaynağı her 30-40 yılda bir düzenlen vergi kayıtları olmuş, bu konuda ilk çalışanlardan biri Ö. L. Barkan olmuş, vergi mükellefi olan kişiler üzerinden ortalama aile bireyi sayısına göre nüfusu hesaplamaya dönük çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların birincil kaynağı durumundaki tahrir defterlerine kişiler ön ad ve baba adları ile kaydediliyordu ve bu kayıtlar tımar sistemi içindeki veri tabanını oluşturuyordu. 15. yüzyıl Balkan tarihi üzerine çalışmalarını sürdüren Lowry, öncelikle bu kayıtların tımar sistemi için bölgesel veri kayıtları olmasının kısıtlayıcı olduğunun altını çizmiş, yanı sıra tahrir defterleri üzerinden vergi mükelleflerinin kimliklerini belirlemek adına yeni bir bakış açısı önermiştir. Lowry Selanik üzerinden yaptığı araştırmasının sonunda aslında en yaygın uygulama olan ön ad ve baba adı yerine, adları ve meslekleri ile kaydedilen evli erkek Müslümanlara dikkat çekmiştir. Bu kayıt biçimi Lowry'ye göre zorla göçe tabi tutulmuş yerleşimcilere işaret etmektedir.

³⁹ *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 31.

⁴⁰ KIEL, 305.

Osmanlı düzeninde nüfus başlıca iki gruba ayrılıyordu. Savaşçı ve yönetici sınıfı oluşturan askeriler, sultanın temsilcileri olarak şu ve ya bu kamu görevini yerine getirdiklerinden, resmen her türlü vergiden muaftılar. Topluca, reaya diye adlandırılan ikinci gruptaki tüccar, zanaatkar, köylüler ise, üretken faaliyetlerde bulunuyor, dolayısıyla vergi ödemekle yükümlü sayılıyordu. Osmanlı düzeni, önceki Bizans-Balkan düzenlerine göre reayaya daha basit ve en azından, başlangıçta daha hafif vergiler getirmekteydi. Askeriler ve reaya belirli aralıklarla imparatorluk çapında gerçekleştirilen tahrirler temelinde özel defterlere kaydedilmekteydi.⁴¹

XIV. yüzyıl Bizans Dimetokası'nın nüfusu hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Sur içinde kalan kısmın 20 hektar olduğu ve Bizans şehirlerinde hektar başına genellikle 80-100 kişi düştüğü göz önüne alınırsa Dimetoka'nın o zamanki nüfusunun 1600-2000 civarında olduğu tahmin edilebilir. Gregoras ve Kantakuzenos tarafından kesin şekilde belirtildiği üzere Bizans'ın son döneminde surların dışı da yerleşime açılmış durumdaydı; fakat 1342 yılındaki Bizans iç savaşları sırasında burasının ortadan kalktığı sanılmaktadır. Osmanlıların eline geçtikten sonra dışarıdan getirilen Türk aileleri, eski kale dışında yeniden oluşturulan mahallelere yerleştirilmişlerdi. Surla çevrili kesimde özellikle kiliselerin etrafında Hıristiyan gruplar toplanmıştı. Bu durum, Osmanlı kroniklerinin şehrin savaşmaksızın teslim olduğu şeklindeki bilgilerini doğrulamaktadır.⁴²

Osmanlıların bölgeye gelmesinden önce Dimetoka'da bulunan halklar oldukça kozmopolit bir yapıya sahipti. Bölgenin yerlisi olarak kabul edilen Ortodoks Yunanlı ahaliye neredeyse iki yüz yıl boyunca devam eden Haçlı seferlerine bağlı olarak Katolik Franklar, Cenevizliler, Venedikliler idareciler olarak eklenmişti. Haçlı seferleri sonrası Balkanlar'daki güç mücadelesinde önemli yer tutan Bulgarlar ve Sırlar da Ortodoks'tu. Kendilerini tükenmekte olan Bizans'ın varisi olarak görmekte olan Sırlara karşı Bizans'ın paralı asker olarak kullandığı Şaman Türk boyu Peçenekler vardı. Anadolu'da Selçukluların Moğollara karşı kaybettiği 1240 Köseadağ Savaşı sonrası Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykavus'un arkasından hareket eden ve Balkanlara kaçan Müslüman Selçuklular da bölgeye eklenmiştir ki daha önce değinildiği gibi Hıristiyanlaşarak Gagavuzlar olarak anılacaklardır. Yine Bizans'ın Balkanlar'daki

⁴¹ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, Eren Yayınları, 1997, 52.

⁴² KIEL, 305.

üstünlük mücadelesi içinde yardım aldığı Aydınoğullarına mensup Müslüman Türkmen askerler bölgenin demografine dahil olmuştur. Bizans bu askerlerin Dimetoka'ya yerleştirilmelerinde ve askeri bir üssün oluşmasında herhangi bir sakınca görmemiştir.

Balkan coğrafyası ve Dimetoka üzerine çalışan Michael Kiel, Dimetoka'nın nüfusu ve nüfus yapısı hakkında, XVI. yüzyıl tahrir defterleri ve daha sonraki dönemlere ait diğer bazı kaynaklardan hareketle ayrıntılı bilgiler verir. Tahrir defterlerinin tarihlendiği yüzyıl çalışma aralığımızın dışında olsa da Dimetoka'nın demografik dönüşümünü göstermesi açısından anılmaya değerdir. Bu kaynaklardan anlaşıldığına göre Osmanlı dönemi boyunca Dimetoka, İslâmî hayatı yansıtan binalarla süslü, fazla büyük olmayan bir şehir olarak kalmıştır. 1516-1517'de Dimetoka'da 203 hânedan ibaret on Müslüman, 111 evden oluşan üç Hıristiyan ve on yedi evden oluşan bir Yahudi mahallesi bulunuyordu (BA, TD, nr. 77, s. 139 vd.). Müslüman nüfusun yarıya yakını sonradan Müslüman olmuş gruplar oluşturuyordu. Bu sayının kabarık olmasının sebebi, XII. yüzyılda Bizanslıların bölgeye yerleştirdikleri Hıristiyan Peçenek Türklerinin dil birliği dolayısıyla kolayca Müslüman olmalarıdır. Bu dönemde Türkçe isimli birçok Hıristiyan köyünün mevcudiyeti de bu fikri doğrular mahiyettedir (Akalan, Başkilise, Çekirdekli, Çobanlı, Gökçepınar, Ketenlik, Kozluca, Saltuk, Soğanlı, Üçpınar vb.). 1528-1530 tarihli Tahrir Defteri'ne göre şehirdeki Müslümanların sayısında önemli bir azalma olmuş (165 hâne), buna karşılık Hıristiyan aile sayısı artmıştır (145 hâne).

Osmanlı şehirlerinde din değiştirmeler konusunda en detaylı analiz Lowry'nin Trabzon üzerine yaptığı araştırmasıdır ki 16. yüzyılda en az %28.6'sının mühtedi olduğunu, bir nesil sonra oranın %22.57 olduğunu tespitini yapmıştır. Dimetoka için aynı yüzyılda bu oranlar %26.6 ve %19.4 şeklinde olmuştur. İki kent arasında oldukça çarpıcı bir benzerlik vardır. Bu çalışmalar Balkan coğrafyasında sıklıkla karşımıza çıkan ancak Dimetoka özelinde sözünü ettiğimiz Hıristiyanların topraklarına göç ettirilen insanların genellikle mühtedi olduğu görüşünü desteklemektedir. Dimetoka'da bu oranların ortaya çıkmasında kurulan zaviyelerin rolünü unutmamak gerekir.

III. Mehmed dönemine (1595-1603) ait tahrir defteri Müslümanları 365, Hıristiyanları 170 ve Yahudileri yirmi sekiz hâne olarak vermektedir. Bu rakamlara göre Dimetoka'nın nüfusu yaklaşık 2600-2800 arasındaydı ve bunun % 65'i Müslümandı. 1626-1627 tarihli

Cizye Defteri ise Hıristiyan nüfusun sürekli arttığını göstermektedir.⁴³ Görüldüğü üzere Dimetoka bazı dönemlerde Hıristiyan nüfusun artışlarına sahne olan demografik bir duruş sergilese de her zaman Müslüman nüfusun fazla olduğu bir Osmanlı şehri olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında Osmanlı öncesinde bölgeye yerleşen Müslüman ve Şaman Türk unsurların payı büyüktür.

5.3. OSMANLI ŞEHİR PLANLAMACILIĞI VE KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DİMETOKA ÖRNEKLEMESİ

Dimetoka saray şehri olduğu için araştırmacılar tarafından genellikle diğer payitaht şehirleri ile karşılaştırılarak çözümlenmeye çalışılmıştır. Bursa ve Edirne ile ilgili Osmanlı şehircilik anlayışını konu edinen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan hareketle Bursa ve Edirne'ye yerleşim sırasında uygulanan yöntemlere bir göz atmak ve bu bilgiler doğrultusunda Dimetoka'da ortaya çıkan şehircilik anlayışı üzerinde durmak ufuk açıcı olabilir.

Orhan Bey'in teslim aldığı Prusia kenti günümüzde Tophane semti olarak anılan mevkide üç mahalleden ibaret, surlarla çevrili bir beldeydi. Rumlardan başka kentte Romanyot Yahudiler ile Ermeniler'de oturmakta idi. Osmanlılar bir kenti teslim aldıklarında sur içinde mevcut bulunan bir kiliseyi cami yapmakla yetinir, genellikle yeni inşa edilecek yapılar ve kentin oluşma sürecini sur dışında oluştururlardı. Orhan Bey şehrin imarı konusunda ilk olarak kalenin onarılmasını emretti. İç kale tabir olunan saraya yerleşen idareciler şehrin geriye kalan Hıristiyan ahalisinin tam merkezine yerleşmiş oluyorlardı. Surlarla çevrelenen şehir alanı sona erdiğinde sur dışında ortaya çıkan yeni Müslüman mahalleleri vardı. Orhan Bey *intra muros* (sur içinde) bir kiliseden çevrilmiş Orhan Bey Camisi, Osman Bey'in türbesi ki sur içinde öncesinde bir kilisenin bulunduğu alana yerleştirilmiştir, medresesi, imareti ve bunun güneyine hamamı inşa edilmiştir. Bunun dışında Osmanlı Bursa'sı sur dışına inşa edilmiş, çarşı alanı ve ana aks üzerine anıtsal mimarinin örnekleri yerleşmiştir. Mahalleler Osmanlı şehrinin "alay yolu" üzerinden çarşıya doğru yayılıyordu. Bu şekilde bir şehir inşa etme geleneğini Osmanlılar şehirlerin konumları gereği sadece üç kentte uygulamamıştır: Selanik, İstanbul (1453) ve Trabzon (1461). Bu üç şehir özellikle de kuruluş dönemi fetihleri sonrasında ortaya konulan

⁴³ KIEL, 305.

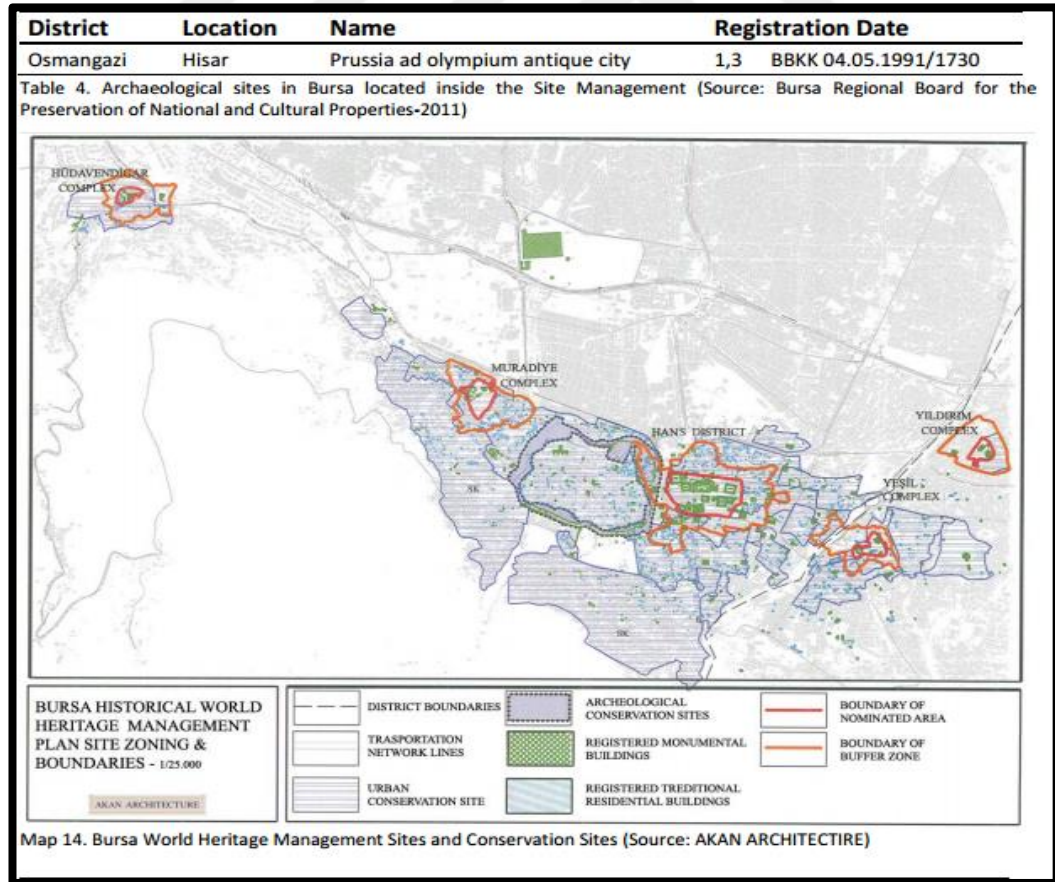
şehircilik anlayışının tersine sur içinde Müslüman nüfusun yaşayacağı şekilde düzenlenmiştir.

1432’de Bursa’yı ziyaret eden ve daha çok şehrin imaretleri ile ilgili tespitlerde bulunan Fransız Bertrandon de la Broquiere’in seyahatnamesinde I. Murad’ın inşa ettirdiği Bursa’daki saraydan da söz edilir. (1988, s. 85)

Şehrin batı sınırında alçak bir dağın tepesinde, harikulade büyük bir kale var. İçinde yaklaşık bin tane ev bulunur. Burası efendinin oturduğu fevkalade bir mesken ve aynı zamanda ulu Türk’ün elli tane eşiyile birlikte yaşadığı bir eğlence mekanıdır. Efendinin eşleri ile birlikte küçük bir kayık içinde gönlünü eğlendirerek, rahatladığı küçük, şirin bir göletin olduğu bir bahçe var... Bu söylediklerimin hepsi söylenti, gördüğümse buranın dışıdır sadece.

Osmanlı şehirciliğinde Broquiere’nin gördükleri yani “buranın dışıdır sadece” diyerek tabir ettiği Osmanlı şehir planlamacılığını hakkında üzerinde düşünülmesi gereken bir veri sunar. (Şekil 5.5)

Şekil 5.5: Bursa Şehir Planı

Kaynak: <http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/wp-content/uploads/2013/09/final-mp-en.pdf>

Bursa'daki imar ve iskan şekli, 1361'de alınan Dimetoka'da ve hemen sonra 1361'de alınan Edirne'de uygulanmış, saray alanının tamamlanması ve tahtın taşınması 1369 yılını bulmuştur. Dimetoka'daki saray ise 1365-1368 yılları arasında I. Murad tarafından inşa edilmiştir. O halde Edirne fethedilmiş olmasına rağmen saray alanı olarak Dimetoka tercih edilmiş gibi görünüyor. Edirne'ye saray inşasının gerçekleşmesi Yıldırım Bayezid zamanında olup, Fetret Devri'nde (1402-1413) oğulları Musa Çelebi ve Süleyman Çelebi tarafından yapımı sürdürülecektir. Izgara planlı Bizans şehri ve sur içinde inşa edilen bu ilk saray "Yeni Saray" adıyla inşa edilse de II. Murad'ın Tunca nehri üzerine şehrin batısına inşa ettiği ikinci saray ile sur içindeki "Eski Saray" olarak anılmaya başlanacaktır. Sur içine inşa edilmiş bir saray ve yerleşen Müslümanlar olmakla birlikte Edirne'de padişahın kendisi de "Yeni Saray" ile birlikte sur dışına yerleşmiştir. Bu durum Edirne'nin konum olarak Dimetoka'nın koruması altında olması ile ilişkilendirilebilir. Dimetoka'da tercih edildiği şekliyle padişahın sur içinde saray inşa ettirmesi ve sur dışında ikinci bir saray yapılmamış olması da yine şehrin batıdan gelebilecek tehlikelere açık konumuyla irtibatlandırılabilir. Yanı sıra I. Murad tarafından tercih edilmesine rağmen Dimetoka'nın Edirne ya da Bursa gibi erken dönem sonrasında da yatırımların devam ettirildiği bir şehir olmadığını da hatırlamak gerekir.

Bursa, Dimetoka ve Edirne'de Osmanlı şehir düzeninin teşekkül etmesi öncelikle alınan şehirde ortaya konulması gereken siyasi tavır doğrultusunda gelişirken zamanla ihtiyaçlar doğrultusunda işlevsel olana doğru yönelmiş görünüyor. Ancak her üç şehirde de ortak olan uygulama sur içi ya da sur dışında yerleşmiş insanların aynı haklardan istifa etmesi yönünde olmuştur. Söz konusu şehirlerin ortaçağ şehirleri oldukları göz önünde bulundurulursa ve bu şehirlerden özellikle Dimetoka'nın Balkanlar'da batıya daha yakın bir konumda olduğu düşünülecek olursa Avrupa'nın ortaçağdaki şehircilik anlayışıyla bir karşılaştırma yapmak Osmanlı'nın ortaya koyduğu tavrı anlamak adına yararlı olabilir.

Avrupa'nın ortaçağdaki şehirleri (burg) düşünülecek olursa kaleler tarafından çevrenir ki tam merkezinde feodalist sistemin doruğunu temsil eden aristokratlar yaşar. Ancak aristokrat bir sınıfın ortaya çıkışı ve gelişmesi 11. ve 14. yüzyıl aralığı olarak kabul edilir. Bu tarihlerden önce Avrupa'da şehirlerin kurulmasının temelinde güvenlik ihtiyacı ile yükseltelen duvarlar arkasına saklanma vardır. Henry Pirenne dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına alabildiğine iç kapayıcı bir nitelik kazandıran güvensizlik ve kargaşa ortasında,

gerçek anlamda bir koruma görevini yerine getirmek kentlere düşmüştür diyor.⁴⁴ Bu nedenle, dokuzuncu yüzyılın başında her yerde kaleler yükselmişti. Kasaba ve kale-kentler, yalnızca istihkam ve yönetim merkezleriydi. Buralardaki halkın ne özel yasaları, ne de kendi kurumları vardı; onları toplumun geri kalan bölümünden ayıracak kendine özgü bir yaşama biçimleri de yoktu.⁴⁵ Ortaçağ sonlarında kurulmuş olan bu kasabalardan günümüze hiçbir iz kalmamış olsa da yazılı kaynaklar şehirler ile ilgili bilgiyi edinmemize imkan sağlıyor. Başlangıçta askeri kuruluşlar olan *burglere*, yönetim merkezi olma işlevi yüklenince zamanla aristokrat sınıf teşekkül etmiş, bu sınıf dışında kalanlar ise onların hizmetlileri olarak varlık göstermişti.

Avrupa'da yaşanan coğrafi keşifler ve Rönesans aristokrat sınıfın karşısına burjuva sınıfının çıkmasına ve şehircilik anlayışının değişmesine neden olmuştur. Ancak Avrupa'da şehircilik adına bu değişimlerin yaşandığı 16. yüzyıldan çok önce "Burjuva sınıfı kuralını" surlarla çevrilmiş olan şehrin dışına taşıyan ve sur dışında yerleşik halkların sosyal sentezini yeniden tanımlayan Osmanlı, ortaçağdan modern kente geçişin önünü açmıştır.⁴⁶ Ortaçağ'ın batı şehirlerinde surlardan çıkılarak sur dışı yerleşime geçtiğimizde burada bambaşka bir yaşam başlar. Hukuk sistemi, sosyal hayat, gündelik hayat sur içi olan kısımla iki ayrı dünya gibidir. Batının bu şehircilik anlayışına karşılık Osmanlı şehirleri Anadolu'dan önce Balkanlar'da şekillenirken İslam'ın da öngördüğü kurallar çerçevesinde kale içinde ve dışında yaşayan herkese kanun önünde eşit muamele ve eşit yaşam imkanlarını sunmuştur.

Dimetoka şehrinde henüz Bizans döneminde sur dışında yaşam olduğunu, ağırlıklı olarak *aktemon* denilen köylü ahalinin burada yaşadığını şehrin Kantakuzenos zamanında başkent yapıldığı dönemden biliyoruz. Yukarıda bahsi geçtiği gibi Kantakuzenos'un Konstantinopolis'te hüküm süren Palaeologos ailesine karşı yürüttüğü mücadele ve bu mücadele sırasında Orhan Bey'den aldığı destek ve ardından kurduğu akrabalık ilişkisinden kaynaklar söz etmektedir. Kantakuzenos önce Dimetoka, ardından Edirne ve en son Paleologoslar ile mücadelesinin sonunda İstanbul'da taç giymiştir. Dimetoka'yı ele geçirmesiyle başlayan ve imparatorluğa giden yıllarının başında büyük bir fakirlik

⁴⁴ Henri Pirenne, Ortaçağ Kentleri, İletişim yayımları, 2014, 57.

https://www.academia.edu/29032703/Henri_Pirenne_Orta%C3%A7a%C4%9F_Kentleri.

⁴⁵ Henri Pirenne, 60.

⁴⁶Ourania BESSİ, 14. -16. Yüzyıllar Arasında Güney Balkanlardaki Osmanlı Şehri: Morfolojik Bir Yaklaşım, Birmingham Üniversitesi, 2014, 12.

içinde yaşayan halk Kantakuzenos ve ailesine karşı ayaklanmış ve surlara saldırmıştır. Kaledeki garnizon teslim olur gibi yapıp, Dimetoka'nın kapılarını açarak köylülere saldırınca, köylüler canlarını kurtarmak için komşu şehirlere sığınmıştır. Onlardan geriye kalan değerli eşyalar ve odunları kaleye taşındıktan sonra evler ateşe verilerek bu alan bağ ve bahçelere dönüştürülmüştür. Bizans tarihi içinde yer alan bu anektot bizi Dimetoka'da sur dışındaki bir yerleşimin varlığından haberdar ediyor. Osmanlılar İlgazi ve Evrenos Gazi ile şehrin kapısına dayandıklarında bu sur dışı yerleşimden eser kalmamıştı ve şehir kuşatmalara karşı daha dayanıksız durumdaydı.

Bessi çalışmasında Dimetoka özelinde Osmanlı şehircilik anlayışını kapsamlı bir şekilde anlatıyor: Yeni sosyo-politik düzen yeni bir hanedan kaynaklı gerçekliğin oluşmasına yol açtı. Topografik olarak Osmanlı'nın Bessi'nin deyimiyile püsküllü kuşağı, ortadaki Bizans çekirdeğine bitişik, ama onun etrafını saracak şekilde konumlandı. Bu iki kısım arasındaki ayrım 14. ve 16. yüzyıllar boyunca korundu. Öyle ki, sözlük karşılığı "çifte duvarlı" anlamına gelen şehir, tam da adına yakışır biçimde adeta iki paralel gerçekliği aynı anda içinde barındırıyordu. Bu durum ilk hanedan şehri olan Bursa'da yaşanan deneyimle çelişir. Bursa'da ortak ve bir arada yaşama ihtiyacı bir "denkleştirici" mimari dil gelişmesine yol açmıştı. Bu yaklaşım daha ziyade "sahiplenme, sahip çıkma" ilkesine dayanıyordu. Oysa Dimetoka'da böyle bir gereklilik yoktu. Her iki dünya da hiç kısıtlanmadan yayıldı ve kendi araçları ve aygıtlarına göre gelişim gösterdi. Bu sebeple Dimetoka'nın yerleşim dokusunun "şehir içinde şehir" modelinden daha ileri bir noktaya giderek, ortasında Bizans şehri çekirdeği ve sur dışında onu çevreleyen Osmanlı şehir düzeninin iki eşzamanlı kentsel *matris i* sunduğu ileri düzeyde bir şehircilik anlayışından söz edebiliriz. Giriş bölümünde de tartışıldığı gibi sur içi Bizans ve sur dışı Osmanlı düzeniyle saf Osmanlı dokusunun (eski Bizans'ın ızgara planlı yapısının buyurgan varlığı ile sınırlandırılmaksızın) ilk kez Balkan-Anadolu tipi yerleşimlerde meydana konmuştur.

Bessi'nin karşılaştırması son derece ilgi çekicidir. Dimetoka yapılan yatırımlar ve önem sıralamasında hiçbir zaman diğer payitaht şehirleri Bursa ve Edirne ile yarışabilir konuma gelememiştir. Buna rağmen Bursa ve Edirne ile karşılaştırıldığında Dimetoka'da ortaya çıkan uygulamanın şehircilik anlayışı olarak oldukça modern bir çerçeveye oturuyor olması Osmanlı şehircilik tarihi açısından dikkate değerdir.

5.4. DİMETOKA'DA TIMAR SİSTEMİ

Timar Osmanlılar düzeninde devlete ait toprakların askerî ve idarî nedenlerle tahsisine dayalı sistem olarak tanımlansa da imparatorluğun sadece askerî-idarî teşkilatlanmasının temel direği olarak kalmamıştır. Aynı zamanda mîrî arazi sisteminin işleyişinde, köylü-çiftçilerin statüleri ve ödeyecekleri verginin belirlenmesinde ve Halil İnalçık'ın tanımlamasıyla imparatorluğun klasik çağında (1300-1600) tarımsal ekonominin yönetiminde esas belirleyici faktör olmuştur.

İstimâlet (gönül kazanma) politikası gereği Osmanlılar fethedilen topraklarda timar sisteminin değiştirilen çeşitli şekillerini uygulamıştır. Meselâ Balkan fetihleri sırasında daha önceki pek çok *pronoia* aynı isimle anılan kendi topraklarında varlıklarını Osmanlı timar sahipleri şeklinde devam ettirmiştir. Müslüman olma bir Osmanlı sipahisi için ön şart değildi. Hıristiyan timarlarının sayısı bazı sancaklarda toplam sipahilerin %35'i gibi yüksek bir orana ulaşmıştı. Anadolu'da Karaman ve Dulkadir sancaklarında sipahi sınıfının üyeleri, Osmanlı hânedanına sadık kalmaya karar verdikleri her an timar bağışıyla ödüllendiriliyordu. Daha önce demografik yapı çözümlenmesinde değinildiği gibi timar üzerinden düşünüldüğünde de Osmanlılar için sipahilik miras yoluyla geçebilen bir özellik olarak karşımıza çıkar. Yerleşik askerî ailelerin çocuklarına ocakzade denilmektedir.⁴⁷

Osmanlılar bölgede yaşanmakta olan feodal yapı çerçevesinde önceleri haraçgüzar beyden, İslam devletine boyun eğmenin bir kanıtı olarak yıllık ufak bir vergi isterlerdi. Daha sonraları haraçgüzar beyin oğlunun rehin tutulmasını, bağımlılık andı vermek için beyin yılda bir kez saraya gelmesini, sultanın seferlerine yardımcı beylikler göndermesini istediler. Haraçgüzar beylerden, sultanın dost ve düşmanlarına kendi dost ve düşmanları gibi davranmaları da istenirdi. Haraçgüzar bu ödemeleri yerine getirmezse toprakları darülharp ilan edilir, gazilerin acımasız akınlarına açılırdı.⁴⁸

Osmanlı Devleti uyguladığı vasallık sistemi dışında bir bölgeyi ilhak etmek isterse, bölgede yönetimi ve adaleti temsil edecek olan sancakbeyi ve kadıyı görevlendirirdi. Osmanlı rejimi; tarım topraklarının miri arazi rejimine tabi olması, tarım üretiminin ve

⁴⁷ Halil İNALCIK, "Timar", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 41, 170.
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=410170>

⁴⁸ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen ÇAKIR, YKY, 2011, 18.

vergilemenin çift hane sistemi denilen bir sistem altına alınması ve nihayet tımar sisteminin uygulanması demektir. Çift hane sistemi, bütün Osmanlı sosyal-siyasi sisteminin temelidir ve köylü aile emeğine dayanan küçük aile çiftliklerinin tarım ekonomisinin temel kurumu halinde uygulanması demektir. Osmanlı öncesinde küçük köylü aile çiftliği, geç Roma'da *jugum-caput*, Bizans'ta *zeugarion* olarak ifade edilirdi ve Osmanlı çifthanesinden başka bir şey değildi. 60-150 dönüm arasında değişen bu raiyyet çiftliği bir çift öküze sahip bir "köylü ailesi" toprak işletmesidir. İmparatorluk siyasi rejiminin ve temel vergi kaynaklarının korunması bu tip köylü ünitelerinin korunmasına bağlı idi. Nasıl ki, Bizans'ta Makedonya hanedanı imparatorları eyaletlerde *jynaioi* (güçlülere) karşı "yoksul" köylünün savunucusu ve koruyucuları olarak ortaya çıkmışlarsa, Osmanlı sultanlarının bürokrasisi de daima "*reaya fukarasını*", "*zi-kudret ekabire*" karşı korumuşlardır. Bütün Osmanlı kanunnameleri ve bürokratik önlemler, bu temel tarımsal-sosyal sistemin sürdürülmesi amacıyla yönelmiştir. Osmanlı tahrir sistemi bu rejimin gerçekleştirilmesi için uygulanan bir yöntemden ibarettir. Bizans İmparatorluğu tarafından da uygulanan bu sistem ile feodal beylerin köylü üzerinde oluşturacakları nüfusun önüne geçilerek bir anlamda ekonomisi tarım üzerine yapılan devlette, köylüler de güvence altına alınmış oluyordu. Bu nedenle Balkan toprakları vasal olarak da bağlansa, ilhak da edilse bölgenin yüzlerce yıldır alışkın olduğu idari sistem sıkı bir biçimde uygulanmış ve böylece psikolojik olarak devlet ya da din değişikliği yerine sadece bir hanedan değişikliği gibi algılanması sağlanmıştı. Avrupa feodalizminden ayrılan en önemli yönü ise tarım faaliyetini üstlenenlerin devletin koruması altına alınması, bölgesel idarecilerin sömürsünün önüne geçilmesiydi.

Heath Lowry "Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi" adlı çalışmasının Giriş bölümünde İnalçık'ı onaylayarak konuyla ilgili detaylı bir açılım yapar:

(2008, s.8)

a)Balkanlarda ilerlemelerinin ilk yüzyılında Osmanlı sultanları, ordunun yarattığı tehlikeyi ve fiili askeri gücü, yöresel Hıristiyan idarecileri bir tür vasallığa boyun eğdirmek için kullandılar; b) bu vasallık ilişkisinin sadakati, Balkanlardaki idarecilerin oğullarının rehine olarak Osmanlı başkenti tutulmasıyla sağlandı; c) bu dolaylı yönetim dönemi sırasında toprakların güvenliği ve dış düşmanlara karşı korunması, güçleri kalelerde ve şatolarda odaklandırılmış olan yöresel idarecilerin sorumluluğundaydı; ve d) fetihler aracılığıyla doğrudan Osmanlı yönetimi kurulduğunda, kabarık sayıda daha önceki rejimin aristokratları, Osmanlı

*sistemine tımar sahibi olarak dahil edildi; başka deyişle, bu tımar sahipleri gelir kaynaklarını sağlayan bölgeleri yöneterek elde ediyorlardı. Ancak bu durum kendi üsleri olan kaleleri ellerinde tutmalarını sağlamıyordu.*⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin erken döneminde Balkanlar'da ortaya çıkan tımar sistemi ihtiyaca binaen ortaya çıkan ve akılcı bir biçimde geliştirilerek devletin Balkanlar'dan Anadolu'ya yayılan siyasetini güçlendiren bir duruşa sahiptir.

Osmanlı devletinin erken döneminde tımar sisteminin uygulandığı Trakya bölgesinin bereketli toprakları, 14. yüzyıldan itibaren Batılı seyyahların Doğu'ya yaptıkları seyahatlerde yolculuklarına dair tuttıkları kayıtlarda hemen hemen ilk bilgi verdikleri bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. *The bondage and travels of Johann Schiltberger, a native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa, 1396-1427* başlığını taşıyan çalışma Trakya topraklarının zenginliğinden söz eden en erken seyahatname olma özelliğini taşımaktadır. Yıldırım Bayezid döneminde Balkan coğrafyasında yaşanan en önemli savaşlarından biri olan Nikopolis Savaşı'nda Türkler tarafından esir alınan Schiltberger bölgeyi ayrıntılı biçimde anlatmıştır. I. Bayezid döneminde Hadrianopolis'te (Edirne) elli bin ev bulunduğunu, ancak Selanik'in Hadrianopolis'ten de büyük olduğunu ve Seres'den Gelibolu'ya kadar Sultan'ın bereketli topraklarının uzandığını anlatıyor.⁵⁰

Schiltberger gibi onunla aynı yüzyıl içinde Yunanistan'dan geçen bir başka Batılı seyyah Pero Tafur'dur. *Pero Tafur: Travels and Adventures (1435-1439)* adı verilerek ilk kez 1874 yılında Madrid'de basılan seyahatnamesi içinde Pero Tafur 15. yüzyılın ilk yarısında yaptığı uzun seyahati içinde Yunanistan topraklarından Türklerin yönetimine geçmiş, seyrek nüfuslu, dağlık, düz ovaları bereketli olan geniş bir bölge olarak bahsetmiştir. Türklerin savaşlar sırasında ne kadar acımasız olduğundan dem vuran Tafur, bölgeyi ele geçirdikten sonra yaşamaya başladıklarında seçkin bir hayat tarzı benimsediklerini, neşeli, yardımsever ve nüktedan olduklarını ve birisi eğer erdemli bir insandan söz ediyorsa onun mutlaka Türk olacağını anlatmıştır.⁵¹

⁴⁹ Heath W. LOWRY, *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi*, BAU Yayınları, 2008, 8.

⁵⁰ Johann SCHILTBERGER, *The bondage and travels of Johann Schiltberger, a native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa, 1396-1427* by Schiltberger, Johannes, b. 1380 or 81; Telfer, John Buchan, d. 1907; Bruun, Filip Jakob, 1804-1880. London : Printed for the Hakluyt society. <https://archive.org/details/bondagetravelsof00schirich>

⁵¹ Pero TAFUR, "CHAPTER XV: Adrianople.-Description of the Grand Turk.-The Black Sea.- Arrival at Trebizond". Digitized from The Broadway Travellers series, edited by Sir E. Denison Ross and Eileen

Bertrandon de la Broquiere 15. yüzyılda bir şövalye ve Burgondi Düküdür. Adrianopolis'in kalabalık bir ticaret şehri olduğunu, Katalanya, Venedik ve Cenovalı tüccarların burada konakladıklarını, Adrianopolis ile Konstantinopolis arasındaki hinterlandın çok verimli ve sulak olduğunu belirterek sözü gezdiği şehirlerden biri olan Dimetoka'ya getirir. Dimetoka'nın güzel bir şehir olarak iki sıra sur ile korunduğunu, bir yönden nehrin çevrelediği Dimetoka'nın diğer yönden de güçlü bir kale ile çevrelendiğinden söz eder. Surların içinde ve dışında olmak üzere üç yüz evin bulunduğunu ancak bu kadar güçlü bir kaleye sahip olmasının nedeninin sultanın hazinesini koruyan kalenin burası olmasından ileri geldiğini belirtir.⁵²

Seyyahların gözlemlerinden Trakya bölgesi verimli tarım arazilerinin çevrelediği, suların bol olduğu, üzüm bağlarının anlatıldığı, koyunların ve atların bolluğundan söz edilen, ticaret yönünden zengin, Müslüman ya da gayrimüslim seçkin ailelerin yaşadığı bir coğrafya olarak karşımıza çıkıyor. Böylesi zengin bir Balkan coğrafyasında örgütlenen Osmanlı Devleti'nin kurduğu toprak sistemi ve buna bağlı askeri ve ekonomik sistem uzun süre güçlü bir biçimde uygulanarak, idare altına alınan topraklarda Anadolu dışında Osmanlı medeniyetinin ve kültürel yapısının en fazla yerleştiği coğrafya olarak Balkanları öne çıkarmıştır. Dimetoka'da ortaya konulan toprak sistemi ise Balkanlar'da, Osmanlılar'ın Bizans'tan devraldığı topraklardaki ilk uygulamalardan biridir. Bu durum Dimetoka'nın Bizans döneminde de fark edilerek değerlendirilen şehrin stratejik öneminden kaynaklanır. Bizanslılar, Latinler, Bulgarlar ve yeniden Bizans tarafından değerlendirilen Dimetoka, 1361 yılında Osmanlı fethinin gerçekleşmesiyle yeni devletin başkenti olacak, başkent olma halinin Edirne'ye geçmesinden sonra da düşmana karşı Anadolu'ya geçişte ve özellikle de Edirne için konumu gereği adeta bir kalkan görevi üstlenecektir. Bizans'tan kalan sarayı değerlendiren I. Murad, Edirne'ye yerleşene kadar bu sarayda kalacak ve yeni bir cami inşa ettirecektir.

Power, Pero Tafur: Travels and Adventures (1435-1439), translated and edited with an introduction by Malcolm Letts (New York, London: Harper & brothers 1926)

⁵² Bertrandon de la Broquiere, *Early Travels in Palestine: Comprising the Narratives of Arculf, Willibald, Bernard, S?wulf ...* by Thomas Wright, Arculfus, 1848.

<https://archive.org/details/earlytravelsinp00arcuooog>

Dimetoka'nın seyyahların da söz birliği ettiği yerleşime ve işletilmeye uygun özellikleri bu toprakların idari yapılanmasını şekillendirmiş, Dimetoka'nın bir bölümü has toprağı olarak hanedanlığa ayrılırken, kalan topraklar zeamet ve tımar olarak ayrılmıştır.

Dimetoka'nın tımar sistemi ile ilgili Utah Üniversitesi'nde Robert Lee Staab'ın "Geç 15. ve 16. yüzyıllarda Rumeli Eyaleti'nin Dimetoka Nahiyesinde Tımar Sistemi" isimli yüksek lisans tezinde söz konusu bölgenin tımar sistemine dair ayrıntılı bilgiler verir. Staab,1541-1542 yıllarına tarihlenen Maliyeden Müdevver Defterleri ve 1485-1570 yılları arasına tarihlenen Tapu/Tahrir Defterleri üzerinde çalışmıştır. Bölgede Trakya'da Paşa Livası'na bağlı Dimetoka'yı seçmiş ve amacının Avrupa'nın güneydoğusunda, Trakya bölgesinde, başkent İstanbul ya da İzmir, Halep gibi ticaret şehirlerinin dışında, kırsaldaki yönetim biçimi ve sosyal hayatı anlamak olduğunu belirtmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında, toprak tasarrufu ve vergilendirmesine ilişkin meseleler, dini makamlardan bağımsız bir sivil yönetim alanı olarak görülüyordu. Büyük tarım arazisinin yüzde doksan kadarını kapsayan devlet toprakları (miri alanı) sivil bir bürokrat olan nişancının sorumluluğu altına verilmişti ve gene sivil bürokrasinin tasarlayıp hazırladığı sultani bir kanunnameye göre yönetiliyordu. Staab'a göre, Osmanlı toprak tasarrufu ve vergi sistemi alanındaki ilişkileri, aslında İslami uygulamalar ile Roma-Bizans mirasından türeyen yerel uygulamaların bir bileşimini simgeleyen bu kanunnameler düzenliyordu. Gerçekten de sistem, daha önceki İslam ve Bizans devletlerindeki çok benziyordu ve devlet ihtiyaç duyduğu geliri toplayabildiği sürece, Osmanlıların zaman içinde denenip, sınanmış usulleri altüst etmeleri için bir neden yoktu. Esas olarak aynı düzen içinde, ama yeni bir yönetici kesim için üretimde bulunan bağımlı köylü kitleleri, temel devamlılık unsurunu oluşturuyordu. Öte yandan, İslam ve Osmanlı toprak tasarrufu sisteminin değişen tarihsel koşullar çerçevesinde kendi evrimini yaşadığı da bir gerçektir ve durumun icaplarına uygun ilke ve ya uygulamaları seçip hukukileştirmek fıkıhçılara düşüyordu.⁵³

Kırsal alanların görünümü ve tarla biçimleri Anadolu'da Türkmen ve Kürt göçerlerin peşpeşe dalgalar halinde gelerek yerleşmesi sonucu ortaya çıkmıştı. Buna karşılık Balkanlar'da komünal mülkiyet, ekili araziye değil, yalnızca meraları, harman yerlerini ve ormanlık-koruluk araziye kapsıyordu. Türk göçerlerin Balkanlar'da kurduğu yeni

⁵³ Hali İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayınları, 1997, 203.

yerleşimlerde başlangıçta tarlaların dörtgen düzeninde olduğu düşünülebilir ki zengin tarım arazilerine sahip Dimetoka'da iç kalenin ve kale dışındaki Osmanlı şehrinin etrafını bu tarlalar çevreliyordu.

Osmanlı Devleti üzerinde tarım yapmaya elverişli olan topraklara özel önem vermiş, bu tip arazileri miri arazi (arazi-i memleket veya arazi-i beytülmal) rejimine alarak, hem bunların kuru mülkiyetini devlete aktarmış hem de tasarruf hakkını şahıslara tanıyarak toprakların işlenmesini ve bunlardan vergi alınması sağlamıştır. Ayrıca bu araziler üzerine tımar (dirlik) sistemini de uygulayarak tımar sahiplerinin devlete asker göndermesini de sağlamıştır.⁵⁴ Bu sistemde senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere dar anlamda "tımar" adı 100.000 akçeye kadar olanlara "zeamet", 100.000 akçenin üzerinde gelir getiren topraklara ise has adı verilmiştir.

Metin Kunt "Sancakbeyi Haslarının Öğeleri" başlıklı makalesinde söz konusu rakamların üzerinde duruyor. Her bölge için bu kadar net olmadığını özellikle kuruluş dönemi için farklı değerlendirmelerde bulunulması gerektiğini vurguluyor. Dirliklerde verilen gelir düzeyi arttıkça gelirlerin toplandığı birimlerin de büyüdüğünü, tımarın sipahilere verilmesi nedeniyle köy düzeyinde, zeametın subaşıllara verilmesi nedeniyle kasabalara dair olduğunu belirtmiş, yüksek rütbeli görevlilere verilen has topraklarında ise bu ilişkinin kaybolduğunu vurgulamıştır. Has topraklar olarak seçilen topraklar içinden de padişah hassına katılacak kadar değerli görülenler ayrılır demektedir.⁵⁵ Dimetoka'nın padişah hassı olan topraklarının bulunması miri araziler içinde en kıymetli olarak belirlenmiş toprakları olmasına işaret eder.

Staab, 1541-1542 yıllarına tarihlenen Maliyeden Müdevver Defterleri üzerinde yaptığı çalışmanın sonunda Dimetoka'da 16 mahalle tespit etmiştir. Vergi mükellefleri Müslüman ya da gayrimüslüm olsun belli miktarda spesifik bir vergi ödemedi sorumludur. Mahalle isimleri oraya inşa edilen bir yapıdan ya da yerleşimcilerinin dinleri, etnik kökenlerinden ya da mesleklerinden adını alır. Özellikle Mufassal defterlerin kişilerin meslekleri ile ilgili yaptığı bilgilendirme Dimetoka'nın demografik yapısının karakterini de gösterir. Gayrimüslimlerin nüfus olarak yoğunlukta olduğu kale içinde ki

⁵⁴ M. Macit KENANOĞLU, "Miri Arazi", TDV İslam Ansiklopedisi, 30, 158.
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=300158>

⁵⁵ Metin KUNT, "Sancakbeyi Haslarının Öğeleri" (1480-1540) Tarih Tarih Yayınevi,
<http://research.sabanciuniv.edu/970/1/3011800000958.pdf>

defterlerde Kale Mahalle olarak anılmaktadır, Dimetoka'nın Osmanlı kontrolüne geçtiği 1361 tarihinden 124 yıl sonra tutulmuş kayıtlarda bile gayrimüslim nüfusun arttığını gösterir. Bu artışın doğumlardan ziyade göçler ve yeni yerleşimler ile gerçekleştiği düşünülmektedir ki Dimetoka'nın refah seviyesi ve tercih edilirliliğini göstermesi açısından önemlidir. Yerleşimler tek yönlü de olmamış Dimetoka'ya eklenen yeni mahalle isimlerinden anlaşıldığı kadarıyla Yahudiler ve Arnavutlar'da Dimetoka'da birer mahalle oluşturmuştur. Yerleşilen topraklar miri topraklar içinde padişah hassı olarak kabul edildiği için 6 mahallelerden toplanan vergiler doğrudan padişaha gitmektedir. 16. yüzyıla gelindiğinde Dimetoka'da II. Bayezid'in 10 mahallenin gelirini vakfettiğini görüyoruz ki Dimetoka sahip olduğu nüfus, yaşayan insanların sahip oldukları mesleklerin dağılımı ve toplanan vergiler incelendiğinde Balkanların ve özellikle Trakya bölgesinin tımar sistemi üzerinden en zengin şehri olarak değerlendirilebilir.⁵⁶

5.5. DİMETOKA'DA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

İki ana ticaret yoluna (Viae Egetia ve Militaris) coğrafi yakınlığına rağmen, bu iki ana yol arasındaki nehirlerin kesişme noktasında yer alması Dimetoka'nın Bursa veya Edirne gibi parlak bir ticari merkeze dönüşme şansını ortadan kaldırıyor. Zayıf ticari altyapısı, en önemlisi Silistre Mir Livası Nasuh Bey olmak üzere birkaç han ve iki kervansaraydan ibaretti. Dimetoka'da sürdürülen ticaret ve zanaat faaliyetleriyle ilgili olarak 1570'lerden kalan arşiv bilgileri, eski kapan adı verilen bir kapalı çarşı ile sınırlıdır. Çarşı kapısının önünde yer alan bu noktada zerzevat ve tahıl ticareti yürütülüyordu. Eski kapandaki dükkânların kiraları I. Beyazıt imareti ve medresesinin bakımında kullanılıyordu.

Dimetoka, her ne kadar II. Selim dönemine kadar nüfusunu arttırabilmeyi başarmış olsa da, ekonomik açıdan "sınırlı bir yarı-taşra pazar kasabası" olarak tanımlanabilir. Bu kentsel büyüme tahıl tarımının bir düzene oturtulması, bağıcılığın gelişmesi ve en önemlisi de hayvancılığın yaygınlaşmasıyla açıklanabilir. Bu gelişmeler 16. yüzyıla kadar bir yandan şehrin kendi kendine yetebilmesini aynı zamanda da İstanbul'un önde gelen koyun ve büyükbaş tedarikçilerinden biri olarak ortaya çıkmasını sağladı.⁵⁷ Evliya Çelebi Dimetoka'dan bahsederken "bağ ve bahçesinde şireli, sulu, yemesi hoş üzümü ve

⁵⁶ Lee Robert STAAB, *The Tımar System in the Eyalet of Rumeli and the Nahiye of Dimetoka in the Late Fifteenth and Sixteenth Century*, The University of Utah (Unpublished PhD Dissertation), 1980. 135-136.

⁵⁷ BESSİ, 8.

tekkeşin ayvası beğenilir, ama kırmızı kırmızı Dimetoka bardağı, kaseleri, çanakları ve ibrikleri meşhurdur demektedir.⁵⁸

5.6. DİMETOKA’NIN İSKANI VE İMARI

İlk iki yüzyıl boyunca yönetim merkezlerinden biri olarak kullanılan Dimetoka batıya yapılan seferlerde Osmanlı hanedanının vazgeçilmez ikametgahı durumundadır. II. Bayezid 1448’de Dimetoka’daki sarayda doğmuş, oğlu I. Selim tarafından tahttan indirildiğinde yine Dimetoka’ya giderken yolda vefat etmiştir. Lütfü Paşa Tarihi’nde I. Süleyman’ı indirmeye niyetlenen yeniçerilerin padişahı Dimetoka’ya hapsetmeye teşebbüs etmeyi düşündükleri anlatılır.

Balkanlar’daki iskan ve imar faaliyetlerinin temelini akınlara katılan dervişler ya da alperenler, onların kurduğu zaviyeler ve bu zaviyeler etrafında teşekkül eden yerleşimler belirler. Osmanlı Devleti’nin kurulmakta olduğu zamanlarda Anadolu’daki uç beylikleri, Moğol istilasından kaçan Türk ve İslam dünyasının her tarafından gelmiş her sınıftan ve her meslekten insanla doludur: İran, Mısır ve Kırım medreselerinden çıkan hocalar Orta ve Şarki Anadolu’dan gelmiş Selçuki ve İlhami bürokrasisine mensup kişiler, çeşitli tarikatların liderleri ve dervişler. Bunlar arasında bilhassa, Paşazade tarihinde Gaziyanı Rum diğer tarihlerde Alpler ve ya Alp Erenler namı altında zikredilen ve daha İslamiyet’ten evvel Türk dünyasında mevcut olan eski ve geniş teşkilata mensup Türk akıncıları mevcuttu. Anadolu üzerinden gelen bu insanlar Anadolu’nun Türkleşmesinde payı büyük olan Ahilik teşkilatının pratiğine sahipti. Bu teşkilatlanma biçimi çeşitli tarikat isimleri altında Osmanoğulları eliyle Balkanlar’a ulaştırılmış, alperenler ya da Ömer Lütfi Barkan’ın söyleme biçimiyle “kolonizatör Türk dervişleri” tarafından açılan zaviyeler vasıtasıyla bölgeye yerleşmekle kalmayarak adeta Balkanlar’a nüfuz etmişler ve Hıristiyan halkların bu topraklara yeni eklenilen kültürü kabulünü sağlamışlardır. Bir çok köylere ismini veren, elinin emeği ve alnının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler bir yandan akınlara sürekli destek verirken diğer yandan ilk iskan bölgelerinin oluşmasını da sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti’nde yeniçeri ocağının bağlı olduğu Bektaşî dergahına adını veren Hacı Bektaş Veli’nin Anadolu’ya gelişi Aşıkpaşazade Tarihi’nde anlatılır. Horasan ilinden

⁵⁸ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 39.

kardeşi Menteş ile birlikte göçtüğü, kendilerinden önce Anadolu'ya gelen Baba İlyas'ın peşinden geldikleri belirtilir. Ardından Anadolu'da bulunan dört sosyal gruptan söz edilir: Gazıyan-ı Rum, ahiyan-ı Rum, abdalın-ı Rum ve bacıyan-ı Rum. Muhacir göçebeler olarak adlandırabilecek olan bu insanlar kendilerine bir yurt bulmak arayışı ile sınırları yıkarak, edindikleri toprakları kendileri için yaşanır hale getirmişlerdir. Bir kısmı memleket açmak ve fütihat yapmakla vakit geçirirken, diğer bir kısmı da çorak arazilere, boş mahallere yerleşerek, zaviyeler açmış, tarım ve hayvancılık yaparak toprağı şenlendirmiştir. Bu dervişlerin ordulardan önce gelerek iskan olmayan bölgelere yerleşmeleri ve toprağı işlemeye başlamaları arkalarından gelen orduların da yolunu açmıştır.

Evliya Çelebi Orhan Gazi dönemindeki büyük evliyalardan, alimlerden söz ederken usul ilminde (metodoloji) Mevlana Alaaddin'den, Osmanlı Devleti'nin Orhan Gazi tarafından atanan ilk Anadolu kazaskeri Mevlana Cendereli Kara Halil'den, fıkıh alimi Mevlana Hasan-ı Kayseri'den söz eder. Sonra Orhan Gazi zamanında yaşayan Hacı Bektaş-ı Veli'nin nesebinden söz eder, onun Hoca Ahmet Yesevi'den taç giydiğini söyler. Mevlana-i Rumi, Hacı Bektaş Veli, Şems-i Tebrizi, Muhyiddin-i Arabi, Karaca Ahmet Sultan ve başka yetmiş büyük evliyaların bir yerde toplanarak has sohbetler ettiğini anlatır. Hacı Bektaş'ın yeniçeri peyda edip, Orhan Gazi ile birlikte fetihler yaparak, 700 fukarayı fethedilen şehirlere yerleştirdiğı ve post sahibi ettiğı, Sarı Saltuk Bey'i Kafiristan'a gönderip Dobruca, Eflak, Boğdan, Leh ve Rusya'da çok gazalar edip "Saltık" namıyla meşhur olduğundan bahseder. Onun için hala Rumeli'de 700 Bektaşî tekkesi bulunmaktadır. Yanı sıra Evliya Çelebi Amasya'da medfun Şeyh Seyyid Ahmed Kebir-i Rufai, Tokat'ta medfun Şeyh Hasan Rufai, Bektaşî fukaralarından Geyikli Baba, İran şehzadelerinden Şeyh Karaca Ahmet Sultan, Şeyh Ahi Evran-ı Kayseri, Şeyh Abdal Musa ve Şeyh Abdal Murad'tan söz eder.

Evliya Çelebi'nin andığı isimlerin üzerinde düşünülüp değerlendirildiğı zaman Osmanlı devletinin kuruluşunu hazırlayan, devletin erken döneminde özellikle de 14. yüzyılda etkin olan zümreler aracılığıyla din-devlet ilişkisi ile ilgili önemli veriler de elde edebiliyoruz. Sözü edilen evliya ve alim olarak tasnif edilen kişilerin bir kısmı klasik medrese tedrisatından geçmiş, alanında uzman, Moğolların hakimiyetindeki Anadolu Selçuklu şehirlerinde yaşarken, diğer bir kısmı ise fetihlere katılan, medrese eğitimi almamış, yeni yurt edinmek doğrultusunda fukara dervişleri ile birlikte hareket eden,

şehirden ziyade iskan olmayan bölgelere yerleşen liderlerdir. Osmanlı Devleti her iki gruptan da kuruluş aşamasında beslenmiştir. Böylece fethettiği yerlerde sur dışında yeniden şehirler inşa ederken kullandığı isimler ve yöntemler ile kırsalın iskana açılması eş zamanlı olarak aynı yapı içinde birlikte yürütülmüş ve her ikisi de Osmanlı Devleti'nin erken dönemini şekillendirmiştir. Osmanlı beyleri kırsala yerleşen şeyhlere zaviye açmaları için toprak bağışlarken, şehirde bulunan ilim ehlinin çalışabilmesi için gerekli kurumların oluşturulmasına da Orhan Bey zamanında başlanmıştır. İznik'te Davud'ul Kayseri'nin başına getirildiği Süleyman Şah Medresesi ile ilk ilim merkezi oluşmuş, Balkanlar'da kurulan şehirlerde kurulacak medreselere örnek teşkil etmiştir.

İznik ve Bursa kentlerinin alınmasından hemen sonraki imar faaliyetleri sırasında medreselerin inşa edilmesi ve ilim ehlinin medreselere atanması önemlidir. O halde Osmanlı şehircilik anlayışı 1326'da 12 yıllık kuşatmanın ardından düşen Bursa'da ya da 1331'de 10 yıllık kuşatmadan sonra düşen İznik'te henüz 14. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır diyebilir miyiz? İbn Batuta Osman'ın ölümünden on yıl sonra Bursa'ya gelir. Bursa'yı "güzel çarşıları ve geniş yollarıyla büyük ve önemli bir şehir olup her yandan bahçe ve akarsularla çevrilidir... (kaplıcaya yakın) bir zaviye vardır, orada gelen hastalara kaldıkları üç gün sürece barınak ve yiyecek verilir. Bu zaviyeyi Türkmen beylerinden biri inşa etmiştir" şeklinde anlatır.

Dimetoka Geç Dönem Bizans iskan ve imar faaliyetleri ile Erken Dönem Osmanlı iskan ve imar faaliyetlerinin bir arada görülebildiği bir şehir olarak gerek Paleologoslar, gerek onunla mücadele eden Kantakuzenos, gerekse de Orhan Bey zamanından başlamak üzere Osmanlı hanedanlığı için de korunaklı kalesi, ticaret merkezlerine giden yol üzerinde oluşu, askeri üs oluşturmaya elverişli konumu ve avcılığa meraklı olanları tatmin eden çevresiyle, 1326'da alınan Bursa, 1361'de alınan Adrianopolis ve nihayet Konstantinopolis'in fethine rağmen vazgeçilmeyen idari merkezlerden biri olarak kalmıştır.

Dimetoka 1341 Ekim'inde Bizans devletinin başkenti olmuştur. III. Andronikos'un saltanatı (1328-1341) sırasında onun sağ kolu olan ve bütün işleri onun namına idare eden Büyük Dük (Megas Domesticos) Kantakuzenos, imparator öldüğünde oğlu İoannes Palaiologos henüz dokuz yaşında olduğu için imparator naibi oldu. İmparatoriçe Anna'nın Kantakuzenos'un tahta ele geçirebileceği yönündeki şüpheleri nedeniyle

duruma rıza göstermemesi üzerine Kantakuzenos Dimetoka'da imparator ilan edildi. Böylece Dimetoka Bizans imparatorluğunun başkenti oldu. Konstantinopolis ile Dimetoka'daki mücadeleye Orhan Bey'de dahil olarak Kantakuzenos'a destek verdi. Kantakuzenos Orhan Bey'i 1329'da karşı karşıya geldikleri Palekanon savaşından beri tanıyordu. Orhan Bey 1346'da Kantakuzenos'un kızı Theodora ile evlenerek durumu kendi yararına kullanmaya başladığında Dimetoka Bizans imparatorluğunun yaşadığı bu iç savaşın merkezi olmuştu. Bu ittifak sayesinde Osmanlı kuvvetleri Rumeli yakasına geçme imkanı bularak söz konusu coğrafyayı tanıma fırsatı bulurken, yerleşik olan kozmopolit halkın da onları tanınması ve kabullenmesi bu yolla gerçekleşmeye başlamıştı.

Evliya Çelebi Dimetoka şehrini ilk kuranlar ile ilgili bilgi verir:

“İki adet Rum kralı kardeş idi. Birinin ismi Dimo, birininki ise Duka. Bu iki kardeş bu kaleyi ortaklaşa yaptıklarından Dimo Duka'dan bozma Dimetoka derler.⁵⁹

Evliya Çelebi'ye göre Kral Dimo'nun kurduğu şehir Bizans döneminde Adrianopolis'ten (Edirne) sonra ikinci büyük merkezdir. Dimetoka 1361'de Hacı İlbeyi tarafından ele geçirildi.⁶⁰ Kantakuzenos tarafından kullanılan kale Osmanlılar döneminde de merkez olacağı için Dimetoka'da Osmanlılar eliyle yapılan imar faaliyetleri içinde saray, ulu cami, medrese, tekkeler, han ve çarşı olmak üzere önemli bir yerleşim alanı oluşturulmuştu. Dimetoka şehri Meriç nehrinin batı yakasındaki ilk Osmanlı şehri olmuştur.

Dimetoka I.Murad'ın imar projesidir. İlk hedeflenen saray-ı hümayun ve hazinenin sur içindeki Bizans sarayına yerleştirilmesine dönük düzenlemelerin yapılması olmuştur. İkinci olarak kale içine yerleştirilecek tımarlı sipahiler için bir bölge seçilmesi ve onların ihtiyaçları doğrultusunda mahallenin yeniden imar edilmesiydi ki bu kale içindeki ilk Müslüman mahallesi de olacaktı. Kale dışındaki çiftlik ve bahçelerin tımar olarak düzenlenmesi yapılacaktı. (Şekil 5.6). Tımarlı sipahiler arasında bulunan Hıristiyan beylerde kale içine yerleşirken, kale dışından kendi paylarına düşen tımarları idare ediyorlardı. Tımarlar babadan oğula miras kalabildiği için I. Murad zamanında imar

⁵⁹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 7.-10. Kitaplar, Haz. Seyit Ali KAHRAMAN, YKY, 2013, 8/117.

⁶⁰ Feridun EMECEN, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, İş Bankası Yayınları, 2015, 65.

edilen Dimetoka'da ikinci kuşaktan itibaren Müslüman ve Hıristiyan Balkan beyleri belirginleşti.

Evliya Çelebi Dimetoka'da bulunan kaleden ve saraydan bahseder:

(2014, s. 68)

Ve kal'ası evc-i semâya berâber bir kırmızı yalçın kaya üzre maşrıktan cânib-i garba şekl-i bâdemî vâki' olmuş bir tûlânîce fieddâdî iki kat taş binâ kal'a-i ra'nâ beş bölük bir kal'a-i serâmeddir. Cirmi dâ'iren mâdâr iki bin beş yüz adımdır. Ve püşte-i âlîsinin enderûn [u] birûnunda sâfi mağârâlardır.

Şekil 5.6: Didymitychon (Dimetoka): Doğudan şehir surları

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Ve cümle iki kat dîvârında birer aded metîn kullelerdir. Lâkin handakı yokdur ve olacak handak yeri de yokdur ve handak lâzım da değildir, zîrâ bu kal'anın ba'zı yerleri evc-i âsımâna kad keşân olmuş iki minâre kaddi uçurum ve yalçın kayalardır. Bâ-husûs garb tarafı ki nehr-i Kızıldeli nâm dîvâne akarsuyun tarafı bir şâhin ve zağanos âşiyânlı kayalardır. Ol ecilden bu kal'anın aslâ handakı yokdur. Ve cenûb tarafına Kızıldeli {nehri} akup duran âbdır. Ol cânibinde dahi handakları olmayup gâyet metîndir. Ve bu Kızıldeli nehri kenârında aşağı varoş-ı azîmi var. Lâkin etrafında kal'a dîvârları yokdur, ammâ bu varoşa Kızıldeli suyu aşırı cenûb tarafı dağları aşağı varoşa havâledir, ammâ iç kal'a da ana havâledir. Ve yukarı kal'anın iç kal'ası iki katdır ve iki bölükdür. Birine [205b] Kız kulesi derler. Birine Cebehâne kulesi derler. Ve bu iki bölük hisârın birbirlerine geçmeğe iki kabusu ve cânib-i şimâle nâzır bir bölme hisâr dahi var, gâyet metîn dîvârlıdır. Ve hünkâr sarâyı dahi iç kal'a-misâl bir bölme hisâr dahidir. Lâkin bu sarây ve bölme dîvârı İslâm pâdişâhlarının binâsıdır. Bu zikr olunan kat-enderkat bölme hisâr-pîçe dîvârlardan aşağısının her taraflarında birer kat hisâr-pîçe nâm sa'b ve metîn dîvâr vardır. Ve cümle üç aded kapulardır. Biri tâ iç kal'a

kapusu cânib-i cenûba nâzırdır. Bir kapu dahi taraf-ı şimâle meftûh kapudur. Bu dahi iç kal'a kapusudur. Bir kapu dahi aşağı kat kapudur kim çömlekçiler tarafına açılır, ammâ bu mezkûr kapular hünkârlara mahsûs kapulardır. Kim yukarıda pâdişâh sarâyı vardır. Bir kapu dahi cânib-i garba nâzır Köprü kapusu derler. Bir kapu dahi semt-i kibleye nâzır Çârsû kapusu derler, iki kat metîn ve kavî kapulardır, cümle halk bundan girüp çıkarlar, ammâ bu iki kat kapu mâbeyni dahi bir bölme küçük hisârcık gibi vâki' olmuştur. Bu hisâb üzre bu kal'a-i Dimetoka cümle altı katdır.' (Şekil 5.7).

Şekil 5.7: Didymitychon (Dimetoka): Doğudan şehir surları

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Görüldüğü üzere Evliya Çelebi tarafından ehemmiyet ile anlatılan Dimetoka'da padişahın sarayını da barındıran altı kısımdan oluşan ve her kısmın ayrı kapısının olduğu bir kaleden söz edilir. Çünkü şehir Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilk idari ve siyasi mülkü olan Batı Trakya'da yer alan Rumeli Beylerbeyliği veya Eyaletinin bir nahiyesiydi. I. Murat önce Lala Şahin'i, sonrasında ise Timurtaş Paşa'yı hem eyalet beylerbeyi [valisi] hem de Edirne muhafızı olarak atamıştı.⁶¹ (Şekil 5.8)

⁶¹ Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi, 8/37.

Şekil 5.8: Didymitychon (Dimetoka): Güneyden şehir surları

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Dimetoka kalesinin iki önemli kapısı (Köprü Kapısı ve Çarşı Kapı) yeniden inşa edilir. Surlar kaleler ve ikinci bir perde duvar ile sağlamlaştırılır. Köprü Kapısı yanında giriş çıkışı kontrol amaçlı bir mahalle kuruldu. Elimizde erken dönemde bir vakıf kurulduğuna dair delil olmamakla birlikte, Köprübaşı ahalisinin kendilerine vergi muafiyeti tanınması karşılığında bu jeostratejik noktanın muhafızları olarak semte yerleştirilmeleri Osmanlı sömürgeleştirmesinde görülen geleneksel uygulamalarla tutarlı bir durumdur. (Şekil 5.9)

Şekil 5.9: Didymitychon (Dimetoka): Doğu yönünden Çarşı Kapısı

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

I. Murad Dimetoka'ya dair imar faaliyetleri içinde Çarşı Kapı'nın güneyine Ahi Abdal Cüneyd için bir zaviye alanı gösterir ve vakfiyesini düzenlettirir. Dimetoka bu imar programı ile 1389'da Saray-ı Hümayun Edirne'ye taşınana kadar padişah ve maiyetinin ikamet ettiği şehir olur. Bunun dışında Dimetoka'ya gelen ilk yerleşimciler aynı Ahi Abdal Cüneyd zaviyesi gibi surların dışına yerleşirler. Ahi zaviyeleri meslek loncaları şeklinde teşkilatlandıkları için etraflarında oluşan mahallelerin isimleri de söz konusu meslek ile ilintili olmaktadır. Ahi Abdal Cüneyd zaviyesi etrafında oluşan mahalleye deri sepicileri yerleştiği için Debbaglar Mahallesi adını almıştır. I. Murad döneminin diğer bir zaviyesi olan Ahi Denek Zaviyesi etrafında ise Kuyumcular Mahallesi imar olundu.

Yıldırım Bayezid döneminde Dimetoka'nın ticari ve idari bölgesi sur dışında gelişmesini sürdürdü. Dimetoka'ya kendi adına bir cami ve medrese inşa ettirerek vakıflar bağışladı. Sonradan Çelebi Sultan Mehmed Camisi olarak anılmakta olan bu cami etrafında da Medrese Mahallesi teşekkül etti. Şehir Çarşı Kapısı'ndan kuzeye doğru gelişmiş oldu. Abdal Cüneyd Zaviyesi, Bayezid Medresesi, Adi Denek Medresesi, Bayezid Camisi ve Oruç Bey Medresesi gibi şehrin en önemli yapılarının sıralandığı bir aks ortaya çıktı. Dolayısıyla Dimetoka'nın şehircilik tarihinde yer bulan ana eksenini Yıldırım Bayezid inşa etmiş oldu. Osmanlı şehircilik anlayışı, kendinden önce var olan sur içi merkezi yeniden tanımlar ki bunu I. Murad'ın imar faaliyetlerinde buluyoruz, ikinci olarak kendi yeni merkezini sur dışına inşa ederek, şehrin Osmanlı halini bütünüyle oluşturmuş olur. (Şekil 5.10)

Şekil 5.10: Yıldırım Bayezid Camii (Tamamlanması: 1419, Mehmed Çelebi)

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Bessi'nin yaptığı çalışmaya göre "Dimetoka şehrinin medrese ve mescit vakfı" bahsi ilk olarak 1456 tarihli kayıta geçmektedir. Bu kayda göre vakfın toplam 9.615 akçe olan masrafı kentten ve arazi mülklerinden elde edilen gelirden karşılanıyordu. Bu mali kaynaklar arasında, üç ayda bir 7.700 akçe gelir sağlayan bir hamam, şehrin pazar yerindeki 6 dükkândan elde edilen toplam 350 akçelik kira, Dimetoka kervansarayından elde edilen yılda 255 akçelik kira ve son olarak Kapan Hanı'ndaki 34 dükkândan ve Edirne Kervansarayı'ndan elde edilen yıllık 1.255 akçelik kira yer alıyordu. 1485'e gelindiğinde vakfın gelirleri dikkate değer oranda düşürülmüştü (5,927 akçe) ve bu miktarın 1519 tarihli kayda kadar yeniden ayarlanarak 10,777 akçeye yükseltilmesi gerekmişti.⁶²

Yıldırım Bayezid dönemi imar faaliyetleri içinde görülen ancak günümüze ulaşmayan Oruç Bey Medresesi ve etrafında oluşan mahallesi Dimetoka'nın zengin ahalinin tercih ettiği bir yerleşim olmuştur. Vakfiyelerde ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bilgisi verilmiştir. Dağıtılan tımarların ya da vakıfların geri alınması tamamen padişahın hükmünde olduğu için Fatih Sultan Mehmed tarafından uygulanan yöntem ile bölgedeki beylerin güçlenmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Miri arazi haline getirilen toprakların yeniden tımar olarak dağıtılmasına tepki büyük olunca vakıflar II. Bayezid eliyle geri dağıtılmış, son olarak II. Selim döneminde (1566-1574) hayata geçirilen kamu arazilerinin yeniden dağıtımını uygulaması sırasında Dimetoka'daki Oruç Bey Mahallesi de ortadan kalkmıştır. Geriye kalanlar Oruç Bey Türbesi ve yine Oruç Bey tarafından inşa ettirilen Fısıltı Hamamı'dır. (Şekil 5.11 ve Şekil 5.12)

⁶² BESSİ, 32.

Şekil 5.11: Didymitychon (Dimetoka): Oruç Paşa Türbesi (yak.1398)

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Dimetoka Osmanlı'nın Balkanlardaki genişlemesinin ikinci aşamasına geçildiği dönem olan Sofya'nın 1385'teki fethinden sonra eyalet beylerbeyinin tımarı anlamında Paşa livası şeklinde bir idari kimlik kazandı. Erken fetihler döneminde Vize, Kırk-Kilise ve Çirmen ilçelerinden ibaret olan Rumeli Beylerbeyliği, 17. yüzyıla gelindiğinde artık yirmi dört nahiyeyi kapsıyordu. 16. yüzyılda Rumeli Beylerbeyliği sağ ve sol olarak iki kola bölünmüştü. Batıdaki kol bir tanesini Dimetoka'nın oluşturduğu 12 nahiyeden oluşuyordu. 17. yüzyıl Dimetoka'sı Evliya Çelebi tarafından şu şekilde anlatılmıştır:

Anadolu Eyaleti'nde (—) sancağı hükmünde (—) (—) tarafından hâkimi var. Serdari ve sipah kethüdayeri (—) (—) sakindir. Hâlâ kalesi (—) (—) şehrin bütün haneleri (—) adet geniş yerde bağlı, bahçeli ve çemenzarlı yere kurulmuş mamur kasabacıktır. Şer'i hâkimi 150 akçe pâyeye ile kazadır, ancak (—) sâkindir. Camii (—) (—) ve mescitleri, hanları, hamamı, sıbyan mektebi var, ama medrese, dârülhadis ve dârülkurrâları yoktur. Ancak bir Türkistan kasabasıdır. Reayası Yörükân, Rum ve Ermenilerdir. Ve (—) adet ufak tefek çarşı pazar dükkânları vardır.⁶³

⁶³ *Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, file:///C:/Users/User/Desktop/Gunumuz_Turkcesiyle_Evliya_Celebi_Seyaha.pdf, 400.

Şekil 5.12: Didymitychon (Dimetoka): Oruç Paşa'nın Fısıltı Hamamı (1938)

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Dimetoka şehri Bizans devrinden miras kalesi, kale içine inşa edilen sarayı, kale dışında yamaçlara yayılan mahalleleri ile sur dışında kurgulanan Osmanlı şehircilik anlayışının ilk örneklerinden birini oluşturacaktır. Çalışmamız boyunca zaman zaman alıntılar yaptığımız Dimetoka şehri ile ilgili doktora tezi hazırlayan Ourania Bessi, Osmanlı Dimetoka'sının, bir Bizans çekirdeği etrafına sarılan Osmanlı püsküllü kuşağı formülüyle imar edilmiş Osmanlı şehirlerinin oluşturduğu orijinal bir tür için normatif bir arketip görevi göreceği savunulmaktadır ifadesini kullanır. Daha önceden var olan eksenlerin izleri üzerinde yeni imar yatırımları yapıldığı, bunların da daha sonra tesis edilen Osmanlı dokusunun ana damarlarına dönüştüğü gözlenmektedir.⁶⁴ Öte yandan, bir başkent olmasına rağmen, kısa ömürlü görkemi nedeniyle çok geçmeden saltanata ait statüsünden sıyrılmıştır. Her ne kadar Bursa, Edirne ve İstanbul ile aynı egemenlik düzenine ait olsa da, iftihar edebileceği ölçüde yoğun bir yatırım yaşamadığından Dimetoka'nın onlarla aynı saltanat statüsüne sahip olmadığı açıktır.⁶⁵ Ancak buna rağmen Dimetoka Edirne'ye yakınlığı ve Edirne'nin başkent olmasından sonra onun koruyucu kalkanı olması nedeniyle imar faaliyetleri açısından zengin bir Balkan şehri olmuştur.

Dimetoka'da Abdal Cüneyd Mescidi, Abdülvasi Paşa Mescidi, Alaca Mescidi (Pazarlı Bey Mescidi), Ali Bey Mescidi, Ali Efendi Camii, Ali Kuşçuzade Abdurrahman Efendi

⁶⁴ BESSİ, 50.

⁶⁵ BESSİ, 8.

Mescidi, Çelebi Sultan Mehmed Camii, Çırçır Mahallesi Mescidi, Fahrüddin Baba Mescidi, Feridun Bey Camii, Gazi Ferhat Bey-Köprübaşı Mescidi, Hacı Mehmed Apa Mescidi, Hacı Osman Mescidi, Haraccı Mescidi, İmaret Camii, İnciğer Camii, Kapıcı Mescidi, Karagöz Bey Mescidi, Kınalı Mescid, Koca Mustafa Paşa Camii, Köprübaşı Camii, Kum Mahallesi Camii, Kurd Bey Mescidi, Kuyumcu Mahallesi Camii, Mehmed Efendi Camii, Nasuh Bey Mescidi, Oruç Paşa Camii, Tatarlar Camii, Zincirli Mescid isimleri ile inşa edilmiş toplam 27 ibadethaneye sahiptir.

Dimetoka'da mektep ve medrese olmak üzere yedi eğitim birimi mevcuttur ki bu yapılar Abdülvasi Paşa Medresesi, Cerrah Başı Medresesi, Karagöz Bey Medresesi, Oruç Bey Medresesi, Perviz Efendi Medresesi, Nasuh Bey-Şehzade Hatun Mektebi, Zağnos Paşa Zevcesi Fatma Hatun Mektebi isimleri ile kayıtlarda mevcuttur.

Yine kayıtlarda yer bulan zaviye-imaret sayısı on beş olup isimleri Nasuh Bey İmaret, Yıldırım bayezid han İmaret, Abdal Cüneyt Zaviyesi, Ahi Denk (?) – Denek (?) – Dink (?) Zaviyesi, Ahi Zaviyesi, Ayşe Hatun Tekkesi, Çakmak Dede Zaviyesi, Develi Dede Zaviyesi, İlyaszade Mehmed Efendi Zaviyesi, İsfendiyaroğullarından İbrahim Beyzade Mahmud Bey Zaviyesi, Kızıl Sultan –Kızıl Delu (Deli) – Seyyid Ali Zaviyesi- Mürsel Baba Zaviyesi, Mürsel Baba Türbesi, Pazar Beyi Mahallesi Nakşibendiye-i Halidiye Tekkesi, Şahin Baba – Şahin Sufi Sultan Zaviyesi, Şeyh Musluhuddin Zaviyesi şeklindedir.

Bu yapılar dışında Evliya Çelebi'nin iç kalede olduğunu söylediği Padişah Sarayı, Nasuh Bey Hanı, adı bilinmeyen iki kervansaray ve Feridun Bey Hamamı, (Şekil 5.13 ve Şekil 5.14) Oruç Bey Fısıltı Hamamı (Şekil 5.15) ve Yıldırım Hamamı (Şekil 5.16) olarak bilinen üç hamamı mevcuttur. Dimetoka'da inşa edilmiş yapılar ile ilgili en kapsamlı çalışmalardan birini hazırlayan Ekrem Hakkı Ayverdi Dimetoka'nın çevresinde 107 kariye, bu 107 kariye de toplam 119 camiden ve üç de adı bilinmeyen köy camisinden söz etmektedir.

Dimetoka'daki tüm bu imar faaliyetleri içinde öne çıkarmayı istediğimiz iki önemli yapı; Çelebi Sultan Mehmed Camii ve Kızıl Deli Dergahı ya da Seyyid Ali Zaviyesi olarak anılan mimari eserler olacaktır.

Şekil 5.13: Didymitychon (Dimetoka): Feridun Hamamı iç mekanı.

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Şekil 5.14: Didymitychon (Dimetoka): Feridun Hamamı iç mekanı

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Şekil 5.15: Didymitychon (Dimetoka): Oruç Paşa'nın Fısıltı Hamamı (yak. 1398)

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Şekil 5.16: Yıldırım Bayezid Hamamı'nın temelleri (yak. 1400)

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

6. DİMETOKA'DA İNŞA EDİLEN ÇELEBİ SULTAN MEHMET CAMİİNİ ANLAMAK

Dimetoka Osmanlıların Rumeli'nde Yıldırım Bayezid tarafından inşa ettirilen, oğlu Çelebi Mehmet tarafından tamamlanan Balkanlar'ın en büyük ulu camisinden birine ev sahipliği yapmaktadır. Caminin inşa edilme nedenleri, Yıldırım Bayezid döneminin özellikleri, tercih edilen mimari üslup, caminin inşa edilmesi için Dimetoka'nın neden tercih edildiği üzerinde durulması gereken başlıklar olmalıdır.

6.1. BALKANLAR'DA ZAVİYELER ARASINDA BİR SULTAN CAMİİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Balkan coğrafyasına bakıldığı zaman zaviyeler ve türbeler üzerinden yayılan bir imar ve iskan politikası ile karşılaşılır. Balkanlar'da fethedilen topraklarda ulu camiler inşa etmezden önce zaviyeler inşa edilmiş, devlette bu yönde bir gelişmeye destek vermiştir. Zaviyeler, Horasan erenleri, alperenler, akıncılar, babalar ya da dervişler olarak anılan birtakım isimler etrafında yapılanmıştır.

Dervişler genellikle fethedilen şehirlerde sur dışına yerleşmeyi tercih ettikleri için bir süre sonra etraflarında zaviyenin ya da o zaviyeye yerleşen şeyhin adıyla anılacak mahalleler teşekkül etmektedir. Balkan topraklarına ilk gelen dervişler devlet tarafından verilen ve düzenlenen ilk vakıfların da sahipleri olmuştur. Zamanla kurdukları bölgenin merkezinde kalan zaviyeler içinde buldukları mahallenin tüm sosyal ihtiyaçlarının karşılandığı, yabancı ve yoldan gelenlerin ağırlandığı bir merkeze dönüşmüştür.

Tezimiz içinde yer alan Seyyid Ali Sultan ya da nam-ı diğer Kızıl Sultan da bunlardan biridir. Abdal Musa'nın müritlerinden biri olup, fetihlerde yararlık göstermiş ve Dimetoka'ya yerleşmiştir. Ancak sözü edilen ilk Osmanlı alperenlerinden önce Balkan coğrafyasına giden ve adına türbeler inşa edilen Sarı Saltuk'tur. Balkan Müslümanlığında çok önemli bir gazi-derviş olan Sarı Saltuk'un türbeleri Balkan coğrafyasının her yerine dağılmıştır ki sadece bu durum bile onun ne kadar sevildiğinin ve benimsendiğinin göstergesidir. Sarı Saltuk'un Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılma döneminde yaşadığı, Karadeniz bölgesinde ikamet ettiği, ardından Tuna kıyılarına ve Edirne'ye geldiği ve bölgenin İslamlaşmasına büyük katkı sağladığı düşünülmektedir. Yahya Kemal'in 'Maverada Söyleniş' adlı şiiri şu mısralar ile başlar:

‘‘Geldikti bir zaman Sarı Saltık'la Asya' dan,

Bir bir Diyâr-ı Rûm'a dağıldık Sakarya'dan.’’⁶⁶

Osmanlıların inşa faaliyetlerinin temelinde Balkanlar’da Arnavutluk, Makedonya, Hersek’ten Anadolu’da Erzurum ve Bor’a, İstanbul’da Rumeli Kavağı’na çok sevilen Sarı Saltuk’un türbeleri yer almaktadır.

Üsküp’te tekkesi olan Paşa Yiğit, Budin’de Gül Baba tekkesi ve türbesi, Macaristan Peçuy’da İdris Baba türbesi, Bosna Hersek’te bugün hala adına şenlikler düzenlenen Ayvaz Dede türbesi, Mostar havzasında Blagay Tekkesi, Kalkandelen’de Harabati Baba Tekkesi, Saraybosna’da Hacı Sinan Tekkesi, bir tekmeden başlayarak büyük bir külliyeeye dönüşecek olan Saybosna’da Gazi Hüsrev Bey ve sufileri için yapılan tekke, Üsküp’te Rıfai tekkesi, Sofya’da Bali Efendi tekkesi Balkanlar’da imar ve iskan faaliyetlerinin zaviyeler ve türbeler ile başlatıldığına ya da daha çok klasik dönemde inşa edilecek olan külliyeelere zemin hazırlayan yapıların da bunlar olduğunu görmek adına önemlidir. Yıldırım Bayezid’in inşa etmeye başladığı Dimetoka’daki cami bir zaviyenin varlığına bağlı olarak ortaya çıkmamıştır. En erken örneklerinden biri olarak kabul edebileceğimiz bizzat sultan tarafından inşa edilen bir ulu camidir. Gazi-dervişlerin Balkanlar’daki akınlara sonucunda ortaya çıkan türbelerin ya da zaviyelerin doğal yayılımlarının aksine devlet tarafından planlanmış, yapılması gerekli görülmüş ve Yıldırım Bayezid’in dönem politikasının mesajını içeren bir yapıdır.

6.2. YILDIRIM BAYEZİD DÖNEMİ POLİTİKASI ÜZERİNDEN DİMETOKA ÇELEBİ SULTAN MEHMED CAMİİNE BAKIŞ

Yıldırım Bayezid’in sultanlığı 1389’da Kosova zaferi sonrası savaş alanını gezmekte olan I. Murat’ın yaralı bir Sırp askeri tarafından öldürülmesiyle başlar. Kosova zaferi yeni sultana merkezi güçte bir devlet olmak için gerekli gücü miras bırakırken, Sırp Stefan Duşan’ın yarım yüzyıl önce tahta geçmesiyle başlayan kahramanlık sayfalarının birçok faslını kapatmış ve Konstantinopolis’in Batı’yla ilişkisi tamamen kesilmişti. Öldürülen Sırp kralı Lazar’ın en küçük kızı Olivera ile evlenen Bayezid, babası I. Murad’ın zaferiyle pekiştirdiği Balkanlar’daki varlığını Anadolu’da da göstermek istiyor, bunu sadece

⁶⁶ Yahya Kemal BEYATLI, *Maverada Söyleyiş*, Günfrfd, 4.06.2010.
<http://gunfrfd.blogspot.com.tr/2010/06/yahya-kemal-beyatli-maverada-soylenis.html>

diplomasi ya da evlilikler ile değil, doğrudan doğruya Anadolu beylikleri üzerine yapacağı bir fetih girişimi ile gerçekleştirmek istiyordu. Selçuklu sultanlarının kullandığı ‘‘Sultanü’r-Rum’’ unvanını kullanmaya başlayarak, Balkanlar’daki başarının ardından Anadolu Selçuklu Devleti’nin mirasına sahip çıkmaya niyetleniyordu.

Konstantinopolis’in fethi ise kaderin mutlak yazgısıydı. Dedesi V. İoannes’e ve amcası Manuel’e güvenmeyen VII. İoannes babasının ölümü üzerine Cenovalıların desteğini ararken, tahtta Manuel yerine VII. İoannes’in geçmesini tercih eden Yıldırım Bayezid’in ona sağlayıverdiği güçlü askeri destek ile Konstantinopolis’e girdi. Dedesi V. İoannes dört aylık mücadelenin sonunda tahtı yeniden ele geçirse de Bizans Devleti’ni vasal devlet haline getiren Bayezid, aklına koyduğu Anadolu seferinde, V. İoannes’in oğlu Manuel’in ordusu ile yanında olmasını istedi. Babasının ölüm haberini Sultan’ın Bursa’daki ordugahında alan Manuel kaçarak Konstantinopolis’e geldi ve tahta oturdu. Bayezid çok kızgındı, yeni imparatoru kendi seçme fırsatı elinden alınmıştı ancak sadece üç ay sonra Sultan’ın ordugahından çağrı alan Manuel emre uymak zorunda kaldı. Bizanslılar artık üst üste binen aşağılayıcı muamelelere ve cezalara katlanmak zorunda kalırken, Müslüman halkın işlerine bakacak bir kadı Konstantinopolis’e yerleşiyor, Türk tacirler içinde şehirde özel bir mahalle ayrılıyordu.⁶⁷

Yıldırım Bayezid Balkanlar’da toplanan Haçlı ordusunu 1396’da Niğbolu savaşı ile dağıttı. Niğbolu’daki zafer yalnız Balkanlar’daki Osmanlı denetimini güçlendirmekle kalmayıp Osmanlıların İslam dünyasındaki saygınlığını da büyük ölçüde yüceltti. Ününün doruğundaki Bayezid, 1399’da Anadolu’ya döndü, Karaman ile Kadı Burhaneddin’in topraklarını ilhak ederek Tuna’dan Fırat’a uzanan merkezi bir imparatorluk yarattı.⁶⁸ Bir yerden diğerine yıldırım hızıyla gitmesiyle ünlü Bayezid’in gücü sınırsızdı. Kendisi zafer sonrası Konstantinopolis’e yönünü çevirirken, emrinde 50.000 askeri olan Evrenos Bey’i Mora’yı alması için görevlendirdi. Balkanlar üzerinde pekişen devletin gücü, Anadolu’ya yaptığı sefer ile desteklenecek, Konstantinopolis’in alınması ile de imparatorluğa dönüşecekti ki Bayezid dört kez Bizans başkentini kuşatmıştır. Timur Anadolu’ya girene kadar da kimse onu durduramamıştır.

⁶⁷ Donald M. NİCOL, *Bizans’ın Son Yüzyılları 1261-1453*, çev. Bilge UMAR, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, 366.

⁶⁸ Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen SEZER, YKY, 2014, 22.

Yıldırım Bayezid'in arka arkaya sıraladığımız bu icraatları ile örtüşen bir mimari etkinlik sürecinin ortaya çıkacağını düşünmek zor değildir. Bursa ve Dimetoka'da büyük imar faaliyetleri başlatması sınırsız gücünün anıtsal mimari yapılar ile pekiştirilmesi isteğini yansıtır.

Dimetoka'da hisarın eteklerine kurulan Osmanlı şehrine Bayezid tarafından bir cami inşa edilmeye başlanacaktır. İznik, İzmit, Bursa ve Edirne'de padişahların ya da devlet adamlarının banisi olduğu yapılar inşa olunmuştur. İzmit'teki Orhan Bey Camisi, İznik'te Çandarlı Kara Halil Paşa'nın inşa ettirdiği Yeşil Camisi, devletin ilk medresesi olarak bilinen İznik Süleyman Paşa Medresesi ve I. Murat'ın annesi Holifira (Nilüfer Hatun) için inşa ettirdiği, bugün arkeoloji müzesi olarak kullanılan imaret, Bursa'da I. Murat'ın inşa ettirdiği külliye, Bursa Koza Han bunlardan bazılarıdır. Yıldırım Bayezid başkent Bursa'ya iki anıtsal yapı bırakacak, Yıldırım Külliyesi ve Bursa Ulu Camisi'ni inşa ettirecektir. Bu külliyelerin özelliği devletin finanse ettiği ve Yıldırım Bayezid'in gücüne ve zaferlerine yaraşan, mesajı büyük ve birleştirici olan, mimari boyutları ve kullanılan inşa dili ile vermek istediği mesajları sonuna kadar taşıyan yapılar olmasıdır. Dimetoka'da Yıldırım Bayezid tarafından yapımına başlanan Ulu Camii ise topografik özellikleri nedeniyle Edirne'ye kalkan olan şehirde, padişahın başkentte sergilediği tavrın ve vermek istediği mesajın Balkanlar'a ve Batı'ya verilmesinin mimari bir yansımasıdır. Balkanlar'da böyle bir camiinin inşası için devletin hazinesini saklayan bir saraya ev sahipliği yapan Dimetoka'nın seçilmiş olması tesadüf değildir.

6.3. YILDIRIM BAYEZİD'İN İNŞA ETTİRDİĞİ BURSA CAMİLERİ İLE ÇELEBİ SULTAN MEHMED CAMİİ'NİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yıldırım Bayezid'in inşa ettirdiği yapılar içinde Bursa'da semte adını veren ve yeni bir mahalle teşekkül etmesini sağlayan Yıldırım Külliyesi I. Bayezid'in politikalarının ürünü olan önemli anıtsal projelerden ilki olma özelliğini taşır. Şehrin oldukça dışında 1396 tarihinde inşa edilen külliyenin merkezine yerleşen tabhaneli cami oldukça anıtsal bir ifadeye sahiptir. Özellikle beş gözlü son cemaat yerinde kullanılan abidevi Bursa kemerlerinin görünümü çok etkileyicidir. İçeri girildiğinde şadırvanın ve hemen üzerine yerleşmiş olan aydınlık kubbesinin yapıya kazandırdığı ferahlık tüm tabhaneli Bursa camilerinde olduğu gibi belirgindir. Burada Orhan Camii ya da Murat Hüdavendigâr'ın külliyesinden ayrılan taraf yapının tabhaneli camilerde görmeye alışkın olduğumuz

mütevazı ve işleve dönük tasarım kaygısının üzerinde bir anıtsallık isteği ile inşa edilmiş olmasıdır. Külliye yanı sıra olgun nispetlerde inşa edilen medrese, darüşşifa ve Yıldırım Bayezid türbesini ağırlar. (Şekil 6.1)

Şekil 6.1: Bursa Yıldırım Külliyesi

Kaynak: https://archnet.org/sites/1905/media_contents/42944

Yıldırım Bayezid'in tahta olduğu 1399'da ibadete açılan Bursa Ulu Camii hem kuruluş dönemi Osmanlı mimarisinin hem de günümüzde Osmanlılara başkentlik yapmış Bursa'nın sembol yapılarından bir tanesidir. Merkezinde Ulu Camii'nin yer aldığı külliye medrese, hamam, dükkan ve evlerden oluşan 3800 metrekarelik bir alana yayılan cami 600 yıldır fiziki çevreyi zenginleştiren bir duruşa sahiptir. Kuruluş dönemi için tipik olan tabhaneli cami yerine Selçuki duruşun ağır bastığı kudretli mimarisi ile çok çekici bir yapıdır. Hem Divriği Ulu Camii'nin hem de Konya Alaaddin Camii'nin izlerini görmek mümkündür. (Şekil 6.2)

Şekil 6.2: Bursa Ulu Camisi

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Bursa_Ulu_Camii

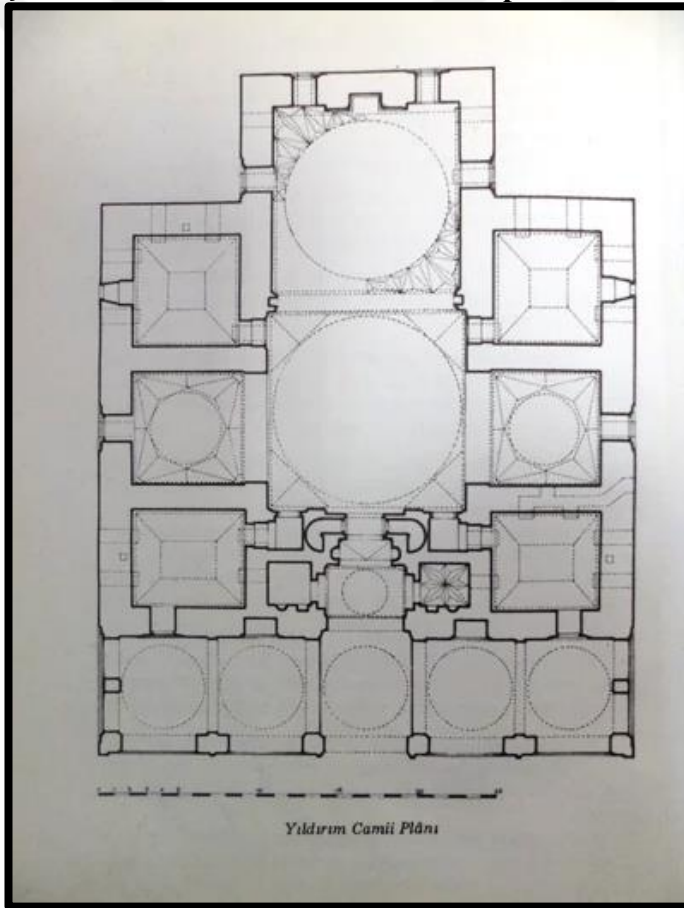
Bursa Ulucami 2-3 m. kalınlığında kesme küfeki taşlarla örülen azametli duvarları ile karşımızda yükselir. Hem sınırlayıcı hem taşıyıcı işlevi üstlenen duvarların yanı sıra yapı on iki sütun üzerinde yükselen yirmi kubbe ile örtülüdür. Sekizgen kasnaklar üzerine yerleşen 10 m. çapındaki kubbeler farklı yüksekliklere sahiptir. 1855 depreminde yıkılan 18 kubbe yeniden inşa edilmiştir. 17. yüzyılda örtü sistemini taşımaya yardımcı sütunlar üzerinde ‘ya Denna, ya Menna, ya Hannan’ gibi Allah’ın güzel isimlerinin yazılı olduğu bilinmektedir. Ortadaki kubbe aydınlık kubbesi olarak tasarlanmış ve altına da bir havuz yerleştirilmiştir ki Anadolu’da Selçuklular döneminden itibaren uygulanan bir gelenektir. Bu gelenek zamanla terk edilecek ancak 1575’te Edirne Selimiye Camisi’nin iç mekanına yerleştirilen küçültülmüş bir örnekle yapılar arası akrabalık ilişkilerine hürmet gösterilecektir.

Yapının inşa edildiği yıllarda henüz çift minareli selatin cami geleneği başlamamıştır. Minareler kuzey cepheye yerleştirilmiştir. Yapısal özellikleri ve bina kütlesiyle ilişkileri değerlendirildiğinde peşpeşe inşa edildikleri düşünülebilir. Minareler tuğla dokuları ve şerefe altındaki mukarnas süslemeleri ile yine Selçuki geleneğe işaret eder. Kuzey

cepheye yerleşmiş olan tamamen mermerden inşa edilmiş giriş kapısı taç kapı geleneğini zahidane bir ölçüyle sürdürmektedir.

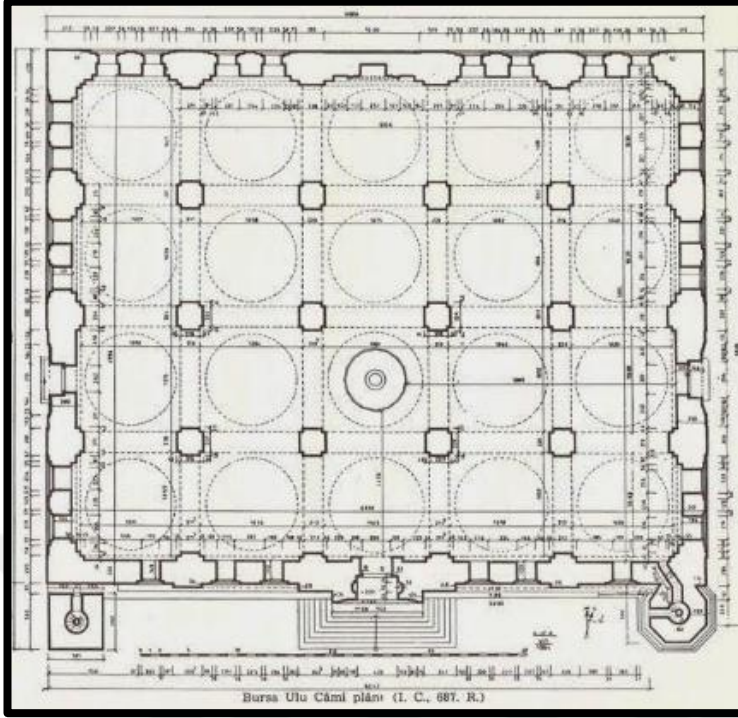
Dimetoka'da Bursa Yıldırım Bayezid Camisi ve Bursa Ulu Camisi ile birlikte yapımına başlanan Çelebi Sultan Mehmed Camisi'nde abidevi görünüme sahip duvarlar başkente inşa edilen diğer iki camiden farklı olarak 40-60 cm.lik iri, muntazam köfeki taşla ve aralarında iki sıra tuğla ile işlenmiştir. Plan itibariyle de Yıldırım Bayezid Camisi'nin tabhaneli planından ya da Bursa Ulu Camisi'nin çok kubbeli programından tamamen farklıdır. (Şekil 6. 3 ve Şekil 6.4) Çelebi Sultan Mehmed Camisi'nde üst örtü sisteminde ahşap konstrüksiyonlu bir kubbe kullanılmıştır. (Şekil 6.5)

Şekil 6.3: Bursa Yıldırım Ulu Camii planı

Kaynak: http://tr.camiler.wikia.com/wiki/Y%C4%B1ld%C4%B1r%C4%B1m_camii

Şekil 6.4: Bursa Ulu Camii planı

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/emiralisik/osmanli%C4%B1-mimarisi-1300-1453/>

Şekil 6.5: Çelebi Sultan Mehmed Camisi ahşap kubbe konstrüksiyonu

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Merkezi kubbeden geriye kalan boşlukların kapatılmasında beşik tonoz kullanılmış, son cemaat yerini örten üç kubbe ile üst örtü sistemi tamamlanmıştır. Tüm örtü sistemi

çözümlemesinin üzeri düz bir çatı ile örtülmüştür. Taç kapısı ve yan cephedeki kapı süslemeleri, pencere çevresi ve alınlıklarındaki tezyinat ile İznik Yeşil Cami'sini hatırlatır. İç mekanda duvarlar ve sütunlar üzerindeki büyük boyutlu hat yazıları ile Bursa Ulu Cami (Şekil 6.6), Edirne Eski Cami (Şekil 6.7) ve Muradiye Camisi'ndeki tezyini duruşu yansıtırsa da ahşap kubbe tasarımı ve ahşap işçiliğinde ulaştığı yetkinlik ile onlardan ayrılır. Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camisi gerek planı gerekse tezyini programını ile diğer Yıldırım Bayezid yapıları ile karşılaştırıldığında kendine has bir duruşa sahiptir. Fetret Devri ile yarım kalan cami, Çelebi Sultan Mehmed zamanında Bursa Yeşil Camisi'nin mimarı olan İvaz Efendi tarafından bitirileceği için hem Fetret Dönemi öncesi hem de sonrasındaki mimari programların birbiri üzerine geçtiği bir yapı olma özelliğini taşır görünmektedir.

Şekil 6.6: Bursa Ulu Camisi hat yazılarından örnek.

Kaynak: <http://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/10799/ulu-camide-o-hattaki-ayrinti-ne>

Şekil 6.7: Edirne Eski Camisi hat yazıları

Kaynak: <http://www.panoramio.com/photo/120870260>

6.4. ÇELEBİ SULTAN MEHMED CAMİİ VE İVAZ EFENDİ

Balkan coğrafyasındaki en önemli Osmanlı eserlerinden biri olan Çelebi Mehmed Camisi, Edirne'den sonra Rumeli'nde Sofya Mahmut Paşa, Filibe Hüdavendigar camilerinden sonra üçüncü büyüklükte olan ve Dimetoka üzerinde daha fazla çalışılması gerektiğini düşündüren bir eserdir. (Şekil 6.8)

Şekil 6.8: Yıldırım Bayezid Camii (Tamamlanması: 1419, Mehmed Çelebi)

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Camiyi tamamlayan ve adını veren Çelebi Sultan Mehmed Fetret Devri'ni sonlandırarak Osmanlı tahtına oturmuştur. Fetret Devri'nin başlangıcı olarak kabul edilen Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı sırasında kardeşleri Süleyman, İsa, Musa ve Mustafa ile birlikte Timur'a karşı mücadele etmiştir. Bayezid'in esir düştükten sonra kendi bulunduğu merkez kuvvetlerinin gerisinde bulunan Musa ile Mustafa'yı hatırlayarak Timur'dan bunların bulunmasını rica etmesinden bu iki şehzadenin diğer üç kardeşten daha küçük olduklarını anlıyoruz. Fetret devrinin mücadelesi öncelikle Süleyman, İsa ve Mehmed arasında olmuş, Mehmed'in Musa'yı da ortadan kaldırılmasıyla çok başlılık giderilmiştir. Dimetoka'nın fethi sırasında büyük yararlılık gösteren Evrenos Gazi'de Musa Çelebi'nin davetine rağmen, onun sert mizacı ve emrindeki beylere hakarat ettiğini duyduğundan yaşlılığını ve körlüğünü bahane ederek izin istemiş ve ardından Çelebi Mehmed'e destek vermiştir. Kaynaklarda Musa Çelebi'nin Evrenos'a inanmadığı ve onu sinadığı, Evrenos'un kör gibi davrandığı ve hatta önüne konan kurbağa etini bile inandırmak maksatlı yediği anlatılır. Evrenos, Barak Bey, Yiğit Paşa, Tırhala Beyi Sinan Bey'in desteklerini alan Çelebi Mehmed sonunda Musa Çelebi'yi de alt ederek Osmanlı tahtına oturmayı başarmıştır.

Yıldırım Bayezid devrinde yapımına başlanan, Fetret Devri sonrası Çelebi Sultan Mehmed'in idareyi ele almasından sonra tamamlanan Dimetoka'daki caminin mimarı Hacı İvaz'dır. Ankara Savaşı sonrasında (kesin bilinmeyen bir tarihte) Bursa Subaşı olan Hacı İvaz, Bursa'daki etkinliklerine olasılıkla 1413 sonrası girişmiştir. Bilindiği gibi Uludağ yamaçlarındaki miri arazi arasında sayılan Kızık köyleri (Fidyekızık ve Derekızık) geleneksel olarak Bursa Subaşıları'na tımar olarak verilmiştir. Bu köyler bir süre sonra verilen temlikname ile mülke dönüştürülmüştür. Ayrıca İnegöl yakınlarındaki Yiğit Lala Köyü, iki mezra, iki bağ ve beş tarla da değişik tarihlerde Hacı İvaz'ın mal varlıkları arasına katılmıştır. 1413'te Bursa Subaşı olarak kenti Karamanoğullarına karşı savunan Hacı İvaz, bu yararlılığı karşılığı üçüncü vezirliğe getirilmişti. Hem subaşı hem de vezir olarak aldığı ulufenin hayli yüksek olmasının yanı sıra, anılan dirliklerden sağladığı tarımsal gelirlerin birikimlerinin Bursa'da Çarşı Bölgesi'nde yapısal etkinliklere yönetildiği görülür. Dimetoka'daki caminin tamamlanması da Bursa'da subaşının bu faaliyetleri döneminde olmuştur. Paşa'nın yaptırdığı Geyve Hanı bir süre sonra Yeşil Camii vakıfları arasına katılmak üzere Çelebi Sultan Mehmed'e armağan edilmişti. Üçüncü vezir olmasına karşın, çok varlıklı ve çok güçlü bir kişi haline gelen

Hacı İvaz'ın çekememezlikleri önlemek amacıyla böyle davrandığı söylenebilir. Gitgide artan çekememezlikler sonucu Paşa, 1424'de vezirlikten uzaklaştırılmış ve gözlerine mil çekilmiştir.⁶⁹

Hacı İvaz, Erken Dönem Osmanlı mimarisi içinde isimlerini bildiğimiz İznik Yeşil Camii'ni inşa eden Hacı bin Musa'dan, Yıldırım Hamamı mimarı Ömer bin İbrahim'den, Yıldırım Türbesi'ni inşa eden Ali bin Hüseyin'den ya da Edirne Eski Camii'nin mimarı Hacı Alaaddin'den farklı bir profil ortaya koyar. Anılan gezginci mimarlar ile karşılaştırıldığında Hacı İvaz asker kökenli ve devletin üst düzey yöneticilerinden biridir.

Yeşil Camii'nin taç kapısının her iki yanındaki mihrabiyelerin üzerinde Arapça olarak üç satırlık yazıtlarda, sağda; "Rakımuhu ve nazımuhu ve mukannini kavaninhi ekalli bademi banihi" (yani düzenleyen dizen, tasarlayan yaptıranın yararsız işçisi...) solda; "Hacı İvaz bin Ahi Bayezid gufire lehima" (Ahi beyazıd'ın oğlu Hacı İvaz, Allah ikisini de af buyursun) yazılıdır. Aynı dönemde Dimetoka'da Hacı İvaz tarafından tamamlanan caminin kitabesinde ise; "Ü'l mühendisın v'ihiyaru f'il muamirin el ustazü'l mahiru fi'satihi İvaz bin Beyazıd" sözleriyle Hacı İvaz'ın sanatında deneyimli bir üstad olduğu belirtilmekte ve mühendis olarak anılmaktadır. Kitabede Caslıklı Doğan'ın Bina emini, Dimetoka kadısının da nazır görevlerinde buldukları ayrıca bildirilmektedir.⁷⁰

Her iki yapının yazıtında da mimar sözcüğü geçmemekle birlikte Hacı İvaz mühendis ve denetleyendir. Görevi gereği başkent Edirne'de de bulunması gereken Paşa'nın gezici mimarlardan daha farklı bir biçimde hem Bursa Yeşil Camii'nin hem de Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camii'nin yapımını üstlendiği açıktır. Bursa'da Yeşil Camii Fetret Devri sonrasında devletin prestijini yeniden tazeleyecek bir yapı olarak tamamen Hacı İvaz tarafından tasarlandığı için bu sürece teknik kadronun başındaki kişi olarak iştirak etmiştir. Üst düzey bir devlet görevlisinin çok boyutlu, çok kapsamlı görev ve sorumluluklarını bir kişinin Hacı İvaz Paşa'nın yüklenmesi çok geçmeden başında mimarbaşının bulunduğu "Hassa Mimarları Ocağı'nın kurulup örgütlenmesine yol açacaktır.

⁶⁹ Engin YENAL, *Osmanlı Mimarlığı Erken Döneminde Bursa'da Yapıların Oluşumu*, Bursa Kültür AŞ., Ankara, 39.

⁷⁰ YENAL, 56.

Dimetoka'daki Çelebi Sultan Mehmed Camisi Yıldırım Bayezid tarafından başlanan Ankara Savaşı ve Fetret Dönemi sonrası sekteye uğrayan, tamamlanması Hacı İvaz gibi bir devlet adamı ve mühendis tarafından üstlenilen bir yapıdır. Dimetoka'daki caminin yapımına Yıldırım Bayezid dönemi politikalarının bir eseri olarak başlanmış ancak tarihsel olarak devlet son derece çalkantılı bir dönemden geçince kendi yaşadığı sürece dair bir politika geliştiren Çelebi Mehmed zamanında tamamlanmış ve onun adını almıştır. Ancak gezici bir mimara tamamlatılması yerine üst düzey bir devlet görevlisinin Yeşil Camii ile eş zamanlı olarak bu vazifeyi devralması hanedanın Dimetoka'ya biçtiği değeri anlamamız açısından da kayda değerdir.

Hacı İvaz'ın inşa ettiği Bursa Yeşil Camii, mihrap önünde birbirini takip eden iki kubbe ile örtülüdür. Yeşil Camii'nin dışarıya taşkın mihrabı üzerindeki kubbesi ana mekanı örten aydınlığı bulunan kubbeden daha küçüktür. Dimetoka'nın Yeşil Cami'nin planına benzer çizimleri Ayverdi tarafından yapılmıştır. Cami tek kubbeli olmasına rağmen Ayverdi yaptığı çalışmaların sonunda caminin bitirilemediği için tek kubbeli kaldığını savunmuştur. Birbirini takip ettiği düşünülen iki kubbesi Hakkı Ayverdi'nin restitüsyon planlarında birbirine eşit olarak çizilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi kubbelerin dışında kalan yan alanlar beşik tonozla örtülü iken Yeşil Camii'nde yan mekanlarda küçük kubbeler kullanılmış, son cemaat yerinde ise kubbe yerine çapraz tonoz tercih edilmiştir. Ayverdi'ye göre örtü sistemindeki belli değişikliklere rağmen Dimetoka'daki caminin planı Bursa'da inşa edilen Yıldırım Bayezid dönemi camilerinin planındansa Çelebi Mehmed zamanında inşa edilen Yeşil Cami planı ile benzer görünmektedir. Bu benzerlik her iki sultan camisinin de mimarının Hacı İvaz olmasının etkisini akla getiriyor. (Şekil 6.9)

Şekil 6.9: Bursa Yeşil Camisi

Kaynak: http://tr.camiler.wikia.com/wiki/Ye%C5%9Fil_camii,_Bursa

Yeşil Camii tabhaneli cami formunun dışında yoğun çini tezyinatıyla öne çıkan bir yapıdır. Yapının tezyini tasarımında adı geçen Nakkaş Ali bin İlyas Bursalı bir sanatçı olmasına rağmen 1402 Timur döneminin yaygın bir uygulamasıyla Semerkand'a gönderilmiş ve burada ustalık kazanmış bir kişidir. Tezyinat denildiği zaman yine devrinin en önemli şehirlerinden biri olan Tebriz, Ali bin İlyas'ın çini, ahşap ve mermer işleme ustaları ile bulunduğu bir merkez olmuş ve onları da yanına alarak Bursa'ya dönmüştür.

Ekrem Hakkı Ayverdi Yeşil Camii için; "Osmanlı mimari eserleri içinde süsü en mebzul ve tantanalı olan cami bu dense yeridir" der. Burada karşımıza çıkan süslemeleri içinde; "... ecnebilerin kıymet verecekleri bir tarzdır. Onlar Mavi Cami derler, Sultan Ahmed'e koşarlarda, Süleymaniye'ye ve Selimiye'ye aynı ehemniyeti vermezler. Zihinlerinde yer eden süslü binadır, mimarileri de süse dayanır ve onunla hüviyetini kazanır. Bizim mimari

zihniyetimiz bu düşünceden fersahlarla uzaktır’’ demektir.⁷¹ Gerçekten de kuruluş döneminde inşa edilen yapılar olgun tarzları ile dikkat çekerler. Orta Asya’da Türklerin inşa ettikleri ilk cami olarak bilinen Talhatan Baba Camisi’nden başlayan ve Konstantinopolis’in alınmasına kadar devam edecek olan mimari gelenekte Yeşil Camii tezyinatı Çelebi Mehmet dönemine hastır. Hemen sonra inşa edilen Bursa ve Edirne’deki Muradiye camileri ve Edirne’deki Üç Şerefli Camii’de yeniden alışkın olunan ve bir tavrın devamlılığını takip edebileceğimiz sağlam, vakur, heybetli, süse çok fazla ihtiyacı olmayan üsluba yeniden dönülmüştür. Yine Ekrem Hakkı Ayverdi’ye dönecek olursak; ‘‘hiç teessüf edilmesin, Yeşil Cami’nin misali devam edemezdi. O bir devirde duyulan kısa bir zaafın icabıydı’’ der.⁷²

Dimetoka Camisi içindeki tezyinata dönecek olursak; öncelikle duvarlar ve sütunlar üzerinde karşımıza çıkan büyük boyutlu ve etkileyici hat yazıları kuruluş döneminin en önemli yapılarından Bursa Ulu Camii’nde iç mekanın ifadesini kuvvetlendiren hat yazıları ile Edirne Eski Cami’nin gerek dış duvarlarda gerekse iç mekanda duvar ve sütunları süsleyen hat yazılarını akla getirir. Dolayısıyla Dimetoka’daki hat sanatına dönük tezyinat anlayışı inşa edildiği dönemin özelliğidir. (Şekil 6.10, Şekil 6.11, Şekil 6.12, Şekil 6.13)

⁷¹ Ekrem Hakkı AYVERDİ, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan Murad Devri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, 46.

⁷² AYVERDİ, 55.

Şekil 6.10: Yıldırım bayezid Camisi iç mekan duvarlardaki hat yazıları (Mehmed Çelebi Camii), “Ya Hamid” (Övgüye layık olan) ifadesi yazılıdır.

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Şekil 6.11: Yıldırım Bayezid Camisi iç mekan duvarlardaki hat yazıları (Mehmed Çelebi Camii), “Ya Kerim” (çok cömert, başışı tükenmeyen, veren, her türlü şeref ve fazileti kendisinde toplayan) ifadesi yazılıdır.⁷³

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

⁷³ Caminin duvarına bir benzerini Edirne Eski Cami’de görebileceğimiz ce’li sülüs ile yazılmış müsenna vav harfi kalemişi tekniği ile yazılmıştır. Eski Cami’nin geçirdiği restorasyonlar sırasında istifin harflerinde bozulma oluştuğu için Dimetoka Çelebi Sultan Mehmed Camisi’ndeki çok daha değerli ve güzeldir. Hattatının imzası her iki eserde de istifin ortasındaki boşlukta yer alır.

Şekil 6.12: Yıldırım Bayezid Camisi iç mekan duvarlardaki hat yazıları (Mehmed Çelebi Camii) “Ya Deyyan” (Kullarının hiçbir amelini zayi etmeden karşılığını veren) ifadesi yazılıdır.

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Şekil 6.13: Yıldırım Bayezid Camisi iç mekan duvarlardaki hat yazıları (Mehmed Çelebi Camii) “Bismillahirrahmanirrahim” (Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla) ifadesi yazılıdır.

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Mihrap süslemesinde görülen iri mukarnas süsleme, süslemenin üzerindeki bir sıra hat yazısı ve en dışta mihrabı ve yazıyı da çevreleyen sade, bitkisel tezyinata dönem özelliklerini yansıtmaya devam etmektedir. Ancak başlangıçta kubbeli tasarlandığı anlaşılan sonradan eğimli bir çatı sistemi ile kapatılan alanda karşımıza çıkan ahşap süslemeler dönemin üslubundan ayrılır. Ahşap işçiliğinin Anadolu'daki en parlak örnekleri Beyşehir Eşrefoğlu Camisi ile Ankara Aslanhane Camisi'nde görülür. Her iki yapıda Anadolu Beylikler Dönemi mimarisi içinde değerlendirilir.

Moğolların 13.yüzyıla yayılan hareketliliği Orta Asya ve İran üzerinden birçok ilim adamı ve sanatçının Anadolu'ya gelmesine neden olmuştur. Selçuklu devrinin son döneminde görülen çeşitlilik ya da Sivas Divriği Ulu Camii gibi dönem içinde değerlendirmekte zorlandığımız muhteşem bir eserin ortaya çıkması genellikle farklı coğrafyaların sanatçıların aynı yapı üzerinde emek ortaya koyması sonucu ortaya çıkan bir zenginlik olarak değerlendirilir. Önceki bölümde de sözü edildiği gibi yaşanan Ankara Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler Semerkand ve Tebriz'den sanatçıların İvaz Efendi ile Anadolu'ya gelmesi yine bir sanatsal zenginlik oluşturmuş olabilir. Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Camisi'nde görülen ahşap süslemeler İznik, Bursa ve Edirne'de inşa edilen eserler arasında ne bu yapının öncesinde ne de sonrasında karşımıza çıkar. Son derece yetkin ve müstakil bir tezyini biçim olarak ahşap tavan süslemeleri bir önceki dönemde Anadolu'da görüldüğü gibi gezici ustaların eseri olabilir. Tavan süslemeleri üslup itibarıyla Tebriz tavrını akla getiren duruşa sahiptir. (Şekil 6.14)

Sekil 6.14: Yıldırım Bayezid Camisi'nin ahşap tavanı (Mehmed Çelebi Camii)

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Osmanlı mimarlığını çağdaş mimarlık tarihçileri kronolojik olarak beş ya da altı bölümde ele alarak inceler. Dimetoka'daki Çelebi Mehmed Camii'nin de dahil olduğu "Erken Dönem" Bursa, İznik ve Edirne'de oluşan ve gelişen bir dönemdir. Arseven, "Bursa Devri" ve ya "ilk Osmanlı üslubu" tanımlamasıyla erken dönem ile Bursa üslubunu özdeşleştirmiştir. Dimetoka'daki sultan camisinin çözümlenmesinde de Çelebi Sultan Mehmed Camii'ni Yıldırım Bayezid ve Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'da inşa ettirdiği yapılarla karşılaştırma fikri buradan doğmuştur. Yaptığımız bu karşılaştırmalar Dimetoka'daki Ulu Camii'nin Balkanlar'da kuruluş dönemi içinde inşa edilmiş, gelecekte inşa edilecek anıtsal Osmanlı sultan camilerinin nüvesini taşıyan çok özel bir yapı olduğu görüşümüzü pekiştirmiştir. Planı ve tezyinatıyla Bursa Yıldırım Camisi'nin tabhaneli planından, Bursa Ulu Camisi'nin planından tezyinatına takip edebildiğimiz Selçuki duruşundan ayrılan ve klasik dönemin merkezi planlı camilerine dair ipuçlarını bünyesinde saklayan bir yapı olma özelliğini taşımaktadır.

6.5. ÇELEBİ SULTAN MEHMED CAMİİ'NİN KİTABELERİ VE HAT YAZILARI

Çelebi Sultan Mehmed Camisi'nin taç kapı tabir edilen ana kapısının kitabesi, yine aynı kapının soluna yerleşen daha küçük bir kitabe ve yan cephedeki girişin üzerindeki kitabesi olmak üzere yapıya yerleştirilmiş olan her üç kitabe de günümüzde mevcuttur. Yanı sıra mihrap üzeri yazısı ve önceki bölümde değinilen, yine iç mekanda duvarlardaki ve sütunlardaki hat yazılarının varlığı önemlidir. Anlatım içinde yeri geldikçe bu kitabelerden ve hat yazılarının varlığından istifa edilmiş olmakla birlikte kitabelerin ve hatların müstakil bir başlık altında toplanması tercih edilmiştir.

Ana kapının 2.15x1.25 m. ebadında üç satırdan oluşan Arapça kitabesi ce'li sülüs ile yazılmış olup, yazının hattatına dair bir bilgi bulunamamıştır. Taş üzerine kabartma tekniği ile yazılan hat siyah boya ile renklendirilmiştir. Yazının etrafını kırmızı ve beyaz renklerin kullanıldığı geometrik bir bordür çevreler. Yazı alanı içindeki boş alanlar ise Rumiler ile süslenmiştir. Hat yazımında Selçuki üslubun devam ettirildiği görülür. Kitabe Bursa Yeşil Camisi taç kapısının kitabesi ile karşılaştırıldığında oradaki hat sanatının daha yetkin olduğu ve Selçuki gelenek yerine Osmanlı erken dönemi hat üslubunu yansıttığı düşünülmektedir. (Şekil 6.15)

Şekil 6.15: Yıldırım Bayezid Camisi'nin ana giriş kapısının kitabesi / Mehmed Çelebi Camii

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Kitabenin okunuşu:

1. Emere bi-imareti hazel mescid-il ve-l ma'bed'il-mükerrem es-sultan-ül azam vel-Hakan'ül muazzam el-müeyyed min'es-semai bi'd-devlet'il-muzafferü ala
2. El-a'dai bi's-salavat'il-Kahire zıll'ullahi fi'l-arz Gıyasü'd-devle ve'd-dünya ve'ddin mu'izzül-İslam ve'l-millet es-sultan ibn'is-sultan Ebu
3. El-Feth Muhammed bin Bayezıd ibn Murad ibn Orhan ibni Osman karenallahü fid-dünya bi'l-kabuli amelehu imdad-ül harem sadr-ı fi'ş-şehri müştahirrebi-ul ula sene selase işrin semaniye mie. Rebiul-Evvel 823 / Mart 1420.

Anlamı:

Allah'ın yardımını ve devletinin gücü ile desteklenen, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, düşmanlarına muzaffer olan sultanı azam olan yüce hakan bu mübarek mescidi ve mükerrem ibadet yerini yaptı. Din ve millet gücü ile dünyanın hamisi, Osman, Orhan, Murad, Bayezid, Muhammed Fatih'in oğlu sultanın yaptığı hayırları Allah kabul eylesin ve ona sevaplar yazsın. Rebiyülevvel ayı 823.⁷⁴

Ana kapının solundaki kitabe yaklaşık 80x95 cm.'dir. Kufi yazılı kitabe yazı istifinin çok girift olması nedeniyle okunamamıştır. Görünüşü itibariyle taç kapı kitabesi ile uyumlu ve Selçuki özelliği devam ettirir tarzdadır.

Yan kapının kitabesi 133x83 ölçülerinde yapılmış, üç satırlı bir kitabedir. Ce'li sülüs ve Arapça olarak yazılan kitabenin hattatı yine belirtilmemiştir. Taç kapının tekniği ve süsleme özelliklerini tekrarlar. (Şekil 6.16)

Kitabenin okunuşu:

1. Eddai'ül-fakir ez'afu ibadillahi Seyyid Ali el-kaadi bi Dimetoka ... ve binti abdüz-zaif Doğan bin Abdullah
2. Eş-şehr'ül-Caslı eslahallahu şanehuma ve sanehuma ve kad ferağa ve şeyyede binayet erkanehu iftihar

⁷⁴ Berrin YAPAR, *Yunanistan'da Türk Eserlerinde Kitabeler*, Yüksek Lisans Tezi, Dan. Ali Rıza ÖZCAN, İstanbul 2007, 24.

3. El-mühendisin ve ihtiyar'ül-muamirin el-üztaz'ül-mahiru fi san'atihi İvaz bin Bayezid erbaa işrine semane mieteyn. 824 / 1421

Anlamı:

Bu binanın erkanını hayırlısıyla tamamlayan, Allah'ın en zayıf, en fakir kulu olan, Caslı şehrinden Abdullah oğlu Doğan'ı Allah korusun. 824 yılında yüce mühendis, mahir ve iftihara layık sanatkar Bayezid oğlu İvaz'ın yapımıdır.⁷⁵

Şekil 6.16: Yıldırım Bayezid Camisi'nin yan kapısının kitabesi / Mehmed Çelebi Camii

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

Mihrabın iri mukarnas süslemesi üzerinde yer alan tek satırlık hat yazısında Osmanlı hat geleneğinde "mihrap ayeti" olarak tabir olunana Al-i İmran Suresi 37 ayetinden bölümü yer alır ki Osmanlı coğrafyasında inşa edilen camilerin mihrap yazısı olarak tercih edilegelmiştir.⁷⁶ Ce'li sülüs bir satırlık yazıda keşideli "be" harfi istifin üzerine alınmıştır. Kitabelerde görülen Selçuki gelenek yerine kendi döneminin özelliklerini yansıtan mihrap yazısının hattatı belirtilmemiştir. (Şekil 6.17)

Yazının metni: "Küllema dahale aleyha Zekeriyye'l-mihrab"

⁷⁵ Berrin YAPAR, 29.

⁷⁶ Al-i İmran Suresi 37: Bunun üzerine Rabbi de onu(n böyle adanmış olmasını) güzel bir şekilde kabul etti. Onu güzel bir nebat gibi yetiştirdi ve (eniştesi) Zekeriya'yı ona bakmakla sorumlu kıldı. **Zekeriya, zaman (mabette Meryem'in bulunduğu) mihraba/odaya girdiyse**, onun yanında bir yiyecek buldu. "Ey Meryem! Bu sana nereden (geliyor)?" dedi. O da: "Bu Allah katındandır." dedi. Şüphe yok ki Allah, dilediği kimseye hesapsız rızık verendir.

Anlamı: Zekeriyya, onun yanına, mabede her girişinde...’’⁷⁷

Şekil 6.17: Yıldırım Bayezid Camisi mihrabı/ Mehmed Çelebi Camii

Kaynak: Heath W. Lowry arşivi

6.6. ÇELEBİ SULTAN MEHMED CAMİİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE CAMİNİN OSMANLI MİMARLIK TARİHİNDEKİ YERİ

Yıldırım Bayezid’in Dimetoka’da inşa ettirdiği camii ile ilgili Bursa’da sözünü ettiğimiz yapılar kadar şanslı değiliz. Ancak yine de elimizde olan kadar bilginin günümüze aktarılmasını sağlayan Ekrem Hakkı Ayverdi’nin külliyesi sayesinde üzerinde çalışmaya devam edilmesi gereken Dimetoka şehri ve Ulu Camii hakkında bir malumata sahip olabiliyoruz.

Ekrem Hakkı Ayverdi Avrupa tetkik gezilerini 1975 ve 1976’da yapılan iki seyahat ile gerçekleştirmiş, eserinin ikinci bölümünü oluşturan ‘Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri’ isimli çalışmasını hazırlamıştır. Romanya, Macaristan, eski Yugoslavya

⁷⁷ Hasan Tahsin FEYİZLİ, *Kur’an-ı Kerim Meali*, Server İletişim, 2014, 53.

(Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Sırbistan, Karadağ, Kosova), Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk gezilerek Osmanlı'dan kalan mimari eserler tespit edilmiştir. Ayverdi ve onunla birlikte olan yardımcısı mimarlar tarafından bilgiler toplanmış, rölöveler çıkarılmış ve çizimler yapılmıştır. Seyahatler sırasında Bulgaristan, Arnavutluk ve tez konumuz olan Dimetoka nedeniyle en fazla dikkatimize çeken Yunanistan ile ilgili izinlerde sıkıntılar yaşandığı için bu ülkelere ait bilgiler mevcut literatürden de istifade edilerek yazılmıştır.⁷⁸

Dimetoka'da Yıldırım Bayezid'in inşasını başlattığı Ulu Cami ile ilgili çalışmasını Ayverdi ilgili makalesinde şu şekilde anlatmıştır: "Uzun ve yorucu bir seyahatten sonra vardığımız bu eski yurt parçasındaki abidenin etüdünü sıkı bir yağmur altında her müşkili göze alarak yaptık; camii bin zorlukla açtırdık, kötü şartların bir yere toplanması yüzünden tetkikimiz pek mufassal olmadı." Bu eksiği bir ikinci ziyarette telafi ve ikmal etmek istiyorduk. Ne çare ki, o da mümkün olmayınca ilk tetkikimiz ile iktifa etmek zorunda kaldık. Şayet eser çok mühim olmasaydı, umumi efkara bu haliyle arz etmemeyi daha doğru bulurduk."⁷⁹

Dimetoka'daki Ulu Camii, Ayverdi tarafından abide olarak değerlendirilmiş ve yanı sıra çok mühim bir mimari yapı olduğu belirtilmiştir. Yapıyı abide ve mühim kılan nedir?

Ayverdi'nin makalesinde Abdurrahman Hibri Efendi'nin 1636-1637 yıllarında kaleme aldığı ve Edirne tarihini anlattığı "Enisü'l Müsamirin" esere atıfta bulunulmuştur. Eser Osmanlı tarih yazımında şehir tarihi türündeki ilk denemelerden biri olarak değerlendirilir. Hibri, Arap ve Acem müelliflerinin meşhur şehirlere dair tarihler yazdıklarını, bu şehirlerde yaşayan ulemâ ve meşâyih hakkında bilgi verdiklerini, Osmanlılar'da ise böyle bir eser telif edilmediğini belirterek kendi doğduğu şehir olan Edirne için bir kitap yazmaya ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Osmanlılar'da şehir tarihi türünde ilk telif denemesi olan Enisü'l-müsâmirin daha sonra bu konuda yazılan eserlere örnek olmuştur. Kitap Edirne'nin tarihi yanında mimarisi ve topografik durumunu da anlatmaktadır. Kadılar ve müderrisler hakkında verilen bilgiler ise eserin en önemli kısmıdır. Enisü'l-müsâmirin aynı zamanda müellifin müşahedelerini de ihtiva

⁷⁸ Mehmet DEMİRCİ, "Ekrem Hakkı Ayverdi Külliyyatında Gazi Dervişler ve Veliler", İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2014, 33.

⁷⁹ Ekrem Hakkı AYVERDİ, "Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Camii", Vakıflar Dergisi 3, 1956, 13.

etmektedir.⁸⁰ Eserde Dimetoka'nın güçlü kalesi, sarayı, Kızıldeli çayından doldurulan sarnıcı, Ulu Camisi, üç medresesi ve iki hamamın bulunduğundan söz eder. Ekrem Hakkı Ayverdi Dimetoka'da istediği gibi bir tetkik yapamadığı için bu eserden istifade ederek çalışmalarını yürütmüştür. Abdurrahman Hibri Efendi Dimetoka refah seviyesini gözler önüne seren bir anlatım yapmıştır.⁸¹

Osmanlı tarihçisi ve hattatı Ahmed Bâdî Efendi'nin 20. yüzyıl başında yazdığı, Edirne ve çevresinin tarihini, âbidelerini, meşhurlarını anlatan önemli bir envanteri olma özelliğini taşıyan "Riyaz-ı Belde-i Edirne" adlı eserinde Dimetoka'daki Ulu Camii anlatılmıştır. Ulu Camii dışında altı camii, üç mescit, üç medrese ve iki hamamın varlığından bahseden Badi Efendi yirmiye yakın yapısıyla Dimetoka'dan tafsilatlı biçimde bahseder.⁸²

Ekrem Hakkı Ayverdi söz konusu yirmiye yakın eserden geriye sadece iki tanesinin kaldığını bildirmiştir. 1975-1976 yıllarında yaptığı seyahatleri sırasında Dimetoka'da bu tarihlerde Rumların dışında 19 Türk ve 160 da Müslüman ismi altında Kipti ailenin bulunduğu, Ulu Cami'nin arpa ambarı olarak kullanıldığından 19 ailelik cemaatin küçük bir mescitte namaz kıldıklarını, dolayısıyla Dimetoka'da Osmanlı devrinden iki yapı kaldığını, bu iki yapının akibeti ile de endişeli olduğunu dile getirmiştir.⁸³

Çelebi Sultan Mehmed Ulu Camii'ni 1952 yılında yaptığı uzunca bir yolculuğun sonunda fark eden Ayverdi ilk tetkiklerini sağanak yağmur altında yapmış ve içi çuvalla zahire dolu yapıyı içerden incelemek çok mümkün olmamıştır. 1968 yazında yolculuğu sırasında Dimetoka'dan geçecek olan Mimar Peter Andrews'den ricacı olunmuş ve onun tarafından çekilen fotoğraflar İstanbul'a ulaştırılmıştır. Fotoğrafların çekildiği tarihte artık zahire deposu olmaktan çıkan yapı, halkın kırık dökük eşyalarının saklandığı bir depoya dönüşmüş. Bir yıl sonra 1969'da Ayverdi tekrar gitme imkanını bulunca yapının ölçülerinin dıştan ve içten almak mümkün olmuştur.

⁸⁰ Mücteba İLGÜREL, "Enisü'l-Müsâmirin", TDV İslam Ansiklopedisi, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=110243>

⁸¹ Ekrem Hakkı AYVERDİ, "Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Camii" makalesinde Abdurrahman Hibri'ye atıfta bulunulmuştur. Enisü'l Müsamirin adlı eserin orijinali İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser ile ilgili Sevim İlgürel'in doktora çalışması aynı üniversitede çalışılmış olup, Edirne Tarihi (1360-1650) adıyla yayımlanmıştır.

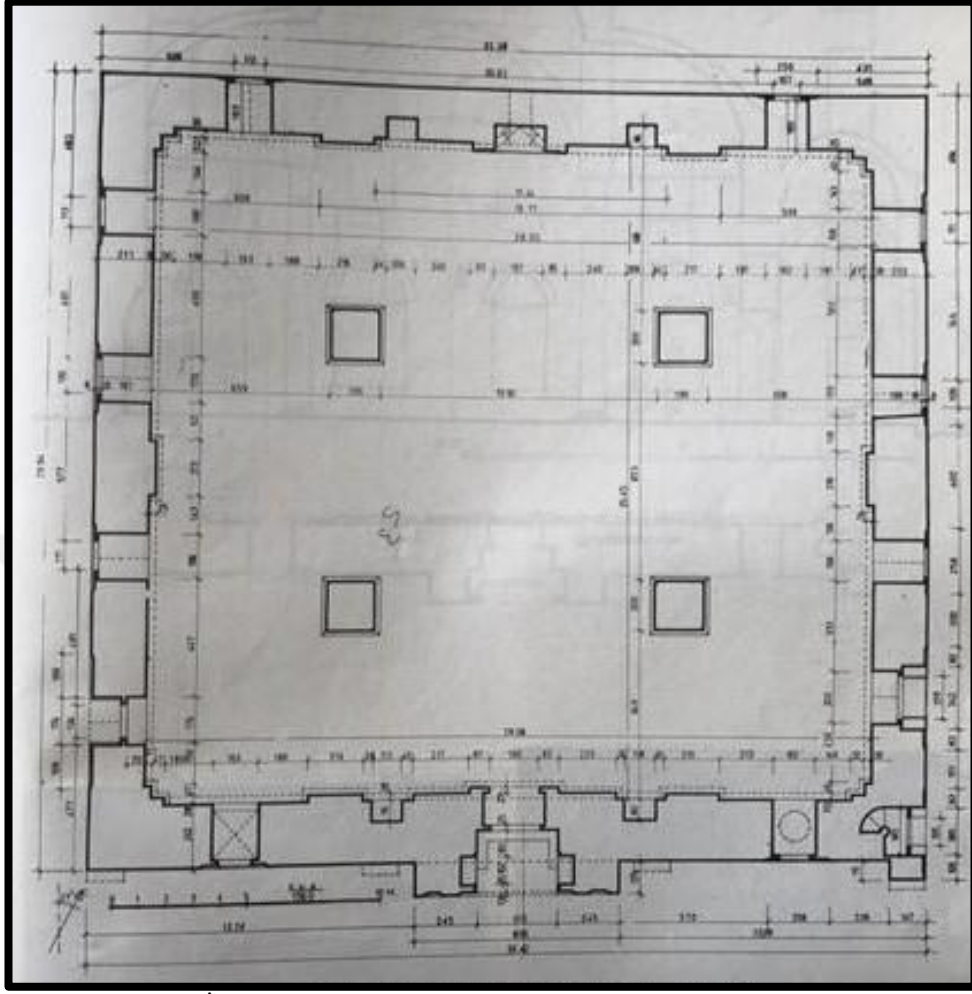
⁸² Aynı makalede Ahmed Badi Efendi'nin "Riyaz-ı Belde-i Edirne" eserine atıf yapılmıştır. Eser Niyazi ADIGÜZEL ve Raşid GÜNDOĞDU tarafından çalışılmış ve Trakya Üniversitesi tarafından 1982'de basılmıştır.

⁸³ Ekrem Hakkı AYVERDİ, "Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Camii", Vakıflar Dergisi 3, 1956, 13.

Dimetoka'da bulunan Ulu Camii ile ilgili yaptığı tetkiklerde döşeme seviyesinden saçağa kadar 13.10 metre yükseklik tespit etmiştir. Duvar kalınlığının dikkat çekici olduğu yapıda mihrap duvarında kalınlığın 2.20 metre, kible duvarında 2.70 metreye kadar çıktığı görülmüştür. Duvarlara bu kadar ehemmiyet gösterilmesi üst örtü sisteminde kubbe çözümlemesini akla getirmesine rağmen yapı içindeki dört payenin 12 metrelik kemerler üzerine oturan kubbeyi taşıyabilecek güçte olmadığı saptaması yapılmıştır. Duvarlar bozulmamış ve tadile uğramamış olduğu için dört ayakta göze çarpan ölçü tutarsızlığı üzerine gidilmiştir. 1969'da yaptığı ikinci ziyaret sonrasında yapının başlangıçta iki kubbeli olarak tasarlandığını iddia etmiştir. Abdullah Kuran'ın "The Mosque in Early Ottoman Architecture"⁸⁴ adlı çalışmasında caminin bir planı olmakla birlikte, Arseven bu planın 1952'de yapılan eksik tetkikler üzerinden çizildiğini belirterek ve 1969'da yaptığı çalışmaların ardından caminin başlangıçta iki kubbeli tasarlandığından hareketle restitüsyon planını yeniden çıkarmıştır. (Şekil 6.18 ve Şekil 6.19) Hacı İvaz tarafından yapılan iki camiden Yeşil Camii'nin kitabesi padişahın ölümünden 17 ay önce, Dimetoka'daki Ulu Camii'nin kitabesi ise 14 ay önce konulmuştur. Arseven her iki yapının da bitirilemediği görüşündedir. Arseven Dimetoka'daki Çelebi Mehmed Camii'nin alınan bir karar ile çatı ile üzerinin kapatılmış, en az 25.5 metrelik çatı yapmaktan kurtulmak içinde dört tarafta yan duvarların yüksekliği sabit tutularak, ortaya dört paye yükseltilmiş olduğu görüşündedir. Arseven caminin bitirilememesi nedeniyle tek kubbeli olduğu üzerinde dursa da ahşap olarak tasarlanan tek kubbe çok orjinaldir, erken dönem Osmanlı mimarisinden ziyade İrani etkiler taşır ve bu kubbenin ya da bir benzerinin daha yapılacağı emaresi de görünmemektedir. Ne yazık ki çok yakın bir tarihte 22 Mart 2017 de yanan ahşap çatı o kadar mükemmel bir işçilik gösteriyordu ki tekil olarak tasarlandığını düşünmek daha makul görünmektedir. (Şekil 6.20)

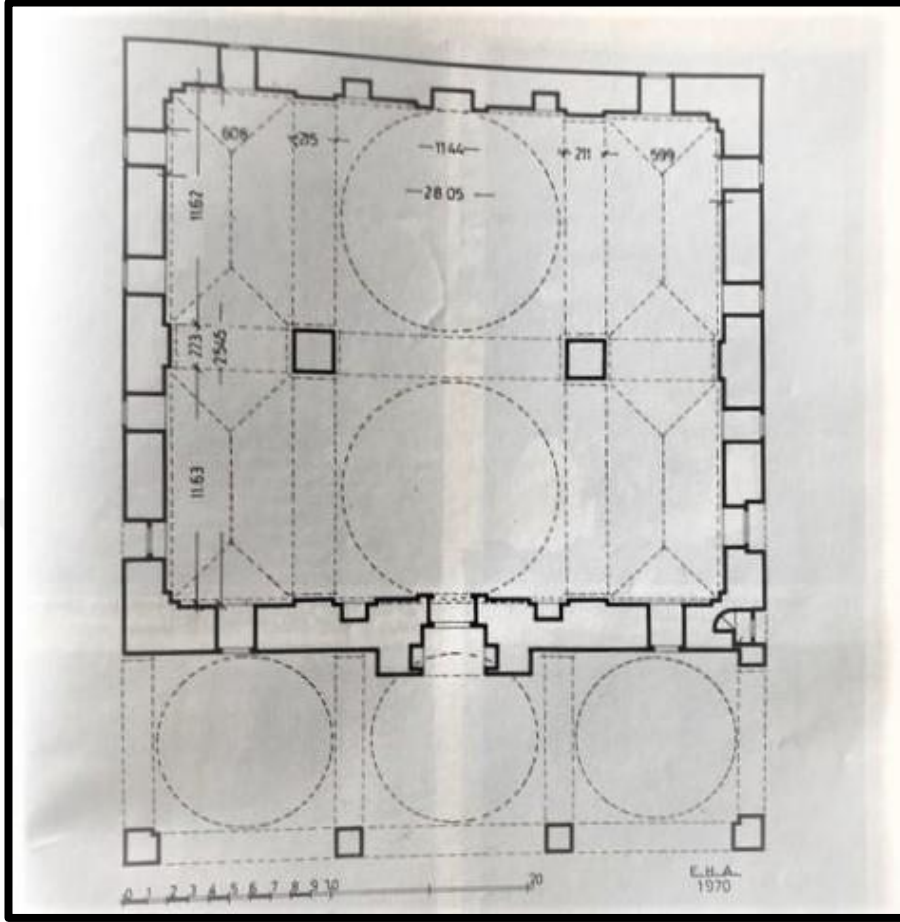
⁸⁴ Abdullah KURAN, The Mosque in Early Ottoman Architect, Edi. William R. Polk, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1968, 196.

Şekil 6.18: A. Kuran'ın Dimetoka camii planı

Kaynak: AYVERDİ, Ekrem Hakkı, 1972. Osmanlı mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri, 806-855 (1403-1451), vol. II, İstanbul, sayfa 322

Şekil 6.19: Areseven'in Dimetoka Camii Planı

Kaynak: AYVERDİ, Ekrem Hakkı, 1972. Osmanlı mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri, 806-855 (1403-1451), vol. II, İstanbul

Şekil 6.20: Caminin muhteşem ahşap kubbesinin yangında yok olmasından sonraki görünümü

Kaynak: <http://www.gundemkibris.com/yunanistanda-camide-yanigin-cikti-205952h.htm>

Balkanlar'daki erken dönem Osmanlı yapıları Celal Esad Arseven'in yanı sıra Doğan Kuban'ın Osmanlı Mimarisi çalışmasında da yer almıştır. Kuban Dimetoka'daki caminin Filibe'de inşa edilen Plovdiv Ulu Camii'nden etkilenerek yapıldığını belirtmiştir. Yapıyı I. Murad dönemine tarihlendirmiştir. Oysa Plovdiv Ulu Camii II. Murad dönemi yapısıdır ve Dimetoka'daki Ulu Camii I. Bayezid zamanında inşasına başlandığı ve Çelebi Sultan Mehmed döneminde de tamamlandığı için Plovdiv Ulu Camisi'nin öncülü ve habercisidir.⁸⁵ (Şekil 6.21)

Şekil 6.21: Filibe, Plovdiv Ulu Camisi

Kaynak: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d6/Dzhumayata.jpg>

Dört paye üzerinde yükselen ahşap kubbeli cami 1668 Mart'ında Dimetoka'ya gelen Evliya Çelebi'nin de dikkatini çekmiştir:

‘‘Ve cümle on iki mihrâb cevâmi‘ ve mesâcid-i selâtîn-i mü‘minândır. Cümleden Yıldırım Bâyezîd Hân câmi‘i çâr-kûşe dîvâr üzre ve içinde dörd aded kârgîr binâ direk üzre bir acîb ü garîb tahtadan mebnî bir musanna‘ kubbeli câmi‘-i pür-envârdır kim bir

⁸⁵ Doğan KUBAN, *Ottoman Architecture*, Çev. Adair Mill, YEM, 1988, 133.

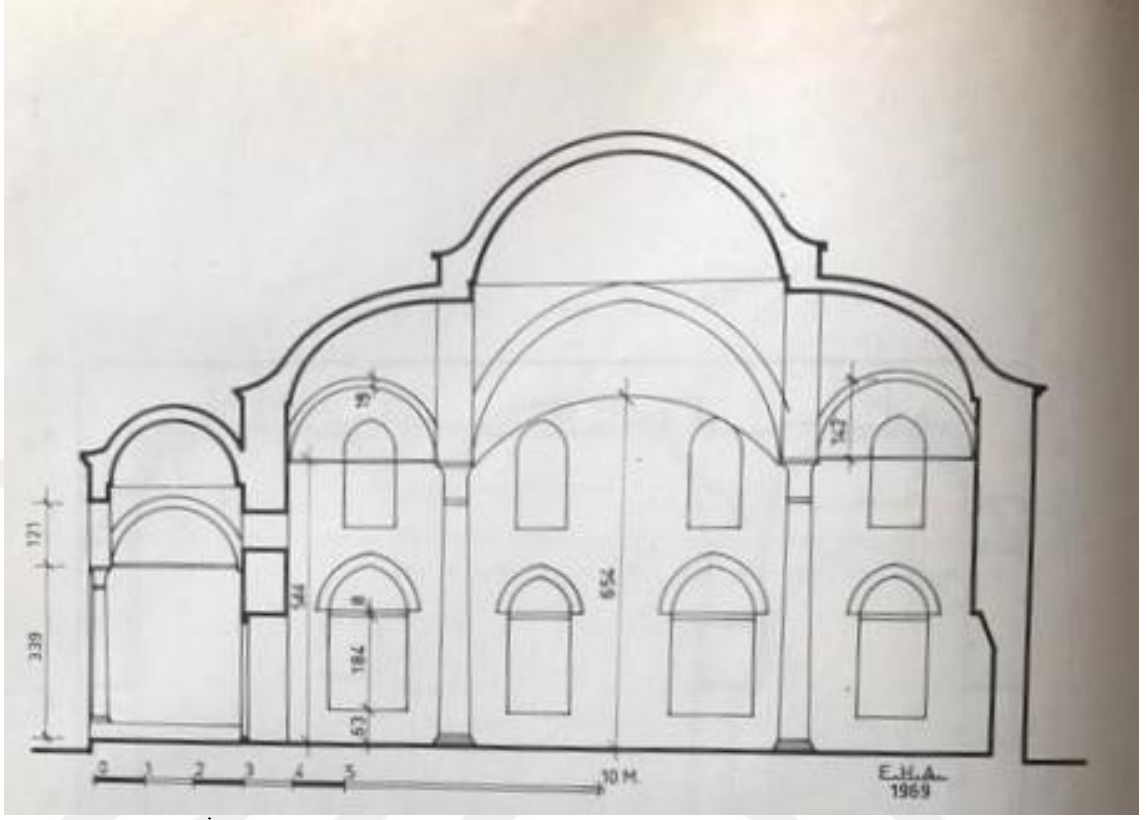
müzeyyen ve serâmed minâre-i bâng-ı Muhammedîsi var. Cümle âsâr-ı binâları ve harpüşte tahta binâ kubbesi rusâs-ı hâs-ı nîlgûn ile eyle musanna‘ kurşum örtülüdür kim sihr-i bûkalemündür. fieb [u] rûz cemâ‘at-i kesîreye mâlik ma‘bedgâh-ı kadîmdir, ammâ haremi yokdur. Ve bundan gayri dahi câmi‘ yokdur.’’⁸⁶

Çelebi Sultan Mehmed Camii olarak anılan ancak yapılış amacı göz önünde bulundurulduğunda Yıldırım Bayezıd Camii olarak isimlendirilmesinin daha uygun olduğunu düşündüğümüz Dimetoka’daki Ulu Camii’nin planı itibariyle Yeşil Camii ile benzerlik gösterdiğini düşünmesek de ileride ortaya konulacak Osmanlı mimari tavrı açısından ortak bir nüveyi barındırır. Her iki caminin üst örtü sistemine dair ortak özelliği ana mekanı örten kubbeden geriye kalan yan alanlarda tonoz sistemi kullanılmış olmasıdır. Bu durum her iki yapının da orta alanı kuvvetlendirmeye dönük, yan mekanları da ana mekana dahil etmeye çalışan ilk Osmanlı eserlerinden sayılmalarını sağlar.

Osmanlı kubbeli örtü sistemi için önemli bir örnek olan İstanbul Ayasofya’sının ihtişamlı kubbesinin örttüğü ana mekan ne kadar güçlü bir ifadeye sahip olsa da yan mekanlar ana bölüme dahil edilememiştir. Osmanlı mimarisinde kuruluş döneminden itibaren bu konunun üzerinde sabırla çalışılmış, bu dönemin önemli mimari formları olan tabhaneli ve çok ayaklı camiler inşa edilmiş, Dimetoka Yıldırım Bayezıd Camii ve Bursa’da Yeşil Camii ile söz konusu tavrın ilk işaretleri verilmiş ve klasik dönemde Mimar Sinan denemeleri ile büyük mesafe katedildikten sonra Edirne Selimiye Camii’nde yan mekanın ana mekana katıldığı, merkezi kubbeli yapı planında en üst seviyeye ulaşılmıştır. Dimetoka’da 14. yüzyılın ikinci yarısında Yıldırım Bayezıd dönemi ile başlayan, devletin merkezi gücünün mimariye yansımaları olan merkezi planlı cami programının en üst düzeye ulaştığı II. Selim dönemi Edirne Selimiye Camii ile doruğa ulaşan süreçte yaklaşık iki yüz yıl boyunca inşa edilen sultan camilerinde hep aynı hedef üzere inşa faaliyeti gerçekleşmiştir. (Şekil 6.22)

⁸⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 30.

Şekil 6.22: Dimotoka Ulu Camii

Kaynak: AYVERDİ, Ekrem Hakkı, 1972. Osmanlı mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri, 806-855 (1403-1451), vol. II, İstanbul

Dimetoka'daki cami Osmanlı kubbe tasarımı ve sultan camilerinde takip edilen mimari tavrın ve mimarinin politik tercihler doğrultusunda şekillendiğinin bir göstergesi olarak devletin en erken dönemlerinden bugüne ulaşmış bir yapı olması anlamında çok önemlidir. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde ortaya çıkan üç kıtaya hakim merkezi devlet sisteminin anlaşılması için Balkan coğrafyasında yapılacak araştırmaların ehemmiyeti ve gerekliliğini göstermesi anlamında özel bir örnektir.

7. DİMETOKA'DA BİR BEKTAŞİ DERGAHI: SEYYİD ALİ SULTAN

Dimetoka şehrinin alınmasında yararlılık gösterdiği düşünülen, Dimetoka'ya yakın Ruşeniler köyüne yerleşen, tekke açan ve ilk Osmanlı idarecilerinin lütfuna mazhar olan Seyyid Ali Sultan gerek Balkan tarihinde, gerekse tasavvuf tarihinde önemli yer tutar. Adına yazılan velayetnameden hareketle hem efsanevi hem de tarihsel kişiliği hakkında fikir sahibi olunmaya çalışılan Seyyid Ali Sultan ‘Kızıldeli Sultan’ olarak da anılır.

7.1. SEYYİD ALİ SULTAN KİMDİR?

Rıza Yıldırım'ın üzerinde çalıştığı Seyyid Sultan Velayetnamesi'nde Seyyid Ali Sultan ve arkadaşlarının Horasan'da ibadet-ü taat ile meşgul iken rüyalarında Hz. Muhammed'in kendilerine emretmesi üzerine Rumeli'ne geldikleri söylenir ve özellikle tasavvufi meşrebi sebebiyle ‘Horasan Erenleri’ olarak anılan abdallardan olduğu belirtilir. Bektaşî geleneğinde Seyyid Ali Sultan ‘Kızıl Deli’ olarak anılır ve Bektaşî nefeslerinin tamamı onun Horasanlı olduğunu söyler.

Aşıkpaşazade'nin ‘Rum Abdalları’ olarak isimlendirdiği Horasan Erenleri devlet idarecileri ile mesafeli olmayı tercih ederken geniş halk kitlelerinin kahramanları haline gelmiş, 1240'da Baba İlyas Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı ayaklandığında ise ona katılmakta tereddüt göstermemişlerdir. Devletin baş etmekte zorlandığı isyanda, Franklar'dan destek alarak, son yapılan Malay savaşı ile çok kanlı bir biçimde bastırılan isyanın ardından hayatta kalanlar Batı'ya doğru kaçmıştır. Kaynaklarda Vefai-Babai olarak anılan bu dervişler Osmanlı devleti içinde yurt edinmek için müsait ortam bulmuştur.

Seyyid Ali Sultan Velayetnamesi'nin neşrini yapan, kendisi de bir dedebaba olan Bektaşîlerin son önderlerinden Bedri Noyan ise Ahmed Hamdi Zaza Paşa'nın Mısır'da basılmış Arapça kitabında yer alan bazı ifadelerden hareketle onun Horasan erlerinden Seyyid Hüseyin Ata'nın oğlu olduğunu söyler.⁸⁷ Ancak Seyyid Ali Sultan'dan bahseden belgelerde ve Velâyetnâme nüshalarında bu konuda bilgi bulunmamaktadır. Velâyetnâme'nin Kahire nüshası dışındaki nüshalarında Seyyid Ali Sultan'ın Yıldırım

⁸⁷ Rıza YILDIRIM, Seyyid Ali Sultan ve Velayetnamesi, TTK, Ankara, 2007, 11.

Bayezid döneminde yaşadığı ifade edilmekte, Kahire nüshasında ise Yıldırım Bayezid'in yerini Orhan Gazi almaktadır. Eserdeki olaylar dikkate alındığında onun Orhan Gazi, I. Murad ve Yıldırım Bayezid devirlerini idrak ettiği söylenebilir. Velâyetnâme'ye göre Seyyid Ali Sultan ve arkadaşları Horasan'dan yola çıkarak önce Hacı Bektâş-ı Velî'nin dergâhına uğramış, burada bir süre onunla görüştüktan sonra Hacı Bektâş-ı Velî'nin emriyle Seyyid Ali Sultan başlarında olduğu halde Osmanlı topraklarına gelmişlerdir. Seyyid Ali Sultan ve arkadaşlarının Hacı Bektâş-ı Velî ile görüşmeleri kronolojik olarak mümkün değildir. Velâyetnâme'de böyle bir rivayetin yer almasını onun sonraki dönemde Bektaşîlik içindeki konumuyla ilişkilendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Seyyid Ali Sultan, Osmanlı ülkesine geldikten sonra Orhan Gazi'nin Balkanlar'daki fetih programını belirlemek amacıyla yaptığı toplantıda hazır bulunmuş, ardından Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın yanında fetihlere katılmıştır. Velayetname'de Seyyid Ali Sultan ve arkadaşlarının Lapseki-Çardak üzerinden Rumeli tarafına gemiyle geçişlerine dair ilginç bir menkıbe yer alır. Onun Gelibolu ve Bolayır'ın fethine iştirak etmesinin ardından I. Murad döneminde Gazi Evrenos tarafından kumanda edildiği bilinen ve Keşan, İpsala, Dimetoka üzerinden Edirne'ye ulaşan ikinci kolda faaliyet gösterdiği, bilhassa bu güzergahta yürütülen fetihlerde aktif rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Seyyid Ali Sultan ve arkadaşları Balkanlar'da Gelibolu, Bolayır, Kavak, Varmacin, Mürted Kalesi, İpsala, Fere, Dimetoka, Edirne, Şumnu, Rusçuk, Silistre, Yanbolu'nun fethine katılmış ve fetihlerde büyük pay sahibi olmuşlardır. Seyyid Ali Sultan uzun süre Balkan coğrafyasında fetihler yaptıktan sonra gaziler ordusunun başına Gazi Evrenos'u tayin etmiş ardından Dimetoka yakınlarına Kızıl Deli isimli çayın kenarındaki bir derbendin yanına yerleşerek bir tekke kurmuştur. Yıldırım Bayezid, fetihlerde büyük yardımını gördüğü Seyyid Ali Sultan'ın tekkesine gelir olarak 1402 yılında Darı bükü, Büyükviran ve Tıfulluviranı adlarında üç köyü temlik etmiştir. Bir süre sonra evlatlık vakıf haline getirilecek olan bu bölgenin beratları Musa Çelebi tarafından yenilenmiştir. Seyyid Ali Sultan'ın hayatının bundan sonraki dönemi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Musa Çelebi tarafından beratın bizzat kendisine verildiğinin ifade edildiği belgeden 1412'de hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Türbesi Dimetoka'da

Darıbükü'ndedir. Sonraki dönemlerde oldukça faal olan tekke aynı zamanda bir derbend vazifesi görmekteydi.⁸⁸

Bektaşî geleneğinde Seyyid Ali Sultan on iki posttan ikincisi olan aşçı postunun sahibi, Rum ilinin gözcüsü olmuş ve kurduğu tekke en önemli beş Bektaşî tekkesinden biri olarak kabul edilmiştir.⁸⁹ Yaşadığı dönemde Bektaşîlik'le ilişkisinin hangi düzeyde olduğu bilinmemekle beraber sonraki devirde bu gelenek içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Kurduğu tekke Bektaşîliğin Balkan coğrafyasında yayılmasında etkili olmuş merkezlerden biridir.⁹⁰

7.2. OSMANLI'NIN KURULUŞ DÖNEMİNDE DERVİŞLER

Anadolu'daki tasavvuf akımlarının ve dervişlerin özellikle Babai İsyani'na bağlı olarak siyaseten ve toplumsal anlamda etkinlik gösterdikleri açıktır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Balkan coğrafyasına geçildiği dönemde tarikatların oynadıkları rol ya da dervişlerin etkinliği ne yönde olacaktır?

Dervişlere toprak tevcihi, Osmanlı devletinin başlangıcından beri yaygın olarak kullanılan bir yöntemdi. Genellikle dervişlere verilen toprak, bir mezraa, daha ziyade bir çiftlik büyüklüğünde olup yeniden tarıma açılması istenen bir toprak parçasıydı; karşılığında ise devlet, yolcuları dergahlarında ağırlamak suretiyle bir kamu hizmeti ifa etmelerini beklerdi. Köyler karayollarından uzak durma eğiliminde olduğundan, hükümet bu kurum aracılığıyla, ana yollar üzerindeki terk edilmiş toprakların iskanını özendirmeye çalışırdı. Osmanlı akınları ile Balkanlar'daki köylerin demografik yapılarında değişiklik olsa da kullanım alanlarında ve isimlerinde değişiklik olmamıştır. Pek az köy silinip gitmiştir. Tahrir defterlerinin düzenli olarak tutulmaya başladığı klasik çağda da kayıtlardan anladığımız kadarıyla terk edilmiş köyler çoğu zaman aynı adla mezra olarak yazılıyor; sonra devlet onları eski hallerine getirmek için çeşitli önlemler almaya girişiyordu. Erken dönemden itibaren uygulanan bu sistemde en çok başvurulan yöntem dervişlerin bölgeye yerleştirilmesi oluyordu.

⁸⁸ Haşim Kılıç, '*Seyyid Ali Sultan*', TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 37, 49. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c37/c370034.pdf>

⁸⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitapevi, s. 13

⁹⁰ Haşim Kılıç, 49.

Her klana yaylak ve kışlaklarıyla bir yurt veriliyor; bunun sınırları belirlenip imparatorluğun tahrir defterlerine kaydediliyordu. Bu yurt alanı içinde Türkmenler, hayvancılığın yanı sıra marjinal olarak tarımla da uğraşüyor; ormanlık ve ya bataklık araziye tarıma açıp, ister kendi ihtiyaçlarını karşılamak ister pazarlamak üzere buğday, pamuk ve pirinç ekiyorlardı. Böylece Osmanlı akınları sonrası Balkanlara yerleşen Türkmenlerin sünni olanları merkezlere yerleşmeyi tercih ederken, heterodoks kitleler şehirlerin dışındaki kırsal alanlara yerleşiyor ve kuş uçmaz kervan geçmez bölgeleri bile şenlendiriyor, dergahların etrafında köyler teşekkül ediyordu. Anadolu’da yaşayan Hacı Bektaş Veli’nin de o dönemde önemli Selçuklu şehirleri olan Konya, Kayseri, Sivas gibi merkezlerde değil, hatta Kırşehir’in de içinde değil, Sulucakarahöyük’te dergah açmasının nedeni budur. Anadolu’yu merkez alan Bektaşilik, Irak Ceziresi’nden, Balkanlar ve Doğu Avrupa’ya hatta Abdal Musa’nın müridi Kaygusuz Abdal tarafından Kahire-Mısır’a taşınarak, geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Dervişler çevrelerinde rahatlıkla kamuoyu oluşturabilen, merkezi yönetimin halk tarafından algılanma biçimine katkı sağlayabilen kimselerdi. Özellikle kırsal alanda yaşayan insanların hareket kabiliyetleri sınırlı olduğu için kendi dar alanları içinde yaşarken dış dünya ile temaslarını bu gezici dervişler sayesinde kuruyorlardı. Köyler arası haberleşmenin sağlanması, köyler ile şehirlerarası irtibatın kurulması da dervişler eliyle oluyordu. Bu durum onların halkın ve zaman zaman onlardan bilgi isteyen idarecilerin nezdinde değer görmelerini sağlıyordu. Sadi Şirazi’nin ünlü Bostan ve Gülistan kitabında bir gezgine yüklenen özellikler ve padişahın huzuruna çıkarıldığında aldığı sual şöyledir:

*Umman denizinden gemi ile bir adam çıkageldi.
Bu adam denizlerde gezmiş, sahralarda dolaşmış;
Arabı, Türkü, İranlıyı, Rum halkını görmüş; her milletin
bilgilerini temiz ruhunda toplamıştı. Elhâsıl cihani
elek elek elemiş, bilgiler kazanmış, seferler yapmış,
görüşmeyi, konuşmayı öğrenmişti. Vücudu iri yapılı,
fakat çok fakirdi. Elbisesinde iki yüz yama vardı. O
elbise içinde kav gibi yanmıştı.*

...

Padişah sordu: “Nereden geliyorsunuz? Şehrimize

niçin geldiniz; burada güzelden, çirkinden neler gördünüz,

Derviş soruları cevaplar ve ardından da padişahı uyarır; adlarının iyilikle anılmasını istiyorlarsa idareciler gezginlere iyi davranmalıdırlar. Zira bu kişiler farklı coğrafyalardaki insanlara ve idarecilere haberleri taşıyanlardır.⁹¹ Bazı kaynaklarda rastladığımız ‘‘dervişlerden işittim’’ şeklinde başlayan rivayetler onların haber trafiğinde sahip oldukları önemi göstermesi bakımından önemlidir. Dervişlerin zaman zaman casus muamelesi görmesi de bu özellikleri yüzünden olmalıdır.⁹²

Dervişlere dair tüm bu bilgiler alt alta dizildiğinde Osmanlıların Balkanlara yerleşirken imar faaliyetleri arasında zaviyelerin ayrı bir yer tutması, kaynaklarda babalardan saygı duyularak söz edilmesi, ilk Osmanlı sultanlarının bu dervişler ile ilişkisi kaçınılmazdır. Hıristiyan Balkan coğrafyası üzerinde kurulan ve referansı İslam olan Osmanlı Devleti’nin dervişler üzerinden yükseldiğinin göstergesidir. Kuruluş dönemi tarikatları içinde Balkanlar’da en çok öne çıkan iki tasavvuf akımı Kalenderilik ve Bektaşilik’tir.

7.3. KALENDERİLİK VE BEKTAŞİLİK

Dimetoka tarihi ile bütünleşen Seyyid Ali Sultan, Ahmet Yaşar Ocak’ın Kalenderilik adlı çalışmasında değerlendirilmiştir. Dimetoka’nın sosyal yaşamı içinde çok önemli bir yeri olan Seyyid Ali Sultan tekkesi Bektaşilik’in beş önemli merkezinden biri olarak kabul edilmesine rağmen Ocak çalışmasında Seyyid Ali Sultan’ın 14. yüzyılın ilk yarısı ile 15. yüzyılın başlarında yaşayan önemli bir Kalenderi şeyhi olduğunu söyler. Yıldırım Bayezid zamanında (1389-1402) Rumeli fetihlerine yanındaki abdallarla birlikte katılan Seyyid Ali Sultan kılıç zoruyla Dimetoka ve havalisini zapt ederek seçtikleri arazi üzerine, bugün Dimetoka yakınındaki Ruşeniler köyüne tekkesini kurmuştur. Ahmet Yaşar Ocak, Kalenderi olarak nitelediği bu dervişleri erken Bektaşiler olarak tanımlar.

Bununla birlikte Kalenderilik’in yapısı üzerinde durmak, Kalenderilik içinden çıktığı düşünülen Bektaşilik’i anlamak, Balkan coğrafyası ve Dimetoka’da Seyyid Ali Sultan’ı konumlandırmak açısından yararlı olabilir.

⁹¹ Sadi Şirazi, *Bostan ve Gülistan*, çev. Rifat BİLGE, <http://www.fakirane.org/wp-content/uploads/2015/02/%C5%9Eeyh-Sadi-Bostan-ve-G%C3%BClistan.pdf>

⁹² Resul AY, ‘‘Anadolu ve Rumeli’de Derviş Seyahatleri’’, *Ötekinin Peşinde: Ahmet Yaşar Ocak Armağanı*, Haz. Mehmet ÖZ & Fatih YEŞİL, Timaş Yayınları, 2015, 309.

Dünyayı ve dünyevi değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sufilere kalender, bunların temsil ettiği tasavvufi zümrelere de genel olarak Kalenderiyye ve ya Kalenderilik adı verilmiştir.⁹³

Kalenderilik 11. yüzyıldan itibaren Melametilik ile ilişkilendirilmiştir. Her ikisi de kalp temizliği ve ahlaka önem verir ve ibadet kısmı her iki cemaatte de görünmez. Ancak bu görünmeme hali Melametilik'te gizli olması gerekliliğinden ortaya çıkarken, Kalenderiler'de belli bir manevi doyuma ulaşılarak, ibadete gerek kalmadığından terk etmek şeklinde ortaya çıkar. Kalenderilik denilen yapının tanımlanmasında kaynaklarda ortaya çıkan farklı görüşlerin nedeni Melametiler gibi davranan, ibadeti ve giyim tarzı ile dikkat çekmemeyi amaç edinmiş ancak ibadete riayet eden Kalenderi dervişlere karşılık, "baldırı çıplak" tabir edilen, kafasını ve kaşlarını kazıtan ve keşkül denilen dilenci kaseleri ile dolaşım dilenerek geçimini temin eden, yönetimlere her zaman muhalif ve isyana hazır bir zümrenin de Kalenderi olarak anılmasıdır. İkinci grup içinde zikredilenler Cevleki-Kalenderi olarak da anılır. Yesevilik, Haydarilik, Babailik ve Vefailik ile de ilişkili gösterilen Kalenderilik'ten hareketle 11. ve 12. yüzyıllarda söz konusu tarikatların sınırlarının nerede bitip nerede başladığı konusunun net olmadığı açıktır.

M. Fuad Köprülü XV. yüzyıl tarihçilerinden Aşıkpaşazade'nin Osmanlı Devleti' nin kuruluş döneminde Anadolu'da bulunan dört taifeden biri olarak zikrettiği abdal-ı Rum'un Kalenderi, Haydari ve Yeseviler'den oluşan derviş zümrelerini ifade ettiğini, ilk Osmanlı tarihlerine adları geçen Geyikli Baba, Doğlu Baba, Pastınpuş Baba, Abdal Musa, Abdal Murad, Abdal Mehmed gibi dervişlerin adlarındaki "baba" ve "abdal" lakaplarının Kalenderiler tarafından kullanıldığını, abdal kelimesinin kalenderle eş anlamlı olduğunu söyler.⁹⁴

Anadolu'da Ahilik teşkilatının kurucusu olarak kabul edilen Ahi Evran ile Hacı Bektaş Veli Selçuklu Devleti'nin Moğol baskısı altına gireceği dönemde yaşamıştır. Babai İsyanı'nda öne çıkan iki isim Baba İlyas ve Baba İshak'ta aynı dönemde yaşayan ve Selçuklu Devleti'ne karşı ayaklanan babalardır. Milli mücadele yıllarındaki

⁹³Nihat AZAMET, "Kalenderiyye", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, 2001, 253.
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c24/c240146.pdf>

⁹⁴Nihat AZAMET, 255.

kahramanlıkları ve Alevilik üzerine yaptığı araştırmaları ile tanınan Baha Sait Bey ‘‘Bektaşılık’’ adlı makalesinde ‘‘baba’’ kelimesiyle ilgili iki farklı yaklaşımdan bahsediyor:

1. ‘‘Baba kelimesi ‘‘babın’’ den gelir. Çünkü Ali, bab/kapıdır. Binaenaleyh kapıdan başka yerden medine/şehre girilmez. Onun için babanın delalet-i irşadkarisi olmadan selamet-i maneviye temini mümkün değildir. O halde babalar, ‘‘bab-ı Ali’’ nin rehberleridir.

2. Sulbi evladı olan bir adam bildiğimize göre bir babadır. Fakat Bektaşılık’ta kendi mesleği evlatlarının mürşidleri babadır ve bu evlatlara ‘‘yol oğlu’’ denir. Sulbi evlada da ‘‘bel oğlu’’ denildiği gibi!’’⁹⁵

İlk etkilerini Horasan, Maveraünnehir, Harezm ve İnan’da 1218’lerden itibaren gördüğümüz Kalenderilik Anadolu’da 13. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren görülmeye başlandı. Moğol yayılımına bağlı olarak bir kısmı Hindistan’a yönelirken, bir kısmı da Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu topraklarına dağıldı. Kalenderiler’in siyasal otoriteye karşı başkaldırmaya yatkın eğilimleri sebebiyle İlhanlı hükümdarı Hülagu onlara karşı müsamahasız davrandı. Anadolu’daki Babai İsyanı’nın önderi Baba İlyas’ın baş müridlerinden olan Kefersutlu Baba İşhak’ın da Kalenderi şeyhi olduğu düşünölmektedir. İlk Osmanlı hükümdarlarıyla ilişki içinde gösterilen Kalenderi ve ya Kalender-meşrep şeyhlerin bir çoğu 14. yüzyılda yaşamıştır.

Osmanlı Devleti’nin kuruluş sürecinde Anadolu’daki Kalenderi şeyh ve dervişleri Osmanlı topraklarına giderek Osman Gazi, Orhan Gazi ve I. Murad’ın fetih hareketlerine katılmışlardır. Beyler de buna karşılık onların zaviye açmalarına izin vermişlerdir. Bununla birlikte beylerin zaman zaman onları teftiş ettirdikleri, Ehl-i sünnet dışı bir hareketleri tesbit olunursa derhal beylik dışına çıkarıldıkları kaydedilmektedir. 14. yüzyılın son çeyreği ile 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Kalenderi şeyhleri Bektaşi geleneğe mal oldukları için ‘‘proto-Bektaşiler’’ olarak da anılmaktadırlar. Kalenderiler Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul kuşatmasına katılmışlardır ve fetihden sonra şehzadebaşi’ndaki Hristos Akataleptas Manastırı sultan tarafından kendilerine zaviye

⁹⁵ Baha Said, ‘‘Bektaşiler’’, Türk Yurdu, Sayı: 188-27, 1929, 100.

olarak verilmiştir. İstanbul'un fethine katılan Kalenderi şeyhlerine İstanbul dışında da bazı zaviyeler tahsis edilmiştir.⁹⁶

Bektaşilik ise 13. yüzyılda Kalenderilik içinde teşekkül eden, 15. yüzyılda Hacı Bektaş Veli'nin ananeleri etrafında kurulan bir tarikatır. *Syncretique* bir yapıya sahiptir ve 16. yüzyıldan itibaren devletin tanıdığı tek gayrisünni (heterodoks) yapıdır. Ancak ortaya çıktığı yüzyıldaki itikadi tavrının heterodoks olmadığı yönünde görüşler de mevcuttur.

J. Birge'e göre K. Asya'da 13. yüzyıldan başlayarak halkların kısmen dahil oldukları çeşitli dinlerden karışmış unsurlar içeren bir tür halk dini gelişti. Dolayısıyla araştırmacılar bu oluşuma vurgu yapmak için Heterodoks İslam ve Ortodoks İslam şeklinde iki tanım kullanmaya başlamış, devletin İslami anlayışını Ortodoks (Sünni), halkın İslam anlayışını ise Heterodoks (gayrisünni) olarak tanımlamışlardır. Oysa devletin tekkeler ile olan ilişkisi ya da sultanlar ile postnişinler arasındaki dialog, bu ayrımın çizgilerini belirlemek yönünde bize sınırları çok belirgin olmayan bir ilişkiler yumağı sunar. Mahmut Erol Kılıç'a⁹⁷ göre bu ilişkiler sadece siyasi bir tavırla açıklanamaz. Bu durum Osmanlı'nın Anadolu'dan ve Mevlevilik'ten beslenen "ne olursan ol gel" ya da aslolan samimiyettir, adam gibi adam olmaktır anlayışından yola çıkan bir davranış tarzıdır. Bu duruşta sen, ben yoktur "biz" vardır. Sadece kuru bir siyaset ve devletin baskısı ile açıklayamayacağımız bir felsefe, bir bakış açısıdır ki heterodoks olan ile ortodoks olan gerek devlet içinde gerekse toplumda kısacası hiçbir alanda sınırları ve içeriği belirlenmiş net çizgiler ile ayrılamaz. Günümüzde bile bu durumun devam ettiğini düşünebiliriz.

Osmanlı sufiliğinin tarihsel alt yapısını büyük ölçüde Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemindeki sufi akımlar ve tarikatlar oluşturmuştur. Horasan'dan Anadolu'ya doğru hareketlenen Kalenderilik, Yesevilik, Vefailik, Haydarilik, daha geç dönemde ortaya çıkan Buhara kökenli Nakşibendilik, İran kanalıyla gelen Kübrevilik ve Sühreverdilik, Irak üzerinden gelen Rifailik, Kadirilik, Halvetilik Anadolu'da bir arada yaşanagelmiş, Anadolu Selçuklular devrinde Mevlevilik ve Bektaşilik bu mozağe eklenmiş ve Osmanlı sufiliğini büyük ölçüde etkilemiştir.

⁹⁶ Nihat AZAMET, 255.

⁹⁷ Prof. Dr. Mahmut Erol KILIÇ ile yapılan özel sohbetten.

Osmanlı dönemi sufiliği Vahdet-i Vücuda bir çehreye sahiptir. Ahmet Yesevi, Seyyid Ebu'l Vefa Bağdadi ile başlatılabilecek gelenek Anadolu'da Yunus Emre, Abdal Musa, Kaygusuz Abdal'ın ortaya çıkışını sağladı. 16. yüzyılın başında bütün kültür ve düşünce mirasına varis olan Bektaşilik, çoşkucu bir Vahdet-i Vücuda düşüncesinin de mirasçısı oldu. Vahdet-i Vücuda doktrini içinde anılan Nakşibendilik'in yayılmasındaki önemli isimlerden biri olan Molla İlahi (1494), Celvetilik'in kurucusu Aziz Mahmud Hüdai (1623), ünlü şeyh İsmail Hakkı Bursevi (ö.1724) yüksek tasavvuf anlayışını temsil eder. Şeyh Bedrettin'in Varidatı'nda Kanuni döneminin şeyhlerinden İbrahim Gülşeni (ö. 1540) nin görüşlerinde karşımıza çıkan Vahdet-i Vücuda anlayışı ise panteist karakterli olarak değerlendirilir. Osmanlı sufizmi ister heterodoks ister sünni çerçevede olsun, en aşırısından en ılımlısına, vahdet-i vücuda anlayışı ana eksenini teşkil eder. Bu nedenle Osmanlı tasavvuf anlayışı herhalükarda vahdet-i vücuda bir anlayış taşır.

Balkan coğrafyasında yayılan tasavvuf anlayışının da ana eksenini Vahdet-i Vücuda anlayışı oluşturmuştur. Rumeli'ye yayılan tekkeler eliyle bölgenin hakim bir Osmanlı kimliğinde birleşmesinde Bektaşilik'in ayrı bir yeri olmuş ve kaynağını Anadolu ve Horasan'da bulan, temelinde Yesevilik ve Melametilik'in olduğu bir vahdet-i vücuda anlayışı benimsenmiştir. Dimetoka'yı mesken tutan Seyyid Ali Sultan'da bu anlayışa uygun özellikleri bünyesinde barındıran Osmanlı sufizminin en yetkin temsilcilerinden biri olmuştur. Günümüzde yerleştiği zaviye Bektaşilik'in en önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Tarihsel sürecini takip edebildiğimiz Bektaşilik iki evrede değerlendirilir:

1. 13. yüzyılda başlayan ve 15. yüzyıla kadar süren teşekkül evresi ki Seyyid Ali Sultan ve onun Dimetoka'da dergahını kurması bu aralığa tekabül ettiği için asıl üzerinde duracağımız aralıktır. 2. 16. yüzyılda Balım Sultan ile Şii etkileri de içine alan bir tarikata dönüştüğü günden günümüze kadar devam eden evresi.

Birinci evrede Babai İsyanı sonrası uçlara kaçan ve Osmanlı beyliği ile birlikte hareket kabiliyeti yakalayan, Balkanlara yapılan akınlarda başı çeken bu dervişler daha sonra Bektaşiler olarak anılmıştır. Onlar kendilerine Baba İlyas müridi diyorlar ya da Ebül Vefa tarikatından olduklarını söylüyorlardı. Ancak tüm dervişler anane olarak Hacı Bektaş Veli geleneği etrafında birleşiyordu. Babai dervişleri adını koymadan Bektaşilik'in temellerini attılar. Bektaşilik'in teşekkül aşamasında ve Balkanlar'da yayılmasında

Kalenderi şeyhleri ve dervişlerinin önemi büyüktür. Bektaşilik'i Kalenderilik'ten ayırarak bugünkü yapısını kazandıran Balım Sultan, tüm heterodoks yapıların Bektaşilik başlığı altında toplanmasını sağlamıştır. Balım Sultan belli bir devlet politikasına bağlı olarak II. Bayezid tarafından görevlendirilmiştir. Böylece ikinci evreye geçilmiştir.

Bektaşilik doktrin olarak da iki evreye ayrılır: 1. Hurufî ve Şii tesirlerden önceki dönemdir ki daha ziyade Şamanist, Budist ve Maniheist etkilerin görüldüğü *syncretique* bir yapıdır. Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin Tebriz merkezli İlhanlı Devleti'nin vasali olmasıyla Anadolu'da yayılma fırsatı bulmuştur. 2. Hurufilik, Şii tesirler, İmamiyye inancının eklemelendiği ikinci evredir ki ateş kültü, diğer tabiat kültürleri, metamorfosis, tenasüh, hulul ve Hz. Ali kültü Bektaşilik'e dahil olur. Seyyid Ali Sultan doktrinel olarak da birinci evreye tekabül eder.

Sonuç olarak Osmanlı devletinin kuruluş aşamasında Balkanların İslamlaşması ve Türkleşmesinde en fazla etkinlik gösteren dervişler Kalenderiler olmuş, yerleşik düzene geçildikten sonra Bektaşi tekkeleri olarak varlık göstermişlerdir. Başlangıçta gezgin olan dervişler yaşadıkları dönemde kimi toplum çevrelerince iş kaçınıcı tembeller ve ya Nasiruddin Tusi'nin de dediği gibi alemin fazlalığı olarak nitelenseler de aslında bugünden geçmişe doğru bakıldığında gerçeğin hiç de öyle olmadığı görülür. Hatta onların dünyayı (masivayı) terke dayalı tasavvufî prensipleri gereği ne toplumun üretimine katılan ne de kendileri için ekonomik faaliyette bulunan, yaşamlarını ise başkalarının sadakalarıyla ve ya vakıflar üzerinden sürdüren özellikleri bile böyle bir tespit için yanıltıcı olur. Aslında tasavvuf özünde halvet, uzlet, inziva gibi dünyayı ve toplumu terke dayalı, bu yönüyle de bireysel kurtuluşu ya da en azından bireysel bir çabayı, tecrübeyi ifade eden bir hayat öngörürdü. Fakat bu çalışmanın da zaman dilimini kapsayan süreç içerisinde tasavvufî hayat insana hizmet içerikli pek çok sosyal faaliyeti içine alan bir hayat tarzına dönüşmüştü. Adeta insana hizmet tasavvufî ideallere ulaşmanın bir aracı olarak benimsenmiştir.⁹⁸

Seyyid Ali Sultan'ın Horasan'dan ayrıldıktan sonra Anadolu'ya yaptığı seyahat, Kalenderi dervişler arasında anılması ve Elmalı'da bir tekke kuran Abdal Musa'nın müridi olması, hem kendisinin Dimetoka'da kurduğu tekkenin hem de Abdal Musa

⁹⁸ Resul AY, "Anadolu ve Rumeli'de Derviş Seyahatleri", Ötekilerin Peşinde, Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan, Haz. Mehmet ÖZ & Fatih YEŞİL, Timaş Yayınları, 2015, 314.

tekkesinin Bektaşı tekkeler içinde anılması tüm bu tarihsel sürecin uygulamadaki iz düşümleridir. Dimetoka Kalenderi bir dervişin yurt edindiği bir şehir olarak gerek Balkan coğrafyası gerek Osmanlı kültürel yaşantısı içinde önemli bir yer tutmasının yanı sıra devletin kuruluş dinamiklerini de içinde barındıran bir şehir olmuştur.

7.4. SEYYİD ALİ SULTAN TEKKESİ'NİN BALKAN TARİHİNDEKİ YERİ

Araştırmacılar Balkanlı Müslümanları iki ayrı kategoride araştırmak gerektiğini vurgular. Anadolu'dan Balkanlara geçip yerleşen Müslüman Türkler bir yanda, Balkanların yerli halkından olup İslamiyet'i seçmiş olan Müslüman grupları öbür yanda bu iki kategoriyi oluştururlar. Osmanlı Devleti Anadolu'da yerleşmiş olan Türkmenlerin sürgün usulüyle Rumeli'ne yerleştirilmesi politikasını uygulamış, hem fetihler güvence altına alınmış, hem de Balkanlar'da Müslüman nüfus artış göstermiştir. Ancak Dimetoka'nın demografik yapısını incelediğimiz bölümde de değindiğimiz Ömer Lütfü Barkan'ın II. Bayezid dönemi tahrir defterleri üzerinde yaptığı çalışmalar sadece zorunlu göç ile açıklanamayacak bir Müslüman nüfusu göstermiştir. Halil İncılık, 13. yüzyılda Türkmen göçlerinin baskısına bağlı olarak Anadolu'dan zorunlu göçlerin dışında isteğe bağlı göçlerin de olmuş olabileceğini düşünür. Gayrimüslim yerleşmeler içindeki Müslüman nüfuslar nev-müslim olarak anılır ve sayıları Balkan demografisini değiştirmeyecek kadar küçüktür. Yörük köylerinde nüfusun tamamı Müslüman ve genellikle fakirlik hakimdir.

Yerli halkın İslamlaşması başlıca Rodop bölgesi, Arnavutluk ve Bosna'da yoğunluk göstermiştir. Bu bölgedeki Müslüman halkın anadili Türkçe değildir. Bu İslamlaşma süreci için Osmanlı arşiv kaynaklarının ortaya koyduğu gerçek şudur: İslamlaşma, kesinlikle devletin zoruyla gelişmiş bir süreç değildir. İslamlaşma uzun bir zaman içinde sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisi altında tedricen gerçekleşmiştir. Dimetoka'daki nüfusun ilk üç yüz yıllık seyri içindeki İslamlaşma da Seyyid Ali Sultan'ın katkısı üzerinde durulmaktadır. Adına düzenlenmiş velayetname de yerleştiği çevredeki saygınlığı açıkça ifade edilmiştir.

İnançlar ve pratikler, sürekli olarak değişik yönelişlerin etkilerinin sonuçları olmuştur. Ortak unsurlar korunurken farklılaşan unsurlar çok karışık bir nüfusu çekmek için değişir, böylece hiçbir gruba henüz dahil olmayanlara zaten aşına oldukları bir şeyleri bulma

olanağı sağlar.⁹⁹ Bektaşiler geniş meşrepli oldukları için farklı coğrafyalarda kabul görmekte zorlanmazlardı. En güzel örneklerden biri Sarı Saltuk ve onun tüm Balkan coğrafyasına yayılan türbeleridir. Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk'ta aziz kültlerini kendilerine mal ederek İslamlaştırdılar. Böylece yerli Hıristiyanlar zahmetsizce ihtida ettiler. Onlara ait gelenekleri bünyelerine katmaktan çekinmediler.

İslam ile Hıristiyanlık arasındaki ilişki Balkanlar'da önce Selçukluların Anadolu'ya yayılmaya başlaması ile ortaya çıkmıştır. J. Birge'nün "Bektaşilik Tarihi" adlı çalışmasında bu ilişkiye dair ilgi çekici örnekler verilmiştir: 1196'da tahta çıkan Rükneddin Süleyman henüz Tokat beyi iken daha önceki Türk devletlerinin örneklerini izleyerek Hıristiyan paralarını örnekleyen paralar kestirmiştir. Rükneddin'in parasındaki omzunun üzerinde topuz taşıyan süvari figürü ile Antakyalı Roger'ın kestirdiği paranın düzeni aynıdır. Günümüzde Yale Üniversitesi Koleksiyonu'nda bulunan Danişmendlerin, üzerinde Mesih İsa bulunan paraları buna güzel bir örnektir. I. Keyhüsrev Hıristiyanlar arasında bir sürgün dönemi yaşar ve eşi Hıristiyan'dır. Türkler Anadolu'da Hıristiyanlık'ın bir biçimiyle de değil Bizans Devleti'nin resmi dini olduğu için Ortodoksluk, Haçlı seferleri ve kurulan kontluklar nedeniyle Katoliklik, Anadolu'nun kadim Hıristiyan kültürleri olan Ermeni Gregoryen Hıristiyanlık ve monofizit Süryani Hıristiyanlık biçimleri ile karşılaşarak, etkileşim içine girmiştir. Selçuklu sultanları çağdaşları olan Mevlana ve ardıllarına bağlanmışlar, Türkmen kitleler ise Orta Asya etkili İslam inançları ile Anadolu'ya dahil olarak 13. yüzyılın çalkantılı siyasi süreci içinde çeşitli mistik akımlara bölünmüş, isyana bağlı olarak hepsi Babailik çatısı altında toplanmış ve önce uçlara ardından Osmanlılar'ın sağladığı hareket kabiliyeti içinde Balkanlar'a giderek burada mevcut olan inançlar ile etkileşime geçmişlerdir.

Feridun Emecen, 15. ve 16. yüzyıl tahrir defterlerinin aradan üç yüzyıl geçmesine rağmen çok açık olarak D. Anadolu ve O. Anadolu'da yoğun Hıristiyan nüfusunun varlığını gösterdiğini belirtir.¹⁰⁰ Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi Konya'da dahi, İslamiyet'in ehl-i sünnet dışındaki tasavvufi tarikatlarında bu kozmopolit ahalinin yansımaları görülür. Babailik çatısı altında buluşan bu akımlar muhtelif ahaliye sahip devletlerde, hem tahsilli hem cahil sınıfa aynı derecede müsait ve öncekilere felsefi bir

⁹⁹ John Kingsley BİRGE, *Bektaşilik Tarihi*, Çev. Reha ÇAMUROĞLU, Ant Yayınları, 1991, 19.

¹⁰⁰ Feridun EMECEN, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015, 17.

dayanak ve sonrakilere bir alay esrar ve hurafe verir; hepsi için münasip bir uzlaşma şekli ve karşılıklı hoşgörü için esas temin eder.¹⁰¹

Türklerin Orta Asya üzerinden gelerek önce Anadolu'yu, Babai İsyanı sonrasında ise batıya doğru kayarak Balkanlar'ı yurt edinme çabaları, kurdukları devlet düzenlerinin, toprak sistemi ve vergilendirme politikalarının, idareciler ve halk arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde akınlarda yararlılık gösteren ve oradan oraya taşınan dervişlerin rolü büyük olmuştur. Özellikle vergi verme konusunda zaman zaman rahatsızlıklarını sesli olarak dillendirmekten çekinmeyen konar göçer gruplar ile idareciler arasında problemler yaşansa da bu durum hiçbir zaman kategorik bir kopuşa sebep olmamıştır.¹⁰²

Dimetoka'daki tekke 16. yüzyılda Bektaşilik ananelerinin bir tarikat olarak ortaya çıkmasında büyük katkıları olan Balım Sultan'ın yetiştiği dergah olma özelliğini taşımaktadır. Seyyid Ali Sultan'ın yerleştiği ve kurduğu, Balım Sultan'ın yetiştiği Dimetoka'daki tekke, Balkanlar'ın en önemli Bektaşi merkezidir ve Balkanlara yayılmış olan çok sayıda Bektaşi dergahının merkezi konumundadır. Balkanlar'daki bir diğer önemli Bektaşi merkezi Arnavutluk'taki Todori Dağı'ndadır. Ancak bu iki merkez Anadolu'daki üç büyük merkezle, Hacı Bektaş Veli ile ilişkilendirilen Sulucakarahöyük dergahı, Seyyid Ali Sultan'ın da müridi olduğu Abdal Musa'nın kurduğu Elmalı-Tekkeköy dergahı ve Akyazılı Bektaşi dergahları ile de ilişkilidir.

Dimetoka'nın hemen dışında kurulan Seyyid Ali Sultan tekkesi siyasi, sosyal, ekonomik, dini unsurlarla değerlendirilmesinin yanı sıra mimari olarak da değerlendirilmelidir. Osmanlı dönemi tarikat yapıları çeşitli terimlerle ifade edilmeye başlamıştır. Bunlardan "gülşenihane, kadirihane, kalenderhane ve mevlevihane" yapının belli bir tarikata ya da zümreye aidiyeti, "asitane" ve "zaviye" ise yapıların, bağlı oldukları tarikat içindeki statülerini belirlemektedir. Belirli bir tarikatın kolunun merkezi olan asitaneler, genellikle tarikat kurucularının türbelerini barındırdığından "pir evi, pir makamı, huzur-u pir" sıfatını da taşırlar. Zaviyeler ise asitanelere bağımlı tarikat tesisleridir. "Dergah", "hankah" ve "tekke" ise ne belirli bir tarikata, ne kuruluş amacını yansıtan bir fonksiyon şemasına, ne de bunların doğurduğu bir mimari tipe tekabül eder. Erken

¹⁰¹ F.W. Hasluck, *Bektaşilik İncelemeleri*, Çev. Ragıp Hulusi ÖZDEN, Haz. Mehmet KANAR, Say Yayınları, 2012, 146.

¹⁰² EMECEN, 17.

dönemde ‘‘buk’a’’ ve ‘‘imaret’’ gibi muğlak terimlerin de devreye girmesiyle ortaya çıkan bu terminoloji karmaşası içinde, yalnızca ‘‘tekke’’ terimi, diğerlerine oranla çok daha yaygın ve ‘‘kapsayıcı’’ biçimde kullanılmakta, tam teşekküllü asitanelerden en mütevazî zaviyelere kadar her türlü tarikat yapısını ifade edebilmektedir.¹⁰³ Bu bağlamda Seyyid Ali Sultan ile anılan yapıyı ‘‘tekke’’ olarak anmak daha uygun görünüyor.

7.5. DİMETOKA VE SEYYİD ALİ SULTAN TEKKESİ

Seyyid Ali Sultan Zaviyesi, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Dimetoka (Didymoteikhon) şehrinin Küçük Derbend (Roussa) köyündedir. Seyyid Ali Sultan’ın kimliği gibi tekkenin kuruluş tarihini de tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Seyyid Ali Sultan’ın tarihî şahsiyeti ile zaviyenin kuruluşu arasında bir rabıta bulunduğu mutlaklıdır. Dimetoka’nın fethi tarihi olan 1361 yılı dikkate alındığında, Seyyid Ali Sultan’ın en yakın tahminle bu yıllarda bölgeye geldiği söylenebilir.

Kızıldeli Zaviyesi, bir külliye özelliği taşımaktadır ve 20.000 m² lik bir alana yayılmaktadır. Külliye; türbe, meydan, aşevi, paşa konağı, kasaphane, ambar, ahır ve mezarlık bulunmaktadır. Türbe, 11x5 m. boyutlarında kiremit çatılı, taş bir yapı olup içi iki bölüme ayrılır; ilk bölüm 4x5 m. olup kuzey-güney boyunca uzanmaktadır. İkinci bölüm doğu-batı yönünde uzanır ve 7x5 metredir. Bu ikinci kısımda Kızıldeli’nin merkatı bulunmaktadır.¹⁰⁴

Seyyid Ali Sultan Tekkesi’nden ziyade kaynaklarda daha çok Kızıldeli Sultan Tekkesi olarak anılmaktadır. Bu isimlendirmenin nereden geldiği tam olarak kestirilemese de Evliya Çelebi’den alıntılanarak daha önce değindiğimiz Dimetoka’nın kırmızı topraktan yapılmış kaplarının ünlü olduğu söylemi, bölge toprağına has bir kızılık olabileceğini akla getirmektedir. Tabirin onomastik incelemesinde farklı çıkarımlar yapılmış olsa da isimlendirmenin ağırlıklı olarak coğrafya ile ilişkili olarak verildiği üzerinde durulur.

Zaviyenin şeyhinin ve dervişlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, üstlendiği görevi yerine getirebilmesi için, ki derbent olarak da hizmet verdiği düşünülecek olursa, Sultan I. Bayezid ve Musa Çelebi’nin temlikleri ile ‘‘... Tanrı Dağı’nda Daru Büki ve Büyük

¹⁰³ Baha TANMAN, ‘‘Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler’’ Osmanlı Medeniyeti 1, Halil İNALCIK & Günsel RENDA, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009, 289.

¹⁰⁴ Ali Sinan BİLGİLİ, Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) Zaviyesi (1401-1826) Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 53, 89-114.
<http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/1125/1114>

Viran ve Tırfillu Viranı hudûdı ve sinorı ile mezkûr Kızıl Delü'ye virdim ...” kaydına göre, Büyük Viran, Daru Büki ve Tırfillu köyleri Seyyid Ali Sultan’ın şahsında zaviyeye gelir kaynağı olarak tahsis edilmiştir. Seyyid Ali Sultan da kendisine mülk olarak verilen bu köylerin varidatını “ ... merhûm Kızıl Delü dahi vakf-ı evlâd idüb ...” ifadesine göre, evladiyelik vakıf hâline getirmiştir.¹⁰⁵

Sultan II. Bayezid’in Kızıldeli Zaviyesi’ne duyduğu ilgi nedeniyle vakıf arazilerinin sayısı arttırılmıştır. Vakfedilen köy ve mezralarda yaşayan ve ziraat yapan Müslüman ve gayrimüslimlerin ödedikleri resim ve öşürler, vakfin gelir kaynaklarını oluşturmaktadır.

Belge ve kayıtlarda geçen “... vakf-ı evlâdlık üzere mutasarrıf olub zâviyelerine gelen âyendeye ve revendeye hidmet iderler ...” kaydından da anlaşılacağı üzere vakfın şurutu; zaviyeye gelen yolcuları misafir etmek, yedirmek-içirmek ve iaşelerini sağlamaktır. Bu sebeple gelirlerinin bir kısmı bunun için harcanmaktadır. Ancak belgelerde gelirin ne kadarının bu hizmete harcanacağı belirtilmemiştir. Vakfın bir diğer gider alanı vakıfta görevli personele ödenen maaşlarıdır. Belgelerde zaviye görevlileri olarak; müteveli, imam, cabi, türbedâr, hizmetkâr, çoban, değirmenci, hergeleci zikredilmiştir. Bunlar arasında cabinin 5 akçe, imamın 3 akçe yevmiye alacağı kayıtlara düşülmüş, diğer görevlilerin maaşları ise hiçbir kayıta belirtilmemiştir. Cabi ve imama ödenen günlük 8 akçe, yıllık 354 gün üzerinden 2832 akçe tutmaktadır.¹⁰⁶

Kızıldeli Zaviyesi; doğancı, sekban, yolcu, izci, suhra, ulak, salgun, kürekçi, cerahor, harç, avâid gibi tüm avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye türü vergilerden muaf tutulmuştur. Her tahta yeni çıkan hükümdara müracaat etmeleri hâlinde, bu muafiyetleri ibka olunmuş ve ellerine muafiyet belgesi verilmiştir.¹⁰⁷

Kızıldeli Tekkesi’nin civarındaki ticari faaliyetlerin bir göstergesi olarak, 1825 yılına kadar Tatar Panayırı diye bilinen bir fuar varlığını sürdürmüştür. 19 Zilhicce 1241 (25 Temmuz 1826) tarihli bir belgede, Kızıldeli Zaviyesi yakınında Muharrem ayında Tatar Panayırı denilen mevkide günlük bir pazar kurulmaktaydı. Bu panayırın zaviyeye ekonomik bir getirisi olup olmadığı belgeden anlaşılmamaktadır. Ancak panayıra civar

¹⁰⁵ Ali Sinan BİLGİLİ, *Osmanlı arşiv belgelerine göre Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) Zaviyesi, (1401-1826) Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 53, 2010, 89-114.

¹⁰⁶ Ali Sinan BİLGİLİ, 89-114.

¹⁰⁷ Ali Sinan BİLGİLİ 89-114.

köy ve kasabalardan 3000-5000 kişi geldiği bilgisi vardır. Bu kişilerin zaviyeye iane ve iâşe yoluyla bir gelir sağlamış olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte belgede geçen “ahz ü i‘tâsı cüz’i ve bî-mâl olduğundan” ifadesi, panayırdaki para karşılığı alışveriş ve mal karşılığı mübadele gibi durumların fazlaca gerçekleşmediği anlamına gelmektedir.¹⁰⁸

Kaynakların bir kısmı II. Mahmut döneminde yaşanan Vaka-i Hayriyye olarak isimlendirilen yeniçeri ocağının kapatılması ve Bektaşî dergahlarının kaldırılması sırasında iki dergaha dokunulmadığını belirtir: Bektaşîlik’in merkezi olarak kabul edilen Sulucakarahöyük ve Balım Sultan’ın yetiştiği dergah olan Dimetoka’ya 27 km. uzaklıktaki Seyyid Ali Sultan dergahı. Ancak Fahri Maden’in “Kızıldeli Sultan Tekkesi’nin kapatılması (1826) ve faaliyetlerine yeniden başlaması” çalışması içinde tekkenin kapandığından ancak Abdülaziz döneminde yeniden açılarak eski gücüne kavuştuğundan söz edilmiştir.

Seyyid Ali Sultan tekkesi çevre köy ve mezraların vakıf olarak bağlanması ve tüm vergilerden muaf tutulduğu için güçlenmiş, tekkeye misafir olan herkesin rahatlıkla ağırlandığı bir merkez haline gelmiştir. 1826’ya kadar devam eden gönenç durumu bu tarihten sonra değişmiş, Balkanlar’da kapatılan ilk tekke de Seyyid Ali Sultan tekkesi olmuştur. Tekke odası camiye çevrilmiş, dervişler Anadolu’ya sürgün edilmiş, mal varlığı da müsadere edilmiştir. Elde edilen gelir yeni kurulan asakir-i mansure ordusunun ihtiyaçlarına aktarılmıştır.

Selahattin Tozlu’nun “Osmanlı arşiv belgelerine göre Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) zaviyesi (1826-1852)” çalışması da tekkenin kapatıldığı görüşünü desteklemektedir. Tozlu’ya göre merkezi Osmanlı idaresinin İstanbul’daki Bektaşîlere karşı tutumuyla taşradaki Bektaşîlere karşı olan tutumu aynı değildir. Bunun Yeniçeri Ocağı ile yakın alakası vardır. İstanbul Bektaşîleri elbette taşradakilere göre daha göze batır durumdaydılar. Hatta bu sebeple Bektaşî olmayanların bile rakipleri tarafından Bektaşîlik suçlamasıyla gözden düşürülüp merkezden uzaklaştırdıkları bilinmektedir. Dolayısıyla merkezdeki Bektaşîlere karşı daha sert muamelede bulunulmuş, bir kısmı da idam edilmiştir. Taşradakiler ise, sahip oldukları mal ve mülklere talip olanlara satılarak

¹⁰⁸ Ali Sinan BİLGİLİ 89-114.

ekonomik bakımdan güçten düşürölüp etkisiz hâle getirilmişti ki, Kızıldeli Sultan Tekkesi de bu ikinci tarz muameleye uğratanlardandır.¹⁰⁹

I. Balkan Savaşı ile bölge Osmanlı idaresinden çıkınca Bulgarlar bölgeye nüfus etmiş ve Dimetoka tahrip edilmiş ancak Seyyid Ali Sultan'ın tekkesine ve türbesine dokunulmamıştır.¹¹⁰

¹⁰⁹ Selahattin TOZLU, ‘‘Osmanlı arşiv belgelerine göre Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) zaviyesi (1826-1852)’’ <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/1127/1116>

¹¹⁰ F.W. HASLUCK, *Bektaşilik İncelemeleri*, Çev. Ragıp Hulusi ÖZDEN, Haz. Mehmet KANAR, Say Yayıncılık, 2012, 42.

8. SONUÇ

“14-15. Yüzyıl Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Saray Şehri: Dimetoka” isimli çalışmamızın ilk bölümünde Osmanlı tarihini konu edinen ilk tarih yazımı örnekleri, bu kaynaklardan yola çıkılarak 20. yüzyılda devletin kuruluşu ve ilk yüzyıllarına dair ortaya konulan tezler üzerinde çalışılmıştır. Osmanlı tarihinin kayıt altına alınmasının geç başlamasına dair sıkıntıların yanı sıra günümüz tarihçilerinin kısıtlı kaynaklar çerçevesinde kuruluş ve Balkanlar’da yayılmaya dair tezlerini oluştururken zaman zaman içinden geçilmekte olan siyasal süreçlerden de etkilendiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle arşival kaynakların ve kuruluşun gerçekleştiği Balkan topraklarında geriye kalan mimari eserlerin izini sürerek, alan araştırması ile gerçekleştirilen çalışmaların önemine dikkat çekilerek, alanda bu çalışma tarzını benimseyen ve çalışmalarını sürdürmekte olan Heath W. Lowry’nin bakış açısının temel alınacağı ifade edilmiştir.

Dimetoka’nın Osmanlılar bölgeye gelmezden önceki son yüzyılı değerlendirilerek, özellikle Latin işgali sonrasında Balkanlar’da ortaya çıkan Latin feodal örgütlenmeler ve Bizans Devleti’nin buna karşılık olarak ortaya koyduğu tavır anlatılmış, yaşanan çekişmelerin ve zaman zaman da şiddete başvurulduğunda Balkanlar’da yönetilenlerin durumundan söz edilmiştir. Haçlı seferleri ve özellikle IV. Haçlı seferi (1200-1204) sırasında 1204’te gerçekleşen Latin İstilasası’ndan, Osmanlı akıncılarının Balkanlar’a geçmesi arasında geçen yaklaşık yüz yıllık süreç böylece değerlendirilmiştir.

Osmanlıların Balkan akınları ve bu akınların maiyeti üzerinde çalışılarak özellikle Paul Wittek’in kuruluş tezinin temelini oluşturan “gaza” ideolojisi sorgulanmıştır. Akınlarda Anadolu’dan gelen dervişler ile yerel feodal beylerin Balkanlar üzerinde “Osmanlı” adı altında gerçekleştirdiği fetih etkinliğinden söz edilerek özellikle de Dimetoka’nın fethinde etkinlik gösteren Hacı İlbey ve Evrenoz Gazi üzerinde durulmuştur. Evrenos Gazi ile Sultan Murad Han tarafından Balkanlar’da inşa edilen yapılar karşılaştırılarak yerel beylerin toprağın Osmanlılaşmasına yaptıkları katkının altını çizilmiştir.

Dimetoka’nın topoğrafik yapısının elverişliliği nedeniyle şehrin son Bizans döneminde ve akabinde Osmanlılar tarafından saray şehri olarak kullanılması, devletin fetih politikasına bağlı olarak ortaya çıkan demografik yapısı, iskan biçimi ve imar faaliyetleri

sırasında tüm Balkanlar'da olduğu gibi, Dimetoka'da da öne çıkan imaret ve zaviyelerin inşası ve etraflarında oluşan mahallelere değinilmiştir. Dimetoka, Bursa ve Edirne şehirleri ile karşılaştırılarak suriçi ve sur dışı kavramlarının ortaya çıkışı doğrultusunda gerçekleştirilen şehircilik anlayışı, hukuk sistemi ve halkların sosyal sentezinin yaşandığı çağının modern şehirlerinden biri olmuştur. Uygulanan tımar sisteminin detayları da ezber bozan bir maiyete sahiptir. Tahrir defterleri üzerinde yapılan çalışmalar tımar sistemin klasik şeklinden farklı Balkanlar'a ve 15. yüzyıla has bir biçimi haber vermektedir. Ekonomik ve sosyal yapı ise tımar sistemine bağlı olarak şekillenmiştir.

Çalışmamızın son iki bölümü Dimetoka'nın en dikkat çekici yapıları olan Çelebi Sultan Mehmet Camii'ne ve Seyyid Ali Sultan Tekkesi'ne ayrılmıştır. Yıldırım Bayezid tarafından şehrin eksenini oluşturacak şekilde inşasına başlanan Dimetoka'daki Ulu Camii, I. Bayezid'in Timur'a esir düşmesi ve akabinde yaşanan Fetret Devri'ne bağlı olarak tamamlanamamış, Çelebi Sultan Mehmed'in yönetimi devralmasıyla birlikte dönemin mimarı Hacı İvaz tarafından bitirilmiştir. Caminin I. Bayezid'in projesi olması, plan şeması ve tezyini özellikleri ile Yıldırım Bayezid Camii adını taşıması ve bu isimle anılması daha uygun düşmektedir.

Cami ile ilgili bir başka tartışma yakın zamanda yanan üst örtü sistemi ile ilgilidir. Camii ahşap işçiliği ile zenginleştirilmiş olağanüstü bir kubbe tasarımına sahiptir. Yapıyı etüt eden Arseven'e göre cami iki kubbeli tasarlanmış ancak bitirilemeyince tek kubbeli olarak tamamlanmıştır. Dimetoka'daki anıtsal ulu camiye bir öncül arayan Kuban ise çalışması sırasında Dimetoka'dan daha sonra inşa edilen Filibe Plovdiv Camisi'ni yapının öncülü olarak kabul etmiştir. Filibe'deki yapı II. Murad dönemi olmasına rağmen tarihlendirmesini I. Murad olarak yapmıştır. Bu nedenle yaptığımız çalışma da son derece orijinal bir kubbe tasarımına sahip bu yapıda bir ikincisinin tasarlanacağına dair hiçbir iz bulunmadığı ve bizzat Dimetoka'daki caminin Balkanlar'da inşa edilecek diğer camilere ve elbette Filibe'deki camiye de öncülük eden bir yapı olduğuna değinilmiştir. Oldukça erken bir tarihte inşasına başlanan Dimetoka'daki Ulu Camii Balkan coğrafyasında, Yıldırım Bayezid döneminde özellikle öne çıkan "merkeziyetçi devlet" anlayışına doğru gidişi haber veren, devletin büyüyen hedeflerinin ve siyasi tavrını mimari üzerinden ortaya koyan çok önemli bir yapı olma özelliği taşımaktadır.

Seyyid Ali Sultan ya da Kızıl Deli Sultan Horasan'dan, Anadolu üzerinden Balkanlar'a gelmiş erenlerden biri olarak kabul edilir. Yerleşmek için Dimetoka'yı seçmiş, tekkesini buraya kurmuştur. Günümüzde Bektaşî tekkesi olarak kabul edilmesine rağmen kurulduğu dönem itibariyle Seyyid Ali Sultan'ı Babaililer ve Kalenderiler ile de ilişkilendiren görüşler mevcuttur. Hakkında yazılmış bir velayetname sayesinde bilgi edindiğimiz Seyyid Ali Sultan dışında Balım Sultan'ın Dimetokalı olması ve II. Bayezid tarafından Bektaşî dergahını kurmak üzere Sulucakarahöyük'te görevlendirilmesi çalışmamız sırasında üzerinde durduğumuz konular arasındadır. Bektaşî tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Kadıncık Ana ya da Balım Sultan ile Seyyid Ali Sultan ve Dimetoka arasında kurulan bağ, Kızıl Deli Sultan tekkesini bölgenin en önemli Bektaşî merkezlerinden biri yapmıştır.

Dimetoka'daki imar faaliyetleri Yıldırım Bayezid döneminin değişen devlet anlayışını anlatır. Dimetoka alperenlerin fetihleriyle kurulan bir devletten Konstantinopolis'in fethini hedefe koyan bir hükümdar ile Anadolu ve Balkanlar üzerinde şekillenecek bir imparatorluğa doğru giden devletin, değişen siyasi tavrının görüntüsünü verir. Devletin Roma tipi bir imparatorluk biçimine doğru kayarken kuruluşunda büyük pay sahibi olan alperenler ve onların "heterodoks İslam" anlayışı, merkezi devlet anlayışında yerini "ortodoks İslam"a bırakacaktır. Devletin dini ile halkın dini arasındaki ayrımın ortaya çıktığı Yıldırım Bayezid dönemi, Dimetoka'da inşa edilen selatin camisi ile devletin yardımının ve kontrolünün dergah üzerinde daim olduğu Kızıl Deli Sultan Tekkesi'ni aynı şehir üzerinde var eder. Devletin heterodoks yüzünün simgesi Bektaşî tekkesi ile ortodoks yüzünün simgesi olan ulu cami bir arada bulunur. Osmanlı Devleti'nin yeniçeriliği ve Bektaşî dergahlarını kapattığı 1826 yılına kadar heterodoks ile ortodoks olanın aynı bünyede, denge içinde buluşturulması ve devlet tarafından sıkı bir biçimde denetlenmesi Dimetoka'da sağlanabilmiştir. Bu tablonun mimariye ve şehrin silüetine yansıdığı ilk Balkan şehri Dimetoka'dır. Modelin kurulduğu şehir olması anlamında Dimetoka önemli bir örnek oluşturmuştur.

Fatih Sultan Mehmed 330 yılından itibaren Roma İmparatorluğu'na başkentlik yapmış bir şehre sahip olduktan sonra devleti emperyal görüntüsüne kavuşturacak düzenlemeleri yapıp, imar faaliyetlerine bu doğrultuda yön verirken, kuruluştan gelen heterodoks yapıyı da şehre eklemekten çekinmemiştir. İstanbul'da bu devlet tavrının en güzel örneklerinden biri fethe katılmış olan Kalenderi dervişlerine İstanbul'da yerleşmeleri için

bir yapı gösterilmiş olmasıdır. Fatih'in vakfiyesinde 12. yy'dan kalan Theotokos Kyriotissa kilisesinin dervişlere zaviye olarak tahsis edildiği belirtilmiştir. Kalenderhane Camisi adını alan yapı fetihten sonra Fatih Vakfiyesi'ne bağlı olarak heterodoks tarikatlar içinde anılan Kalenderi dervişlerine tahsis edilmiş, Hıristiyan Roma başkenti Konstantinopolis'in bir İslam şehrine dönüştürülmesinde onlarda vazifelendirilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed kendi şahsında Osmanlı Padişahı tipini yaratmış olan ilk padişaktır. Ancak bu duruşun oluşmasında Yıldırım Bayezid döneminde konulan hedeflerin ve onun yön verdiği politik tavrın yeri büyüktür. Aynı biçimde Doğu Roma İmparatorluğu başkenti Konstantinopolis, Fatih dönemi imar faaliyetleri ile bir Osmanlı başkentine dönüşürken Balkan coğrafyasında saray, ulu camii, imaret ve zaviyeyi birlikte ağırlayarak heterodoks-ortodoks dengesini aynı şehirde koruyan Dimetoka modellemesinin varlığı da örnek teşkil etmiştir.

Dimetoka'nın fethi, fetihten sonra ki imarı, başkent oluşu, merkezinde Rumeli'nin en büyük camisi olan Çelebi Sultan Mehmed Camisi'ni ağırlaması, caminin yanı sıra beş büyük Bektaşî merkezinden biri olarak kabul edilen Kızıl Deli Sultan Dergahı'na ev sahipliği yapması, II. Bayezid'in da dünyaya geldiği bir saraya sahip olması, Edirne'nin alınmasından sonra bir sınır karakolu olarak kullanılması ile Osmanlı Devleti'nin ilk başkentlerinden biri olarak Dimetoka, son başkent İstanbul'un yapılanmasına dahi örnek teşkil edecek, erken dönem Osmanlı şehir prototipini oluşturmuştur.

Çalışmamız boyunca Balkanlar'da 1360'da I. Murad zamanında Hacı İlbeği ve Evrenos Gazi ile Osmanlı toprağı olan Dimetoka şehri üzerinden Osmanlı kuruluş dönemine dair bir bakış açısı oluşturmaya çalıştık. Osmanlılar buldukları coğrafyanın sosyal şartlarının, dayanılan tabanın özelliklerinin ve Bizans'a komşu olmanın getirdiği etkilerin dışında, içinde yer aldıkları yerleşik aşiret yapısından çıkan ve Orta Asya konargöçer Türkmen geleneklerinden beslenen, uzun zamandır yerleşik bir hayat yaşayan ve yeni topraklara ihtiyaç duyan kesimleri de bünyesine alan bir sosyal terkinin eseri idi. Yani onlar sürülerinin peşinde koşan basit çobanlar değillerdi; tam aksine son dönem Selçuklu kaynaklarında işaret ettiği gibi iktidar kavgası içinde olan, Moğollara direnen, yer yer onların hakimiyetini kabule zorlanan bir siyasi coğrafyanın mensuplarıydı.

Osmanlı Devleti'ni Selçuklu tipi devlet modellemesinin bir devamı olarak kabul edebiliriz ancak Dimetoka şehri üzerinden yaptığımız tüm okumalar göstermiştir ki,

Osmanlı Devleti Balkanlar'da farklı bir sistem geliştirmiştir. Hıristiyan feodal beylerin tımar sistemine dahil edilmesinden, tımarların kendi bölgelerinde verdikleri hizmete, genellikle Hıristiyan kadınlar ile evlenip, topraklarını çocuklarına miras olarak bırakabilmelerine kadar tamamen Balkan coğrafyasına ve kuruluş dönemi olarak değerlendirilen 14. ve 15. yüzyıllara has bir model ortaya konulmuştur. Tezimizin ilk bölümünde paylaşmaya çalıştığımız gibi klasik kaynaklar Osmanlı kuruluş dönemini anlamak adına yetersiz olsa da ilk Osmanlı şehirleri üzerine yapılan okumalar, 15. yüzyıl tahrir defterleri üzerinden yapılan çalışmalar, iskan ve imar faaliyetleri, günümüze ulaşan mimari yapılar üzerinden incelendiğinde Balkan coğrafyası kuruluşu dair belli bakış açılarını oluşturmaya imkan sağlayacak bilgiler ile doludur. Bu nedenle bir uç beyliğinden 624 yıl sürecek bir hanedanlığa dönüşen Osmanlı Devleti'nin kuruluş dinamikleri, Hıristiyan bir coğrafya da nasıl kabul gördüğü ve güçlü devlet olmasının altında yatan nedenler ile ilgili olarak Balkan coğrafyası üzerine yapılan çalışmaların artması gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AKIN, Hatice & ÇETİN, Hatice, 2011. ‘‘Osmanlı millet sisteminin Balkanlarda etnik kimliklerin oluşmasındaki yeri’’, Balkanlar’da İslam Medeniyeti, Uluslararası Üçüncü Sempozyumu Tebliğleri, Bükreş, 1-5 Kasım 2006, Cilt II, İstanbul: IRCICA.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), 2000. Haz. Necdet ÖZTÜRK, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

ANGİOLELLO, Giovanni Maria, 2007. *Seyyahların gözüyle sultanlar ve savaşlar*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

ARSLANOĞLU, İbrahim, 2000. *Aleviliğin tarihsel sosyal temelleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Merkezi.

ASLANAPA, Oktay, 1949. *Edirne’de Osmanlı devri abideleri*, İstanbul.

ASLANAPA, Oktay, 1986. *Anadolu’da ilk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara.

ASLANAPA, Oktay, 1986. *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul.

AŞIKPAŞAZADE, *Aşıkpaşazade Tarihi, Osmanlı Tarihi (1285-1502)*, 2012. Haz. Necdet ÖZTÜRK, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

AY, Resul, 2006. ‘‘Ortaçağ Anadolu’sunda bilginin seyahati: Talebeler, alimler ve dervişler’’, Tarih ve Toplum, Sayı 3, Bahar, İstanbul: İletişim Yayınları.

AY, Resul, 2015. ‘‘Anadolu ve Rumeli’de derviş seyahatleri’’, Ötekilerin peşinde, Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan, Haz. Mehmet ÖZ & Fatih YEŞİL, İstanbul: Timaş Yayınları.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, 1956. ‘‘Dimetoka’da Çelebi Sultan Mehmed Camii’’, Ankara: Vakıflar Dergisi 3.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, 1966. *Osmanlı mimarisinin ilk devri: Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdevendigar ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)*, İstanbul.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, 1972. *Osmanlı mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad devri, 806-855 (1403-1451)*, vol. II, İstanbul.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, 1973. *Osmanlı mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)*, vol. III, İstanbul.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, 1976. *İlk 250 senenin Osmanlı mimarisi*, İstanbul.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, 2000. *Avrupa'da Osmanlı mimari eserleri*, Cilt 4, Kitap 5: Yunanistan, İstanbul.

BABİNGER, Franz & KÖPRÜLÜ, Fuat, 2000. *Anadolu'da İslamiyet*, İstanbul: İnsan Yayınları.

BALİVET, Michel, 2006. '*A la Maniere de F. W. HASLUCK*': *A Few Reflections On Byzantine-Turkish Symbiosis in the Middle Ages, Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times Of F. W. Hasluck, 1878-1920*, Edited by David SHANKLAND, Volume 2, The İsis Press, İstanbul.

BALTA, Evangalia, 2002. '*Ottoman studies in Greece*', XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim 1999, Ankara: TTK

BAŞAR, Fahamettin, 1995. '*Evrenosoğulları*', İslam Ansiklopedisi, Cilt 11, İSAM.

BAŞAR, Fahamettin, 2011. '*Osmanlı akıncı ailelerinin Balkan tarihindeki yeri*', Balkanlar'da İslam medeniyeti, Uluslar arası Üçüncü Sempozyumu Tebliğleri, Bükreş, 1-5 Kasım 2006, Cilt II, İstanbul: IRCICA.

BESSİ, Ourania, 2014. '*The Ottoman Town in The Southern Balkans From 14th to 16th Centuries: A Morphological Approach*', *Doctor of Philosophy*, University of Birmingham.

BIÇAKÇI, İsmail, 2003. *Yunanistan'da Türk mimari eserleri*, İstanbul (İSAR).

BİLGİLİ, A, Sinan – TOZLU, Selahattin, 2010. '*Osmanlı arşiv belgelerinde Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) Zaviyesi-I*, Ankara Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını.

BİRGE, John Kingsley, 1991. *Bektaşilik Tarihi*, Çev. Reha ÇAMUROĞLU, Ant Yayınları.

- BONNEFOY, Yves, 2000. *Antik Dünyada ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, II. Cilt, Çev. Levent YILMAZ, Dost Kitabevi Yayınları.
- CASTELLAN, G., 1995. *Balkanlar'ın Tarihi, 14.-20. yüzyıl*, Çev. A. Y. Başbuğu, İstanbul.
- CEZAR, M., 1977. 'Saray Yapıları', *Anadolu öncesi Türklerde şehir ve mimarlık*, İstanbul.
- CHARANİS, P., 1938. 'An important Short Chronicle of the Fourteenth century', *Byzantion*, vol. XIII, pp. 335-363.
- CHARANİS, P., 1940-1941. 'Internal strife in Byzantium in the fourteenth century', *Byzantion*, vol. 15, pp. 208-230.
- CHARANİS, P., 1943. 'The Strife among the Paleologi and the Ottoman Turks 1370-1402', *Byzantion*, vol. XVI, pp. 286-314.
- CHARANİS, P., 1966. 'Observations on the Demography of the Byzantine Empire', (offprint from) 13th International Congress of Byzantine Studies, pp. 10-16.
- CHODKIEWICZ, Michel, 2005. 'İbn Arabi'nin öğretisinin Osmanlı dünyasında karşılanması', *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Edi. Ahmet Yaşar OCAK, İstanbul: TTK.
- CLAYER, Nathalie & POPOVİC, Alexandre, 2005. 'Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar' *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Edi. Ahmet Yaşar OCAK, İstanbul: TTK.
- ÇAĞATAY, Neşet, 1999. 'Osmanlılarda Şer'i-Örfi Hukuk Kavramı ve Uygulanışı', XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994, III. Cilt, Ankara: TTK.
- ÇAMUROĞLU, Reha, 1990. *Tarih, Heterodoksi, Babailer*, Ankara: Der Yayınları.
- ÇANTAY, T., 1988. 'Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu'ndan İstanbul'un Fethine Kadar Osmanlı Sanatı', *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul, pp. 53-68.
- DARKOT, Besim, 1963. 'Dimetoka', *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- DELİBALTA, A. M., 2007. *Rumeli'nde ilk başkent Dimetoka (Dimetoka mahalleleri)*, Bursa.
- DEMİRCİ, Mehmet, 2009. *Tarihten günümüze tasavvuf kültürü ve makaleler içinde, 'Balkan Müslümanlığında gazi-dervişlerin rolleri ve Sarı Saltuk örneği'*, İstanbul: Vefa Yayınları, 2009, s. 341-342
- DEMİRCİ, Mehmet, 2014. *Ekrem Hakkı Ayverdi külliyyatında gazi dervişler ve veliler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 33.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, 1996. *Osmanlı Beyliğinin kuruluşu*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, 2010. *Sekiz Türk boyu üzerine bazı gözlemler*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- DOĞAN, A. Işık, 1977. *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları: Tekkeler, Zaviyeler ve Benzeri Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul.
- DUKAS, 1956. *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği: İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- EKREM, Mehmet Ali, 1983. *'Kırım ve Nogay Türklerinin Osmanlı döneminde Dobruca'ya ve tüm Rumeli'ye geçmeleri ve yerleşmeleri'*, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, III. Cilt, Ankara: TTK.
- ELLİNGTON, George, 2004. *'Urbanisation and The Alevi Religious Revival in The Republic of Turkey'*, *Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times Of F. W. Hasluck, 1878-1920*, Edited by David SHANKLAND, Volume 1,
- EMECEN, Feridun, 2003. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi.
- EMECEN, Feridun, 2015. *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- EMİR, S., 1994. *Erken Osmanlı mimarlığında çok işlevli yapılar: Kentsel kolonizasyon yapıları olarak zaviyeler*, Vol. I-II, İzmir.
- ENVERİ, 2003. *Düstername-i Enveri*, Necdet ÖZTÜRK, İstanbul.

ENVERİ, *Düsturname-i Enveri, Osmanlı Tarihi (1299-1465)*, 2012. Haz. Necdet ÖZTÜRK, İstanbul: Çamlıca Basım.

ERARSLAN, Cezmi, 2011. '*Balkan Ulus Devletlerinin Oluşum Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Kültürel Yaklaşımları*', Balkanlar'da İslam Medeniyeti, Uluslar arası Üçüncü Sempozyumu Tebliğleri, Bükreş, 1-5 Kasım 2006, Cilt II, İstanbul: IRCICA.

EVLİYA ÇELEBİ, 2012. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyyit Ali KAHRAMAN & Yücel DAĞLI, YKY.

EYİCE, Semavi, '*Yunanistan'da Türk mimari eserleri*' XI (1954), s. 157-172, XII (1955) s. 205-230.

EYİCE, Semavi, 1962-1963. *İlk Osmanlı devrinin dini-içtimai bir müessesesi: Zaviyeler ve zaviyeli camiler*, İ.Ü.İ.F.M.

FAROQHİ, Suraiya, 2006. *Osmanlı şehirleri ve kırsal hayat*, Çev. E. Sonnur ÖZCAN, İstanbul.

FAROQHİ, Suraiya, 2008. *Osmanlı dünyasında üretmek, pazarlamak, yaşamak*, Çev. Çağalı GÜVEN & Özgür TÜRESAY, İstanbul: YKY.

FAROQHİ, Suraiya, 2011. *Osmanlı'da kentler ve kentliler*, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul.

FEYİZLİ, Hasan Tahsin, 2014. *Kur'an-ı Kerim Meali*, Server İletişim.

FİNDLEY, Carter Vaughn, 2006. *Dünya tarihinde Türkler*, Çev. Ayşen ANADOL, İstanbul: Kitap Yayınevi.

FİNE, Jr. John V. A. 1987. *The Late Medieval Balkans*, The University of Michigan.

FİNKEL, Caroline, 2005. *Osman's dream*, John Murray, London.

GARABEDYAN, Agop & KOMSALOVA Romyana, 2011. '*Osmanlı Devleti'nin dahili siyasetinde millet sistemi*', Balkanlar'da İslam Medeniyeti, Uluslar arası Üçüncü Sempozyumu Tebliğleri, Bükreş, 1-5 Kasım 2006, Cilt II, İstanbul: IRCICA.

- GENÇ, Mehmet, 2002. *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GIBBONS, Herbert Adams, 1916. *Foundation Of The Ottoman Empire*, Oxford: At The Clarendon Press.
- GIESE, F., 1925. 'Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü meselesi' I, s. 151-171.
- GOODWIN, Godfrey, 2012. *Osmanlı mimarlığı tarihi*, Çev. Müfit GÜNAY, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- GÖKAÇTI, Mehmet Ali, 2001. *Geographika: Yeniden keşfedilen Yunanistan*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, 1957. *Rumeli'de yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, 1962. *XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul.
- GÖYÜNÇ, Nejat, 1990. 'Yurtluk-Ocaklık deyimleri hakkında', Bekir Kütükoğlu Armağanı, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÖYÜNÇ, Nejat, 2005. 'Osmanlı dönemi sufilik tarihinin arşiv kaynakları', Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Edi. Ahmet Yaşar OCAK, İstanbul: TTK.
- GÜNGÖR, Harun, 1991. 'Gagauzlarda kurban kültürü', X. Türk Tarih Kongresi, III. Cilt, Ankara 22-26 Eylül 1986, III. Cilt, Ankara: TTK.
- HADİDİ, *Tevarih-i Ali Osman (1299-1523)*, 1991. Haz. Necdet ÖZTÜRK, İstanbul: Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- HAMMER, Von J. 2013. *Osmanlı Tarihi*, Çev. Hüseyin TEKİNOĞLU, Kamer Yayınları.
- HARMUTH, M., 2006. 'Negotiating tradition and ambition: Comparative perspective on the 'De-Ottomanization' of the balkan cityscapes', *Ethnologia Balkanica*, vol. 10, pp.15-34.
- HASLUCK, F.W., 1929. *Christianity And Islam under the sultans Vol I-II*, Oxford At The Clarendon Press,

HASLUCK, F.W., 2012. *Bektaşılık İncelemeleri*, Çev.Ragıp Hulusi ÖZDEN, Say Yayınları.

LOWRY, W. Heath, 2016. “*Osmanlı Devletinin Yükselişi*”, Dünden Bugüne Türkiye, Der. Metin HEPER & Sabri SAYARI, Çev. Kıvanç TANRIYAR, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

HOPWOOD, Keith, 2004. *Christian-Muslim symbiosis in Anatolia*” *Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times Of F. W. Hasluck, 1878-1920*, Edided by David SHANKLAND, Volume 1, İstanbul: The İsis Press.

İBNİ BİBİ, 2010. *Selçukname*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

İLGÜREL, Mücteba, 1979. “*Osmanlı İmparatorluğu’nda ateşli silahların yayılışı*”, Tarih Dergisi, Sayı 32, İstanbul Edebiyat Fakültesi.

İMBER, Colin, 2002. *The Ottoman Empire*, Palgrave Macmillan.

İMBER, Colin, 2005. “*Osmanlı hanedan efsanesi*”, *Söğüt’ten İstanbul’a, Osmanlı Devleti’nin kuruluşu üzerine tartışmalar*, (derl. Oktay Özel-Mehmet Öz), İmge Kitabevi.

İMBER, Colin, 2006. *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın yapısı*, (çev. Şiar Yalçın), (Birinci Baskı), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İNALCIK, Halil, 1985. “*Osmanlı Devleti’nin kuruluşu sorunu*”, *Stities in Otoman Social an Ekonomik History*, (çev. Tahir Sünbül).

İNALCIK, Halil, 1999. “*Osmanlı tarihine toplu bir bakış*”, *Osmanlı*, I, (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları.

İNALCIK, Halil, 2003. “*Mehmed II*”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Halil, 2004. *Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik ve sosyal tarihi*, cilt 1, çev. Halil BERKTAY, Eren Yayınları.

İNALCIK, Halil, 2009. “*Osmanlı medeniyeti ve saray patronajı*”, *Osmanlı Medeniyeti I*, Halil İNALCIK & Günsel RENDA, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı.

İNALCIK, Halil, 2014. “*Şeriat ve Kanunname*” Mehmet İpşirli Armağanı Osmanlı’nın İzinde, İstanbul: Timaş Yayınları.

İNALCIK, Halil, 2014. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen SEZER, İstanbul:YKY

İNAN, Abdülkadir, 1968. ‘*Müslüman Türklerde Şamanizm’in Kalıntıları*’, Makaleler ve İncelemeler, hzr. Hikmet Tanyu, Ankara: TTK.

İNCİCİYAN, P.L.-ANDREASYAN, H.D., 1976. ‘*Osmanlı Rumelisi’nin tarih ve coğrafyası*’, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 4-5, İstanbul Üniversitesi Matbaası.

İPŞİRLİ, Mehmet, 2014. *Tarih-i Na’ima*, TTK. (Dimetoka 1199, -kazası 1797)

İZ, Fahir, 1981. ‘*Saltuk-Name*’, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, II. Cilt, Ankara: TTK.

KAFADAR, Can, 2010. *İki cihan aresinde*, Ankara: Birleşik Yayınevi.

KARAKAYA-STUMP, Ayfer, 2004. ‘*The Emergence of The Kızılbaş in Western Thought: Missionary Accounts and Their Aftermath*’, *Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times Of F. W. Hasluck, 1878-1920*, Edided by David SHANKLAND, Volume 1, İstanbul: The İsis Press.

KARAMUSTAFA, Ahmet T., 2005. ‘*Yesevilik, Melametilik, Kalenderilik, Vefa’ilik ve Anadolu tasavvufunun kökenleri sorunu*’ *Osmanlı toplumunda tasavvuf ve sufiler*, Edi. Ahmet Yaşar OCAK, İstanbul: TTK.

KARAMUSTAFA, Ahmet T., 2011. *Tanrının kural tanımaz kulları*, Çev. Ruşen SEZER, YKY.

KARPAT, Kemal, 1976. ‘*Gagauzların tarihi menşei üzerine ve folklorundan parçalar*’, I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, I. Cilt, Kültür Bakanlığı Araştırma Dairesi Yayınları: 16, Ankara Üniversitesi.

KAŞIKÇI, Osman, 2011..*Osmanlı’da devlet başkanlığı*, Yitik Hazine Yayınları.

KEÇİŞ, Murat, 2013. ‘*Latin işgali ve sonrasında Balkanlar’da Bizans*’, Balkanlar El Kitabı, Cilt 1, Akçağ.

KILIÇ, M. E., 2013. *Tasavvufa giriş*, İstanbul: Sufi Kitabevi.

- KILIÇ, Rüya, 2005. *Osmanlıda seyyidler ve şerifler*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KIEL, Machiel, 'Two Little-known Monuments os Early and Classical Ottoman Architecture in Greek Thrace: Historical and Art Historical Notes on the Hamams of Timurtaş Paşazade Oruç Paşa (1398) and Feridun Ahmed Beg (1571) in Dimoteichon', *Balkan Studies*, Cilt 22 (Thessaloniki, 1981), s. 127-146.
- KIEL, Machiel, 1994. 'Dimetoka', *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İSAM.
- KIEL, Machiel, 2005. 'Orta Yunanistan'daki Durbalı sultan Bektaşî tekkesi', *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Edi. Ahmet Yaşar OCAK, TTK, İstanbul.
- KIEL, Machiel, 2013. 'Balkanların Osmanlı İmparatorluğu ile bütünleşmesi 1353-1453', *Türk Tarihinde Balkanlar*, Edi. Zeynep İSKİFYELİ, m. Bilal ÇELİK, Serkan YAZICI, Cilt 1, Sakarya Üniversitesi.
- KİHTİR, Tuğrul, 2015. *Balkanlar'ın Osmanlı Tarihi 1352-1913*, İstanbul İnkılap Yayınevi.
- KİTAPÇI, Zekeriya, 2004. *Türkler nasıl Müslüman oldu*, Konya.
- KİTSİKİS, Dimitri, 1996. *Türk-Yunan İmparatorluğu*, Çev. Volkan AYTAR, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KOCABAŞ, Hüseyin, 1967. 'Orhan ve Alaüddin Beylere ait müşterek basılmış sikkeler', VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 20-26 Ekim 1961, Ankara: TTK.
- KOLTAŞ, Nurullah, 2014. 'Balkanlar'da Tasavvuf ve Tarikatlar', *İstanbul: Osmanlı ilim, düşünce ve sanat dünyasında Balkanlar*, Ensar yayınları, Milletarası Tartışmalı İlimi Toplantı 07-09 Mayıs 2014.
- KONUK, N., 2010. *Yunanistan'da Osmanlı Mimarisi*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, 2013. *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu*, Akçağ Yayınları.
- KUBAN, Doğan, 1988. *Ottoman Architecture*, Çev. Adair Mill, YEM.
- KUBAN, Doğan, 2010. *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KUBAN, Doğan, 2010. *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

KURAN, Abdullah, 1968. *The Mosque in Early Ottoman Architecture*, London.

LEWİS, Bernard, 1960. ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nun İhtiyatı Üzerine Bazı Düşünceler’’, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul Edebiyat Fakültesi, Cilt 3.

LOWRY, Heath W., 1986. ‘‘ ‘From Lesser Wars to the Mightiest War’: The Ottoman Conquest and Transformation of Byzantine Urban Centers in the Fifteenth Century.’’ *In Continuity and Change In Late Byzantine and Early otoman Society*. Ed. By A. Bryer & H. Lowry. Washington, D. C. & Birmingham, England (Dumbarton Oaks & University of Birmingham).

LOWRY, Heath W., 1992. ‘‘The Ottoman Tahrir Defterleri as a source for social and economic history: pitfalls and limitations’’, in *Studies in Defterology, Ottoman society in the fifteenth and sixteenth centuries*, İstanbul: İsis Press, pp. 3-19.

LOWRY, Heath W., 1992. ‘‘The role of Byzantine provincial officials following the otoman conquest of their lands’’, in *Studies in Defterology, Ottoman society in the fifteenth and sixteenth centuries*, İstanbul: İsis Press.

LOWRY, Heath, 2008. *Osmanlı döneminde Balkanların şekillenmesi*, Çev. Ahmet CEMAL, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

LOWRY, W., Heath, 2009. *Osmanlıların ayak izlerinde Kuzey Yunanistan’da mukaddes mekanlar ve mimari eserleri arayış yolculukları*, Çev. Hakan & Şebnem GİRĞİNER, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

LOWRY, Heath W., 2010. *Erken dönem Osmanlı Devleti’nin yapısı*, Çev. Kıvanç TANRIYAR, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

LOWRY, Heath, ‘‘The ‘Sword os Roland’ and the ‘Sword of Abdal Murad’’: A Note on the History of Brusa in the Light of Six Centuries of Traveller’s Accounts (1325-1925)

LOWRY, W., Heath, 2012. *Evliya Çelebi’nin ayak izlerinde bir rehber kitap olarak seyahatname*, Çev. M. Alper ÖZTÜRK, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

LOWRY, Heath W., 2012. *On dördüncü yüzyıl Osmanlı gerçekleri*, Çev. Alper ÖZTÜRK, İstanbul: Bahçeşehir University Press.

LOWRY, W. Heath, 2013. ‘*Murad Hüdavendigâr ve Hacı-Gazi Evrenos: Aralarındaki ilişkinin vakfiyeler ve mimari eserler üzerinden incelenmesi*’, Mehmet İpşirli Armağanı, Osmanlı’nın İzinde, Cilt 2, İstanbul: Timaş Yayınları, İstanbul.

LEE STAAB, Robert, 1980. ‘*The Tımar System in the eyalet of Rumeli and the nahiye of Dimetoka in the late fifteenth and sixteenth centuries*’, The University of Utah.

MELİKOF, İrene,, 1998. *Hacı Bektaş efsaneden gerçeğe*, çev: Turan Alptekin, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

MELİKOFF, Irene, 2011. *Kırklar’ın cemi’nde*, Çev. Turan ALPTEKİN, Demos Yayınları.

MELİKOFF, Irene, 2011. *Uyur idik uyardılar*, Çev. Turan ALPTEKİN, Demos Yayınları.

MİLLER, Ruth A., 2012. ‘*14. yüzyılda Bitinya’da dini ve etnik kimlik: Gregory Palamas ve Chionai örneği*’, *Osmanlı dünyasında kimlik ve kimlik oluşumu*, Der. Baki TEZCAN-Karl K. BARBİR, Çev. Zeynep Nevin YELÇE, Norman Itzkowitz Armağanı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Müneccimbaşı Ahmed Dede (1631-1702), *Sahaif-ül-ahbar fiVekayi- ül-a’sar*, Çev. İsmail ERÜNSAL, Tercüman 1001 Temel Eser 37.

Neşri Mehmed, 2008. *Cihannüma*, Necdet ÖZTÜRK, İstanbul.

NİCOL, Donald M., 2009. *Bizans’ın son yüzyılları 1261-1453*, çev. Bilge UMAR, Türkiye İş Bankası Yayınları, 366.

OCAK, Ahmet Yaşar, 1978. ‘*Zaviyeler*’, Ankara: Vakıflar Dergisi, XII.

OCAK, Ahmet Yaşar, 1981. ‘*Bazı menakıbnamelere göre XIII.-XV. yüzyıllardaki ihtidalarda heterodoks şeyh ve dervişlerin rolü*’ Osmanlı Araştırmaları II, Enderun Kitabevi.

OCAK, Ahmet Yaşar, 1981. ‘*Bazı menakıbnamelere göre XIII.-XV. yüzyıllardaki ihtidalarda heterodoks şeyh ve dervişlerin rolü*’, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları II,

OCAK, Ahmet Yaşar, 1984. *Bektaşî menakıbnamelerinde İslam öncesi inanç motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

OCAK, Ahmet Yaşar, 1991. 'XIII.- XV. yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hıristiyan dini etkileşimler ve Aya Yorgi kültü', Belleten, Cilt LV, Sayı 214, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

OCAK, Ahmet Yaşar, 1995. Ankara: 'Hacı Bektaş-ı Veli El-Horasani' Yunus Emre, Nasrettin Hoca ve Hacı Bektaş Veli Düşüncesinde Hoşgörü, Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Vakfı.

OCAK, Ahmet Yaşar, 2000. *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslam öncesi motifleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, 2009. *Babailer isyanı-Aleviliğin tarihsel altyapısı*, Dergah Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, 2009. *Türkler, Türkiye ve İslam*, İletişim Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, 2011. *Türk sufiliğine bakışlar*, İletişim Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar, *İslam'ın ayak izleri Selçuklu dönemi*, Kitap Yayınevi, 2011.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailik*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, İSAM, 2011.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Türk ve Selçuklular devrinde şehirli tasavvufî düşünce yahut Mevlana'yı yetiştiren ortam*, III. Uluslar arası Mevlana Kongresi Sempozyum Bildirileri, Selçuk Üniversitesi.

OCAK, Ahmet Yaşar, 2011. *Sarı Saltık popüler İslam'ın Balkanlar'daki destani öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Ankara: TTK.

OĞUZOĞLU, Yusuf, 1999. 'Orhan Bey döneminde (1324-1362) Bursa şehrinde görülen değişiklikler', XII. Türk Tarih Kongresi, II. Cilt, Ankara: TTK.

ORUÇ BEY, 2007. *Oruç Beğ Tarihi, Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, Haz. Necdet ÖZTÜRK, İstanbul: Çamlıca Basım.

OUSTERHOUT, Robert & BAKİRTZİS, Charalambos, 2007. *The Byzantine Monuments of the Evros/Meriç River Valley*, Thessaloniki.

- ÖTÜKEN, Yıldız, 1978. *Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri'' Louis Gabriel Armağanı, Araştırma Dergisi Özel Sayısı, Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.*
- ÖZCAN, Abdülkadir, 1995. *''Türklerde gaza geleneği'', Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı, İstanbul Fetih Cemiyeti.*
- ÖZCAN, Abdülkadir, 1996. *''Hacı İlbey'', İslam Ansiklopedisi, Cilt 14, İSAM.*
- ÖZCAN, Abdülkadir, 2000. *Anonim Osmanlı Tarihi, TTK, 2000. (Dimetoka 110, karyeleri 137)*
- ÖZCAN, Azmi, 2013. *''İslam'ın Yayılışına Dair'', Mehmet İpşirli Armağanı, Osmanlı'nın İzinde, Cilt 2, İstanbul: Timaş Yayınları, İstanbul.*
- ÖZEL Oktay & ÖZ Mehmet, 2000. *''Söğüt'ten İstanbul'a'', Ankara: İmge Yayınları.*
- ÖZGÜL, Vatan, 2005. *Dimetoka'dan Erzincan'a Bir Alevi Aşiret: Balabanlılar, İstanbul: Pan Yayıncılık.*
- ÖZTÜRK, Necdet, *Oruç Beğ Tarihi, Çamlıca, 2007.(Dimetoka 58-185,-evleri ve kiremitleri 185, -halkı, 23 - tayiresi 21, -teküri, 23. Evrenos Beg 20-23-24-27-28-31-44-46-60-157, İl-Begi-Ogli Burgozi 21-23, iller açmak 13-28-45)*
- ÖZTÜRK, Necdet, *Aşıkpaşazade Tarihi, Bilge Kültür Sanat, 2013. (Dimetoka 73, Evrenez 75-88, Evrenezoğlanları 128-130, Evrenezoğlu 134-140, Evrenezoğlu Ali Beğ 154-160, Evrenezoğlu İsa Beğ 163-198) Hacı ilbeyi 70-74-76.*
- ÖZTÜRK, Yücel, 2013. *''Osmanlı Balkanı: Tarihi süreçte Rumeli beylerbeyinin kuruluş ve gelişimi'', Türk tarihinde Balkanlar, Edi. Zeynep İSKİFYELİ, m. Bilal ÇELİK, Serkan YAZICI, Cilt 1, Sakarya Üniversitesi.*
- ÖZTÜRK, Necdet, 2014. *Osmanlı kültür tarihi devlet düzeni, sosyal hayat, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.*
- SHOW, Stanford, 1982. *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye, İstanbul: E Yayınları Tarih Dizisi*

STAAB Lee Robert, 1980. *The timar system in the eyalet of Rumeli and the nahiye of Dimetoka in the late fifteenth and sixteenth century*. The University of Utah (Unpublished PhD Dissertation).

STEWART, Charles, 2004. ‘*Ritual Dreams and Historical Orders: Incubation Between Paganism and Christianity*’ *Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times Of F. W. Hasluck, 1878-1920*, Edited by David SHANKLAND, Volume 1, İstanbul: The Isis Press.

TODOROVA, Maria, 1997. *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, Newyork.

TUNAY, Mehmet İhsan, 1983. ‘*Geç Bizans-Erken Osmanlı duvar teknikleri*’, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, III. Cilt, Ankara: TTK.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, 1966. ‘*Dimetoka*’, Cilt 13, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

TÜRKER-KÜYEL, Mübahat, 1991. ‘*Türklerde adalet kavramının ontolojik bir temeli Var mıdır?*’, X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 22-26 Eylül 1986, III. Cilt, Ankara: TTK.

ULUDAĞ, Süleyman, 2009. *Dört kapı kırk eşik*, Dergah Yayınları.

UNAN, Fahri, 1999. ‘*Osmanlı medreselerinde ulemanın sosyal tabanı ve bunun ilmi performans üzerindeki etkisi*’, XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994, III. Cilt, Ankara: TTK.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1948. ‘*XII.-XIII. asırlarda Anadolu’daki fikir hareketleri ile içtimai meselelere bakış*’, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara 15-20 Kasım 1943, Ankara: TTK.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1982. *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, TTK.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1982. *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, Ankara: TTK.

WERNER, Ernst, 1988. *Büyük bir devletin doğuşu*, Çev. Yılmaz ÖNER, Alan Yayıncılık.

WITTEK, Paul, 1963. ‘*Osmanlı İmparatorluğu’nda Türk aşiretlerinin rolü*’, Tarih Dergisi, Cilt XIII, Sayı 17-18, İstanbul Edebiyat Fakültesi.

WITTEK, Paul, 2012. *The Rise of the Ottoman Empire*, Colin Heywood.

YAPAR, Berrin, 2007. *Yunanistan'daki Türk eserlerinde kitabeler (Dedeğaç, Dimetoka, İskeçe, Gümölcine, Selanik, Kavala, Yenice-Karasu)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YENAL, Engin *Osmanlı mimarlığı erken döneminde Bursa'da yapıların oluşumu*, Ankara: Bursa Kültür AŞ.

YILDIRIM, Rıza, 2007. *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velayetnamesi*, Ankara: TTK.

YILMAZ, Çoşkun, 2013. "Osmanlı siyaset düşüncesinin ilkeleri", *Mehmet İpşirli Armağanı, Osmanlı'nın İzinde*, Cilt 2, İstanbul: Timaş Yayınları.

YÜCEL, Mualla Uydu, 2011. "Balkanlardaki Türk boylarının (Peçenek, Uz, Kuman) sosyo-kültürel değişimlerinde Osmanlının rolü", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti, Uluslar arası Üçüncü Sempozyumu Tebliğleri*, Bükreş, 1-5 Kasım 2006, Cilt II, İstanbul: IRCICA.

Sürelî Yayınlar

AKTEPE, M. Münir, 1952. ‘‘Osmanlılar’ın Rumeli’de ilk fethettikleri Çimbi kal’ası’’, *Tarih Dergisi*, **Cilt II**, (Sayı 1-2), İstanbul Üniversitesi, s. 283-306.

ATÇIL, Abdurrahman, 2013. ‘‘Greco-İslamic Philosophy and İslamic Jurisprudence in the Ottoman Empire (1300-1600): Aristotle’s Theory of Sciences in Works on Usûl al-Fih’’ *Osmanlı Araştırmaları* **41**, İstanbul: İSAM, s. 33-55.

AYDIN, M. Akif, 1990. ‘‘İslam hukukunda devlet başkanının tayin usulü’’, *İstanbul: Osmanlı Araştırmaları* **X**. S. 181-193.

AYDOĞDU, Murat, 2015. ‘‘Ortaçağ feodal mülkiyet anlayışı ve Osmanlı hukukundaki toprak sisteminin Türk hukukundaki tarımsal işletmelerin mirasçılara özgülenmesine etkileri’’, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi* **Cilt: 17**, Sayı: 2, s. 1-26 (Basım Yılı: Nisan 2016)

BAER, Gabriel, 1970-1974. ‘‘Türk loncalarının yapısı ve bu yapının Osmanlı sosyal tarihi için önemi’’, Çev. Refet Yinanç, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, **Cilt 8-12**, Sayı14-23, Ankara Üniversitesi Basımevi. s. 99-121.

BARKAN, Ömer Lütfi, 1942. ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler: I. İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler’’, Ankara: Vakıflar Dergisi, **2**, s. 279-287.

BARKAN, Ömer Lütfi, 1962-63. ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda imaret sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzına ait araştırmalar’’, İktisat Fakültesi Mecmuası, **13**, s.239-296.

BARKAN, Ömer Lütfi, 1963. ‘‘Şehirlerin teşekkül ve inkişafı tarihi bakımından Osmanlı İmparatorluğunda imaret sitelerinin kuruluşu ve işleyişine ait araştırmalar’’, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, **P.XXIII/1-2**, s. 239-296.

BAŞAR, Fahamettin, 2000. ‘‘Osmanlılar’ın menşei ve Kayılar’ın Anadolu’ya gelişi hakkında’’, İstanbul: Tarih Dergisi, **Sayı 36**, 1995-2000, s. 69-80.

BAYKARA, Tuncer, 1975. ‘‘Eski Türk iktisadi hayatı ve şehir’’, Tarih Enstitüsü Dergisi, **Sayı 6**, İstanbul Üniversitesi Matbaası, s.75-105.

BAYKARA, Tuncer, 1998. ‘‘XIII.-XIV. Yüzyıllardaki Batı Türklüğünde şehirleşme eğilimleri-yeni şehirler’’, Tarih Enstitüsü Dergisi, **Sayı 16**, İstanbul Üniversitesi Matbaası, s. 29-37.

BRUMMETT, Palmira, 2014. ‘‘You Say ‘Classical,’ I Say ‘Imperial,’ Let’s Call the Whole Thing Off: Empire, Individual, and Encounter in Travel Narratives of the Ottoman Empire’’, Osmanlı Araştırmaları, **44**, İSAM, 21-45.

CANTAY, Gönül, 1982. ‘‘Enez’de bir sahil kervansarayı’’, Vakıflar Dergisi, **sayı 16**, Ankara. s. 221-231.

CAFEROĞLU, Ahmet, 1973. ‘‘Anadolu etnik yapısının Oğuz-Türkmen-Yörük üçlüsü’’, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, İstanbul Edebiyat Fakültesi, s.75-87.

CEBECİ, Ahmet, 1974. ‘‘Kuzeydoğu Bulgaristan’daki Türk ve Gagauzların yaşayış ve kültürüne dair araştırmalar, Sofya 1956, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, **Sayı 2-3**, İstanbul Üniversitesi Matbaası, s. 523-530.

ÇAĞATAY, Neşet, 1978. ‘‘Sultan Murad Hüdavendigâr adına düzenlenmiş bir vakfiye’’, Ankara: Vakıflar Dergisi, **XII**, s.7-15.

ÇALI, A., 2006. ‘‘Akıncı beyi Evrenos Bey’e ait mülkname’’, OTAM, **20**, s. 59-79.

DONUK, Abdülkadir, 1981. ‘‘Türk devletinde hakimiyet anlayışı’’, Tarih Enstitüsü Dergisi, **Sayı 10-11**, İstanbul Üniversitesi Matbaası, 29-57.

EMECEN, Feridun, 2014. ‘‘İhtirasın gölgesinde bir sultan: Yıldırım Bayezid’’, Osmanlı Araştırmaları **43**, İSAM, s. 67-93.

ERCAN, Yavuz, 1990. ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’da gayrimüslimlerin giyim, mesken ve davranış hukuku’’, OTAM, **Sayı 1**, Ankara Üniversitesi, s. 117-127.

ERCAN, Yavuz, 1991. ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda gayrimüslimlerin ödediği vergiler ve bu vergilerin doğurduğu sosyal sonuçlar’’, Belleten, Cilt LV, **Sayı 213**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 271-293.

FAROQHİ, Suraiya, 2010. *Empires before and after the Post-colonial Turn: The Ottomans*, Osmanlı Araştırmaları **36**, İSAM, s.57-77.

FAZLIOĞLU, İhsan, 2009. ‘‘Selçuklular döneminde Anadolu’da felsefe ve bilim’’, Selçuklular özel sayısı, **Cogito 29**, YKY, s. 152-168.

FİNDLEY, Carter Vaughn, 1999. ‘‘Osmanlı siyasal düşüncesinde devlet ve hukuk: İnsan hakları mı hukuk devleti mi?’’ XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994, **III. Cilt**, Ankara: TTK, s. 1195-1203.

GABRİEL, Albert, 1942. ‘‘Bursa’da Murad I. Camii ve Osmanlı mimarisinin menşei meselesi’’, Ankara: Vakıflar Dergisi, **2**, s. 37-45.

GÖKBİLGİN, Tayyib, 1966. ‘‘XV.-XX. Yüzyıllarda merkezi ve Güneydoğu Avrupa’da köylü hareketleri konusu hakkında’’, Belleten, **Cilt XXX**, Sayı 117-120, Türk Tarih Kurumu, s. 91-99.

GÖKBİLGİN, Tayyib, 1971. ‘‘Müesseseler tarihimizin kaynaklarından: 1579 senesinin Rumeli sadareti sicillerinden bazı önemli kayıtlar’’, Tarih Dergisi, **Sayı 25**, İstanbul Edebiyat Fakültesi, s.79-99.

GÖKBİLGİN, Tayyib, 1974. ‘‘Söğüt Ertuğrul Gazi türbesi’’,Tarih Enstitüsü Dergisi, **Sayı 4-5**, İstanbul Üniversitesi Matbaası, s. 79-81.

GÖYÜNÇ, Nejat, 1997. ‘‘Türkler ve Balkan milletleri arasındaki kültürel ilişkiler-sorunlar’’ Belleten, **Cilt LXI**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 121-133.

GÖYÜNÇ, Nejat, 2008. ‘‘Osmanlı devleti hakkında’’, **Cogito 19**, Osmanlılar özel sayısı, YKY, 86-93.

HALAÇOĞLU, Yusuf, 1989. ‘‘XVI. Yüzyılda sosyal, ekonomik ve demografik bakımdan Balkanlar’da bazı Osmanlı şehirleri’’, Belleten, Cilt LIII, **Sayı 207-208**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 637-679.

İNALCIK, Halil, 2010. ‘‘Osmanlı Padişahu’’, Doğu Batı Düşünce Dergisi, **sayı 54**, Doğu Batı Yayınları, s. 9-23.

İNALCIK, Halil, 2011. ‘‘Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed’’, Doğu Batı Düşünce Dergisi **26**, s.11-35.

KALESHİ, Hasan, 1981. ‘‘Türklerin Balkanlar’a girişi ve İslamlaştırılma’’, Tarih Enstitüsü Dergisi, **Sayı 10-11**, İstanbul Üniversitesi Matbaası, s. 177-195.

KİPROVSKA, Mariya, 2008. *The Mihailoğlu family: Gazi warriors And patrons of dervish hospices*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları XXXII, s.193-223.

KİEL, Machiel, 1978. *‘The türbe of Sarı Saltuk at Babadag-Dobrudja. brief historical and architectural notes’* Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 6-7, İstanbul Üniversitesi Matbaası, 205-225.

KÖPRÜLÜ, Fuat, 1942. *‘Vakıf müessesesinin hukuki mahiyeti ve tarihi tekamülü’*, Vakıflar Dergisi 2, s. 1-37.

KÖPRÜLÜ, Fuat, 1993. *‘L. S. Stavrianos: The Balkans since 1453’* Belleten, Cilt LVII, Sayı 218, Ankara: Türk Tarih Kurumu. s. 299-303.

LOWRY, W., Heath & ERÜNSAL, E., İsmail, 2008. *‘The Evrenos dynasty of Yenice Vardar: Notes & Documents on Hacı Evrenos&the Evrenosoğulları: A newly discovered late-17th century şecere (Genealogical Tree), seven inscriptions on Stone&Family photographs’*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları XXXII, s. 9-193.

LOWRY, W., Heath & ERÜNSAL, E., İsmail, 2009. *‘The Evrenos dynasty of Yenice-i Vardar: A postscript’*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları XXXIII, s. 131-209.

LOWRY, W. Heath, 2010. *‘The ‘Soup Muslims’ of the Ottoman Balkans: Was There A ‘Western’ & ‘Eastern’ Ottoman Empire?’* Osmanlı Araştırmaları 36, İSAM, s. 97-135.

NUMAN, İbrahim, 1995. *‘İlk devir Türk sufi merkezlerinin mahiyetleri ve mimarilerinin menşei hakkında’*, Ankara: Vakıflar Dergisi, XIX, s. 31-49.

OĞUZOĞLU, Yusuf, 2010. *‘Osmanlı’da devlet felsefesi: Yönetilenlere yaklaşım ve bu siyasetin kaynakları’*, Doğu Batı Düşünce Dergisi, sayı 53, Doğu Batı Yayınları, s. 39-75.

ORAL, Zeki, 1952. *‘Turgut Oğulları’*, IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948, TTK, s. 140-158.

ORHONLU, Cengiz, 1984. *‘Osmanlı İmparatorluğunda şehircilik ve ulaşım üzerine araştırmalar’*, Tarih İncelemeleri Dergisi II, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, s. 289-291.

OSTROGORSKY, Georg, 2015. ‘‘Bizans İmparatorluğu ve hiyerarşik dünya düzeni’’, Bizans, Cogito, YKY. s. 51-68.

POTAPOV; L. P., 1960. ‘‘Göçebelerin ibtidai cemaat hayatlarını anlatan çok eski bir adet’’, Tarih Dergisi, Cilt XI, Sayı 15, İstanbul Edebiyat Fakültesi, s. 71-85.

SAİD, Baha, 1929. ‘‘Bektaşilik’’ Türk Yurdu, Sayı: 188, s. 27.

SEVCENKO, Ihor, 2015. ‘‘Entelektüellerinin gözüyle Bizans’ın çöküşü’’, Cogito, Bizans, Sayı 17, YKY.

SÜMER, Faruk, 1960. ‘‘Anadolu’ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?’’ Belleten, Cilt XXIV, Sayı 93-96, Türk Tarih Kurumu, s. 567- 595.

ŞABANOV, Faruk, 1967. ‘‘Osmanlı İmparatorluğu’nda hükümdarlığın hukuki esasları’’, VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 20-26 Ekim 1961, Ankara: TTK, s. 428-430.

ŞENTÜRK, M. Hüdayi, 1993. ‘‘Osmanlı Devletinin kuruluş devrinde Rumeli’de uyguladığı iskan siyaseti ve neticeleri’’, Belleten, Cilt LVII, Sayı 218, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 89-113.

TAESCHNER, Franz, 1990. ‘‘1453 yılına kadar Osmanlı Türkleri’’, Çev. Necmi ÜLKER, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt V, Ege Üniversitesi, s. 283-306.

TAESCHNER, Franz, 1972. ‘‘İslam’da fütüvvet teşkilatının doğuşu meselesi ve tarihi ana çizgileri’’, Belleten, Cilt XXXVI, Sayı 141-142, Türk Tarih Kurumu, s. 203-236.

ULUÇAĞ, M. Ç., 1959. ‘‘Bayezid II’nin ailesi, Tarih Dergisi, sayı 10, no. 14, s. 105-124.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1957. ‘‘Osmanlı tarihinin ilk devirlerine ait bazı yanlışların tahsisi’’, Belleten, Cilt XXI, Sayı 81-84, Türk Tarih Kurumu, s. 173-223.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1958. ‘‘Sultan II. Murad’ın vasiyetnamesi’’ Ankara: Vakıflar Dergisi, IV, s. 1-19.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1963. ‘‘Orhan Gazi’nin vefat eden oğlu Süleyman Paşa için tertip ettiği vakfiyenin aslı’’, Belleten, Cilt XXVII, Sayı 105-108, Türk Tarih Kurumu, s. 437-453.

VAN DEN BOOGERT, MAURİTS, 2014. *‘‘Resurrecting Homo Ottomanicus: The Constants and Variables of Ottoman Identity’’* Osmanlı Araştırmaları, 44, s. 9-21.

WATT, W. Montgomery, 1988. *‘‘Cultural Identity in Islam and Christianity’’*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları VII-VIII, s. 71-82.

YILDIRIM, Rıza, 2014. *‘‘Anadolu’da İslamiyet: Gaziler çağında (XII.-XIV. Asırlar) Türkmen İslam yorumunun Sünni Alevi niteliği üzerine bazı değerlendirmeler’’* Osmanlı Araştırmaları, 43, İSAM, s. 93-125.

YÜCEL, Yaşar, 1973. *‘‘XIV.- XV. yüzyıllar Türkiye tarihi hakkında araştırmalar’’*, Belleten, Cilt XXXVII, Sayı 145-148, Türk Tarih Kurumu, s. 159-325.

ZENGİN, Z. S., 2004. *‘‘İlk dönem Osmanlı vakfiyelerinden Serez’de Evrenuz Gazi’ye ait zaviye vakfiyesi’’*, Ankara: Vakıflar Dergisi, sayı 28, s. 93-111.

Diğer Kaynaklar

AKTEPE, M. Münir, 1953. ‘XIV. Ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler tarafından iskanına dair.’ İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası, Cilt: 10, 299-312.
<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/viewFile/1023000848/pdf>

Nihat AZAMET, ‘Kalenderilik’, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 24, 256.
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c24/c240146.pdf>

BAD’İ EFENDİ, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, 1982. Cilt: 1-2, Trakya Üniversitesi,
<https://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiI0fuQ3JrTAhWGYpoKHeK3DjwQFggBMAA&url=http%3A%2F%2Fdspace.trakya.edu.tr%3A8080%2Fjspui%2Fbitstream%2F1%2F1338%2F1%2FRiy%25C3%25A2z-%25C4%25B1%2520Belde-i%2520Edirne%2520%25201-2%2520Cilt.pdf&usg=AFQjCNEgzkjoR4b-aFwU-HVLqXgissuaUA&bvm=bv.152174688,d.bGs>

BİLGİLİ, Ali Sinan, 2010. *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) Zaviyesi (1401-1826)* Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 53, 89-114. <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/1125/1114>

BROQUIERE, Bertrandon de la. *Early Travels in Palestine: Comprising the Narratives of Arculf, Willibald, Bernard, S?wulf ...* by Thomas Wright , Arculfus, 1848.
<https://archive.org/details/earlytravelsinp00arcugoog>

CHOISSEUL-GOUFFIER C.M.D, *Voyage Pittoresque de la Grece*,
gouffier_ https://archive.org/details/gri_TTK Kütüphanesi, Nadir Eserler, Demirbaş AO13641, Yer No A/9996-2, Cilt 2.

İLGÜREL, Mücteba, ‘Enîsü’l-Müsâmirîn’, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 11, 244.
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=110243>

İNALCIK, Halil, 2005. ‘Türkler ve Balkanlar’, Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi, Bal-Tam Türklük Bilgisi 3, 20-44, Prizren.
http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/halil_inalcik_turkler_ve_balkanlar.pdf

İNALCIK, Halil, 2012. *Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar*, 1-10, GAMER I, 1.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/66/1680/17908.pdf>

İNALCIK, Halil&OĞUZ Mevlüt, ‘Gazavat Sultan Murad’ , Tebliğler, 481-495.
<http://www.inalcik.com/images/pdfs/16317117GAZAVATISULTANMURAD.pdf>

İNALCIK, Halil ‘*Timar*’, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 41, 170.<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=410170>

KENANOĞLU, M. Macit, ‘*Miri Arazi*’, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 30, 158.<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=300158>

KILIÇ, Haşim, ‘*Seyyid Ali Sultan*’, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 37, 49.
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c37/c370034.pdf>

KUNT, Metin, ‘*Sancakbeyi Haslarının Öğeleri*’ (1480-1540), Tarih Tarh Yayınevi,
<http://research.sabanciuniv.edu/970/1/3011800000958.pdf>

MADEN, Fahri, 2010. ‘Kızıldeli Sultan Tekkesi’nin kapatılması (1826) ve faaliyetlerine yeniden başlaması’ Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 53, 115-126.
<http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/1126/1115>

PİRENNE, Henri, 2014. *Ortaçağ Kentleri*, İstanbul: İletişim Yayınları,
https://www.academia.edu/29032703/Henri_Pirenne_Orta%C3%A7a%C4%9F_Kentleri
i, 57.

SCHILTBERGER, Johannes, 1804-1880. The bondage and travels of Johann Schiltberger, a native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa, 1396-1427 by Schiltberger, Johannes, b. 1380 or 81; Telfer, John Buchan, d. 1907; Bruun, Filip Jakob, London : Printed for the Hakluyt society. <https://archive.org/details/bondagetravelsof00schirich>

TAFUR, Pero, ‘CHAPTER XV: *Adrianople.-Description of the Grand Turk.-The Black Sea.- Arrival at Trebizond*’. Digitized from *The Broadway Travellers series, edited by Sir E. Denison Ross and Eileen Power, Pero Tafur: Travels and Adventures (1435-1439)*, translated and edited with an introduction by Malcolm Letts (New York, London: Harper & brothers 1926) <https://depts.washington.edu/silkroad/texts/tafur.html#ch15>

TOZLU, Selahattin, 2010. ‘*Osmanlı arşiv belgelerine göre Kızıldeli (Seyyid Ali Sultan) zaviyesi (1826-1852)*’, Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 53, 127-152.
<http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/1127/1116>

YILDIRIM, Rıza, ‘*Anadolu’da İslâmiyet: Gaziler Çağında (XII.-XIV. Asırlar) Türkmen İslâm Yorumunun Sünnî-Alevî Niteliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler*’, Osmanlı Araştırmaları,Sayı:43,93-124.

http://www.isam.org.tr/documents/_dosyalar/_pdfler/osmanli_arastirmalari_dergisi/osmanl%C4%B1_sy43/2014_43_riza_yildirim.pdf

Şekiller

Şekil 5.5 <http://alanbaskanligi.bursa.bel.tr/wp-content/uploads/2013/09/final-mp-en.pdf>

Şekil 6.1: https://archnet.org/sites/1905/media_contents/42944

Şekil 6.2: https://tr.wikipedia.org/wiki/Bursa_Ulu_Camii

Şekil 6.3 http://tr.camiler.wikia.com/wiki/Y%C4%B1ld%C4%B1r%C4%B1m_camii

Şekil 6.4 <https://tr.pinterest.com/emiralisik/osmanl%C4%B1-mimarisi-1300-1453/>

Şekil 6.6 <http://www.dunyabizim.com/gezi-mekan/10799/ulu-camide-o-hattaki-ayrinti->
ne

Şekil 6.7 <http://www.panoramio.com/photo/120870260>

Şekil 6.9 http://tr.camiler.wikia.com/wiki/Ye%C5%9Fil_camii,_Bursa

Şekil 6.20: <http://www.gundemkibris.com/yunanistanda-camide-yangin-cikti-205952h.htm>

Şekil 6.21: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d6/Dzhumayata.jpg>

(Kaynakça da belirtilen bu fotoğraflar dışında tüm görseller Heath W. LOWRY arşivine aittir.)

Tablolar

1. Tablo 4.1: Murat Hüdavendigâr Tarafından Vakfedilen Yapılar, 1360 - 1389
İPŞİRLİ, M., 2013. *Mehmet İpşirli Armağani, Osmanlı'nın İzinde*, Haz. Feridun M. EMECEN, İshak KESKİN, Ali AHMETBEYOĞLU, İstanbul: Timaş Yayınları, 273.

2. Tablo 4.2: Hacı-Gazi Evrenos Tarafından Vakfedilen Yapılar, 1360 – 1417
İPŞİRLİ, M., 2013. *Mehmet İpşirli Armağani, Osmanlı'nın İzinde*, Haz. Feridun M. EMECEN, İshak KESKİN, Ali AHMETBEYOĞLU, İstanbul: Timaş Yayınları, 274

3. Tablo 4.3: Murad Hüdavedigarın Vakıflarıyla Gazi Evrenos'un Vakıflarının Mukayese Edilmesi. İPŞİRLİ, M., 2013. *Mehmet İpşirli Armağani, Osmanlı'nın İzinde*, Haz. Feridun M. EMECEN, İshak KESKİN, Ali AHMETBEYOĞLU, İstanbul: Timaş Yayınları, 274.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Feride Bozcu

Sürekli Adresi: Erenköy İstasyon cad., Huzur apt. No: 11, Kadıköy/İstanbul

Doğum Yeri ve Yılı: İstanbul / 1974

Yabancı Dili: İngilizce

İlköğretim: Erenköy Zihnipaşa İlkokulu

Ortaöğretim: Erenköy Kız Lisesi

Lisans: İstanbul Üniversitesi

Yüksek Lisans: Bahçeşehir Üniversitesi

Enstitü Adı: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Program Adı: Tarih Yüksek Lisans Programı